

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

**EKONOMSKI
VIDICI**

**ISSN 0354-9135
UDK-33
COBISS.SR-ID 116154887**

**Godina XXVI, Broj 3-4
Beograd, decembar, 2021.**

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XXVI

Beograd, decembar 2021.

Broj 3-4 str. 223 - 340

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/faks: 011/2642-026
AIK BANKA A.D. BEOGRAD
Tkući račun: 105-2149076-03
Web: deb.org.rs
E-mail: deb.ekonomski.vidici@gmail.com

Predsednik Društva

ekonomista Beograda:
dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik

dr Jelica Petrović - Vujačić

Redakcija, Board of Editors

Редакционная коллегия

dr Jelica Petrović - Vujačić, dr Zorka Zakić, dr Vesna Miličević, dr Petar Đukić, dr Ljubinka Joksimović, dr Gojko Rikalović, dr Milan Šojić, dr Jugoslav Mijatović, dr Sreten Vuković, dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, dr Bojan Ilić, dr Gordana Kokeza, dr Dejan Molnar, akademik Časlav Ocić, dr Slobodan Kotlica, dr Rajko Bukvić, dr Mirjana Gligorić Matić, dr Hristina Mikić, dr Milan Beslać

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

ALKAGRAF, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade
(Founded in 1932),
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/fax: 011/2642-026

President of Economists Association of Belgrade:

dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

dr Jelica Petrović - Vujačić

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Сојуз економиста Белграда,
Београд, Кнеза Милоша 12
Тел/факс: 011/642 026

Председатель Союза экономистов Белграда:

др Гојко Рикаловић

Главный ответственный григорий редактор:
др Јелица Петровић - Вујачић

Технический редактор:

Славомир Мирковић

SADRŽAJ

Snežana Grk

NOVI OBLICI MOĆI I NJIHOVE POSLEDICE NA EKONOMIJU I DRUŠTVO	223
--	-----

Slobodan Stojanović

VIRUS COVID-19 I EKONOMISTI	247
-----------------------------------	-----

Milan Vujović

UTICAJ PANDEMIJE NA EKONOMIJU.....	259
------------------------------------	-----

Đorđe Andrić

PRIMENA I EFEKTI CILJANJA INFLACIJE KAO STRATEGIJE NARODNE BANKE SRBIJE	271
--	-----

Sonja Milutinović

TEORIJSKO-EMPIRIJSKA GLEDIŠTA O EFEKTIMA EKONOMSKIH INTEGRACIJA.....	287
---	-----

Emilija Lepojević i Nikola Samardžić

ZELENE FINANSIJE	301
------------------------	-----

Gojko Rikalović and Dejan Molnar

REGIONS OF SERBIA: DEVELOPMENT, INVESTMENT AND FOREIGN TRADE.....	315
--	-----

IN MEMORIAM:

PROF. DR SLOBODAN POKRAJAC.....	335
---------------------------------	-----

UPUTSTVO ZA AUTORE	337
--------------------------	-----

Originalni naučni rad

NOVI OBLICI MOĆI I NJIHOVE POSLEDICE NA EKONOMIJU I DRUŠTVO

Snežana Grk*

grksnezana@gmail.com

Rezime

Nauka i tehnologija veliku moć stavljuju u ruke čoveka. Čovečanstvo je ugroženo zbog odsustva razuma i snaženja mehanizama moći. U ovome radu se promišlja o tome da li se virus Covid-19 pojavio slučajno ili namerno kao upozorenje na promene koje će neminovno uslediti u vremenu koje dolazi.

Efekti dejstva „nevidljivog neprijatelja“, u liku virusa, stvorili su novonastale krize sa nesagledivim posledicama, koje se mogu posmatrati na dve paralelne ravni – ekonomskoj i društvenoj. Promišljajući o tome u kom pravcu će ići revitalizacija ekonomije i društva, kada se pobedi pandemija, autor ukazuje na velike promene koje će se dogoditi u raznim oblastima industrije. Sveobuhvatno promišljajući o bogatima koji su se zaigrali, današnjem rizičnom društvu, globalnoj ekonomiji u klopcu „virusa nejednakosti“, kuda ide svet, epohi posthumanosti – autor signalizira da se moderni svet nalazi pred velikim iskušenjem da iznemiri ideal čovečnosti, zbog gubitka morala, pohlepe za bogaćenjem i novim oblicima porobljavanja naroda. Autor ovoga rada se fokusira na sopstveno viđenje novih kompleksnih i intrigantnih pitanja vezanih za nove oblike moći i njihove posledice na čovečanstvo.

Ključne reči: nauka, nevidljivi neprijatelj, moć zla, bogaćenje, ekonomске i društvene posledice.

JEL KLASIFIKACIJA: F01, F63, O15, O11, Q55

* Član Odbora za ekonomске nauke SANU

UVOD

Nauka i tehnologija veliku moć stavlju u ruke čoveka. I otvoreno je pitanje njihove koristi i štete po čoveka, sadašnje i buduće društvo, i čovečanstvo. U prirodi čoveka je njegova želja za znanjem i usavršavanjem. Ali, čovek ponekad zaveden željom za novim otkrićima nije svestan do kojih granica može ići u svom istraživanju, radeći protiv sebe i svoje ljudskosti (čovečnosti).

Naučnik treba kontrolisati razum kako bi prepoznao granicu do koje se može ići u eksperimentalnim istraživanjima. Odilon Singbo (*Odilon Singbo*) je rekao: „Grci imaju dva pojma za granicu – *peres* i *horos*. Peres je granica do koje moramo doći, a horos je granica preko koje ne smemo preći“¹.

Nauka bez svesti vodi u propast. Nove komunikacijske i informacione tehnologije zadiru u ljudski život. Tehnološka dimenzija mora ići paralelno sa etičkom i ljudskom. Nasuprot tome, danas je u uzletu transhumanizam² koji promoviše da cilj nauke mora biti poboljšanje čoveka na nekoliko nivoa – emotivnom, fizičkom i kognitivnom. Krajnji cilj svega toga je doći do dugovečnosti, odnosno do večnosti. Zapravo, ideja je da ljudski duh treba jače odnosno savršenije telo u kojemu će prebivati. Da bi se dosegnuli ciljevi transhumanizma umrežavaju se konvergentne tehnologije - nanotehnologija, biotehnologija, informatika i komunikacija (NBIC). Pojedinačno svaka navedena vrsta nauka ima svoje plemenite ciljeve, kao na primer lečenje nekih bolesti ili ekonomski napredak u društvu. Međutim, kada se dogodi umrežavanje NBIC, sa idejom poboljšanja čoveka, kako to promoviše transhumanistički pokret, tada se prelazi na ravan manipulisanja s čovekom, kako bi se stvorio kiborg. A to znači spojio živi i neživi organizam, te tako otklonio čovekove manjkavosti – da se ne razboljeva, ne stari, a možda i ne umire.

Razvoj društva, ipak, zahteva drugačije poglede na naučna otkrića koja moraju biti kontrolisana i počivati na etičkim standardima. Pri tome se nesmeju zanemariti društvene i humanističke nauke. Ove nauke su jako važne. Kada se uključe i one u istraživanje dolazi se do novih stajališta posmatranja usmerenih na drugu ravan.

¹ Šarić (2021), *VL Vecernji.hr* <http://www.vecernji.hr/vijesti/znanstvo> (dostupno 15.05.2021.)

² Transhumanizam se pojavio 1957. godine. Tada je Julian Hukslej (*Julian Huxley*) zagovarao ideju o prevazilaženju čoveka kakvog poznajemo pomoću nauke i tehnologije. Transhumanizam promoviše da ljudi treba popraviti jer imaju puno nedostataka.

Brzi razvoj nauke i tehnologije i celokupnih dešavanja na globalnom nivou usmerava nas na sledeće razmišljanje. Bogati su se zaigrali i doveli do toga da se moderni svet se nalazi pred velikim iskušenjem da izneveri ideal čovečnosti, zbog gubitka morala, pohlepe za bogaćenjem i novim oblicima porobljavanja naroda, koristeći „tiho oružje“. Suočavanje pojedinih država, pa i nekih kontinenata, sa globalnim izazovima današnjice je jako bolno. Njihovu slabost dodatno je rasvetlila pojava virusa Covid-19.

Učinak koronavirusa u liku „nevidljivog neprijatelja“ jeste destrukcija globalizacije, odnosno globalni dezintegracijski proces koji vodi u „restart“ globalne ekonomije, fragmentaciju interesnih sfera i razvoj novih autoritativnih sistema.

Novi oblici moći su u funkciji dezintegracijskih procesa koji razgibavaju stubove međunarodnog poretka i oblikuje novu svetsku arhitekturu.

1. BOGATI SU SE ZAIGRALI

Ceo svet je uzdrmala pandemija³ zbog odsustva nadzora nad razumom i snaženja mehanizama moći. Virus Covid-19 se pojavio slučajno ili namerno kao upozorenje i iskušenje čovečanstva. Virus ne zna za granice. Pogađa sve kontinente. U takvim okolnostima, gubitak solidarnosti i slepa sebičnost pokazuju da su i velike države zapravo male. Gde su granice ljudske moći? Ko ih može kontrolisati? Bez kontrole na međunarodnom nivou, razum postaje razoran.

Pandemija koronavirusa prouzrokovala je izuzetno teške socio-ekonomske posledice na svim svetskim meridijanima. Evropa je preživljavala najteži ekonomski udar od velike depresije. Ekonomска neravnoteža u Evropi je produbljena, što otvara pitanje solidarnosti unutar Evropske unije, a i šire.

³ Tokom decembra 2019. godine pojavila se nova virusna bolest čiji je epicentar bio u Kini. Još uvek nije poznato tačno poreklo bolesti. Hipoteza je da je početak zaraze bio kontakt između životinje i čoveka na „mokroj tržnici“ odnosno tržnici morskih plovova u gradu Wuhan. Kineska vlada objavila je tek 20. januara 2020. godine ozbiljnost epidemije. Ta objava je usledila sa više od mesec dana nakon prvobitnog širenja zaraze. Virus je zvanično 11. februara 2020. godine dobio naziv Covid-19. Neorganizovanost i nespremnost nacionalnih vlada pred epidemiološkim izazovom pred kojim su se našle, zbog netransparentnosti informacija od strane Svetske zdravstvene organizacije (*World Health Organization - WHO*), koja nije na vreme obavestila o ozbiljnosti bolesti, doveli su do globalne pandemije.

Ono što dodatno zabrinjava je to što je Covid-19 razotkrio nepoštovanje temeljnih načela koja su proklamovana u Evropskoj uniji. Temelji EU su uzdrmani, jer se pokazalo da se principi Unije ne poštuju, a oni su: slobodan protok ljudi, robe, usluga i kapitala. Osnovna načela zajedništva zamenjena su nacionalnim interesima. Koronakriza je nametnula potrebu za preispitivanje uloge EU između članica Unije i njenu ulogu u globalnom svetu. Projekat solidarnosti i mira, zamišljen da ujedini sve narode na Starom kontinentu, cepa Evropu od severa do juga. Veoma aktuelno i intrigantno pitanje jeste – koliko se interesi Nemačke poklapaju sa interesima Evrope? I naposletku – koje Evrope?⁴ Ovo pitanje je bilo uočljivo pre izbijanja epidemije, a sada je još upitnije.

Društvene vrednosti na kojima počiva EU su utemeljene na demokratiji, jednakosti, poštovanju ljudskih prava i vladavini zakona. Danas su te vrednosti ozbiljno uzdrmane. Globalne ekonomске neravnoteže od 2008. godine, migrantska kretanja od 2014., i pandemija koronavirusa od 2019. uticale su na to da Lisabonski ugovor, kojim se garantuju pomenute vrednosti, počne da se preispituje. Jer današnje društvo prolazi kroz fazu transformacije, sa ciljem stvaranja novog svetskog poretku. U toj transformaciji, čovek danas ima pravo i dužnost da izgradi novi svet na razumnim temeljima.

Svet na okupu drže tri faktora. Prvi faktor je društvo svetskih dimenzija u kome su raznovrsne političke, ekonomski i kulturne moći koje su u korelaciji jedna sa drugom, i koje se prožimaju u svojim različitim područjima. Drugi faktor je čovekova mogućnost da stvori odnosno proizvede ali i da uništi. Ovo se može posmatrati sa stajališta moralnog i pravnog „nadzora“ moći. U današnjem svetu postaje veoma teško upravljati i nadzirati moći. Treći faktor je pravo i pravda. Otvoren je pitanje etičkih temelja prava, budući da pojedincima pravo služi kao sredstvo ili instrument za ostvarivanje moći. Stoga se postavlja pitanje – šta je danas razumno?

Nije razumno da nova vladajuća klasa ugnjetava ljude i eksperimentiše sa njima. Nažalost, ta nova klasa moćnika zahvaljujući brzom razvoju nauke i velikim finansijskim sredstvima kojima raspolaže odlučuje o sudsbi drugih ljudi. Moderni svet se suočava sa velikim problemima, koji bi mogli da dovedu čak do „raspada“ društva. Gubitak nade i izneverenih očekivanja da se nešto u društvu može pokrenuti u pozitivnom smeru, zbog gubitka radnih mesta i nedostatka sredstava za egzistenciju, predstavlja opasnost da se deo populacije, koji je nezadovoljan statusom u društvu, okreće protiv onih koji

⁴ Grk (2017a), str.11-40.

su egzistencijalno dobro situirani. Veliki novac je u rukama globalno jakih ljudi koji ulažu u imovinu. Oni gomilaju bogatstvo i postaju još bogatiji dok će sednja klasa i siromašni plaćati odnosno vraćati javne dugove kroz nove potrošačke poreze. To vodi ka većem raslojavanju društva. Društveni „raspad“ mogao bi uslediti zbog nemira nezadovoljne srednje klase i siromašnih, pa čak, i napada na vlasništvo bogatih. To bi ozbiljno ugrozilo globalizaciju.

Dominantan je i drugi novi oblik moći koji se manifestuje kao teror nad slabim i ugnjetavanim narodima. Okrutnost moćnika u modernom svetu dolazi do izražaja kroz poruke koje šalju javnosti o novim naučnim otkrićima. Za tu svrhu se koriste dostignuća u medicini i tehnologiji. Taj novi oblik moći izgleda dobromeran, a u stvari postaje nova pretnja čoveku. Čovek može, zahvaljujući nauci, da stvara ili proizvodi čoveka u epruveti. Ali, čovek može i da uništi čoveka menjajući njegov genom⁵. Naime, ukupni potencijal naslednih osobina koji se prenosi na potomstvo.

Mišljenja svetskih naučnika su podeljena oko toga da li eksperimentalna himerička (nestvarna) istraživanja treba zabraniti. Jer ovakva istraživanja se baziraju na manipulisanju živim bićima i zločinu prema ljudima i životinjama. Radi se o sledećem.

Naučnici iz Kine i SAD-a su stvorili himerične embrije čoveka i majmuna koji su preživeli i duže od očekivanog razdoblja preživljavanja. Neki embriji doživeli su i do 19 dana.⁶ Ovde bi razum trebalo staviti pod kontrolu!

Čovek se poigrava sa prirodom, pokušavajući stvoriti hibridno biće, odnosno spojiti čoveka i majmuna. Zastrahujuća je sama pomisao na to šta bi se dogodilo kada bi to biće preživelo.

Ovakva istraživanja⁷ su veoma skupa, i njima mogu da se bave samo bogati, koji se nadaju da će njihovi pronalasci stvoriti beskonačno zadovoljavanje ljudskih organa za transplantaciju. „Ova vrsta istraživanja važna je za razvijanje uvida u staničnu komunikaciju i biološki razvoj

⁵ Genom nekog organizma jest ukupni genetski materijal istog, to jest svi njegovi nasledni podaci kodirani u DNK (kod nekih vrsta RNK). Time su obuhvaćeni kako geni tako i ne-kodirajuće sekvence DNK. Ovaj izraz je 1920. godine upotrebio prvi put profesor botanike Hans Winkler (*Hans Winkler*), kao složenicu reći gen i hromozom.

⁶ Šarić (2021), VL *Večernji.hr* <http://www.vecernji.hr/vijesti/znanstvo> (dostupno 15.05.2021.)

⁷ Projekat stvaranja hibridnog bića je vodio španski naučnik Žan Karlos Izpisua (*Juan Carlos Izpisua*) u laboratoriji u Kini. Naučni tim činili su članovi Instituta Salk u Kaliforniji, SAD te Katoličko sveučilište Murcia (UCAM) u Španiji.

tijekom embriogeneze i evolucije, kao i za mnoštvo istraživanja i primjene regenerativne medicine“.⁸

Prvi klonirani sisar bila je ovca. To je bio prvi hibrid čovjeka i ovce. Zanos naučnika s ovakvim istraživanjima ide i dalje u eksperimentisanju s ljudskim stanicama i stanicama glodara i svinja, kao i s primatima koji nisu ljudi.

Tim naučnika je navodno stvorio mehanizam „tako da ako ljudske stanice pređu u mozak, one će se samouništiti“⁹. Međutim, ovde se zapostavljaju etička pitanja. Stoga drugi naučnici s razlogom strahuju da bi matične stanice mogле razviti ljudski središnji živčani sistem u životinji. Doktor Andel Raja (*Angel Raya*), rukovodilac barcelonskog centra za regenerativnu medicinu postavio je pitanje u El Paisu: „Šta se događa ako matične stanice pobjegnu i formiraju ljudske neurone u mozgu životinje? Bi li ona onda imala svjest? A šta će se dogoditi ako se te matične stanice pretvore u spermu stanice?“.¹⁰

Međutim, odgovori na ovakva pitanja ostaju pod velom tajni. U javnosti se nikada, ili veoma retko, sazna prava istina. Takav je slučaj i sa koronavirusom (Covid-19), kada su vršeni eksperimenti sa novim vakcinama na čovjeku (pre nego na životnjama). Navodna borba sa „nevidljivim neprijateljom“ u liku virusa, razotkrila je snagu moći pojedinaca, i tako izmenila odnos čovjeka sa samim sobom. Zapravo, ljudi se tretiraju kao proizvod uz mogućnost uništenja.

Sistem terora u obliku „zaključavanja“ ljudi, odnosno „uvežbavanja bespomoćnosti“, a koji služi kao vid samoodbrane od „nevidljivog neprijatelja“, zapravo služi za jačanje moći zla koja gazi ljudsko dostojanstvo. Moć zla proizvela je zdravstvenu krizu epskih razmara. Moć zla proizvela je i ekonomsku krizu svetskih razmara.

Pandemija je promenila svet. Napadi na čovečanstvo i kontrola ljudske rase ima za cilj ropstvo i depopulaciju. Cilj najbogatijih ljudi na svetu je da

⁸ DANAS.HR, Superkontroverzni Frankensteinovski eksperiment: Embrij himere čovjeka i majmuna preživio rekordnih 19 dana <http://www.net.hr/Vijesti>Znanost> (dostupno 17.04.2021.)

DANAS.HR, Kontroverzni projekat šokirao svijet: Stvoren je embrij čovjeka-majmuna, hibrid digao znanstvenike na noge , kol. 04.2019.
<http://www.net.hr/danas/znanost/kontroverzni> (dostupno 17.04.2021.)

⁹ DANAS.HR, Superkontroverzni Frankensteinovski eksperiment: Embrij himere čovjeka i majmuna preživio rekordnih 19 dana <http://www.net.hr/Vijesti>Znanost> (dostupno 17.04.2021.)

¹⁰ <http://www.net.hr/danas/znanost/kontroverzni> (dostupno 17.04.2021.)

„ljudska rasa ubrzano smanji svoju vrednost“¹¹. Za ostvarivanje takve zamisli koriste se strategije budućih ratova. Bogati se oslanjaju na „tiho oružje“. Oni imaju na raspolaganju bespilotne letilice, elektromagnetno oružje, mikro prasinu. „Oni sa frekvencijama ljudima prigušavaju imuni sistem.“¹² Isto tako, oni mogu sve kontrolisati kroz sistem „pametno brojilo“ za plin i vodu. I što je najvažnije, u njihovim su rukama masovni mediji za propagandu. Mediji su moćno oružje preko koga je moguće manipulisati sa svešću ljudi. Zahvaljujući svemu ovde navedenom „vodi se rat protiv ljudi u cilju stvaranja novog svetskog poretka“¹³. Strategija budućih ratova, pomoću tihog oružja, nečujno se sprovodi, a da ljudi toga nisu svesni. Ili su neki pojedinci svesni šta se dešava, ali nemaju snage i mogućnosti da se suprotstave moći zla.

2. PROMIŠLJANJE O DANAŠNJEM RIZIČNOM DRUŠTVU

Ekonomска situacija na svoj način retroaktivno utiče na moralna gledišta pojedinaca. Živimo u svetu u kome je ekonomski interes odlučujući. Svet umesto da bude bolji, on postaje sve nepodnošljiviji. U društvu je prisutan dubok osećaj nezadovoljstva. Naročito je nezadovoljstvo dominantno u onim državama koje su ekonomski jake i u kojima je sloboda dostigla velike razmere.

Sloboda, nauka i napredak su vrednosti savremenog sveta. Ali, svet postaje nepodnošljiv, uprkos velikom naučnom i tehnološkom napretku. Velika dostignuća su zabeležena u medicini, tehnicu i tehnologiji. Pa ipak, napredak ima dvostruki smer. Sa jedne strane, napredak povećava blagostanje, dok sa druge strane on proizvodi nejednakosti među ljudima i postaje ozbiljna pretnja svetu i čovečanstvu.

„Nauka je oblik nadzirane razumnosti potvrđene iskustvom. Ipak, postoje iskrivljivanja njenih mogućnosti u korist moći u kojima se istovremeno gazi dostojanstvo čoveka.“¹⁴ Drugim rečima, nauka može da služi i zlim ljudima, koji koriste oružje za masovno uništavanje, ali i trgovinu s ljudima.

Novi oblik ropstva jeste porast trgovine ljudima u cilju vađenja i

¹¹ NASA, dokument o depopulaciji ljudske vrste, *The Future Now*, na str. 66., „Tiho oružje, nečujni ratovi“

<https://www.youtube.com/watch?v=bZhK> (dostupno 18.04.2021.)

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Racinger – Benedikt XVI, (2010), str.42

presadivanja organa ili izvođenje eksperimente nad ljudima. Ozbiljna pretnja sistematskog urušavanja ljudskog dostojanstva nalazi se na polju genetičke manipulacije odnosno genetičkog inženjeringu. Nesagledive posledice ima manipulacija čoveka od strane čoveka. Čovek postaje proizvod sa kojim raspolaže čovek. Kako? Najuzvišeniji ciljevi, na primer moguće ozdravljenje od bolesti, opravdavaju i korišćenje čoveka, a za to je potrebno manipulacijom „očekivano dobro prikazati velikim“.¹⁵

Detalji o poreklu virusa Covid-19 su posebno osetljivi. Senku sumnje na poreklo novog virusa stvara činjenica da nekoliko meseci nakon izbijanja zaraze vlasti u Kini uvodeći nove propise nastojale su da kontrolišu narativ o pandemiji. Naime, kineske vlasti preko svog Ministarstva nauke i tehnologije počinju da kontrolišu sva istraživanja o izvorima Covid-19. „Novi propisi zahtevaju da akademski članci koji se bave Covidom-19 prođu kroz posebnu kontrolu prije nego su odobreni za objavu.“¹⁶

Pomenuti sled događaja i novi propisi kontrole radova za publikovanje navode na intrigantna razmišljanja. Da li je virus ekološkog porekla ili je nastao genetskim inženjeringom u laboratoriji? Ne može se odbaciti mogućnost da je virus „slučajno pobegao“ iz laboratorija instituta za virologiju u Wuhanu ili iz centra za kontrolu i pandemiju bolesti gde se istražuju koronavirusi na životinjama. Profesor Stiven Tsang (*Steven Tsang*), direktor kineskog instituta SOAS u Londonu, kaže: „Što se tiče prioriteta, kontrola narativa je važnija od javnog zdravlja ili ekonomskih problema. To ne znači da ekonomija i javno zdravlje nisu važni. Ali narativ je najvažniji.“¹⁷

Nauka prestaje biti nauka sa moralnim merilima kada se stavi u službu moći (kao jedinom merilu) umesto u službu dostojanstva čoveka. Nova klasa stvara svetski poredak na temeljima uticaja užasa. Etička tradicija čovečanstva nestaje. Tome doprinosi neverovatno brz razvoj tehnike i tehnologije. Tehnika postaje Božanstvo kome se ljudi dive.

Moderne tehnologije postaju „mrežno sveznanje“ putem kojeg se oblikuje svest ljudi, koji postaju njene žrtve i robovi, a sve radi sticanja profita pojedinaca i velikih softverskih kompanija (Google, Facebook, Amazon, Zuckerberg, Alibaba,) koje brišu granicu između privatnog i javnog.

¹⁵ Isto.

¹⁶ AcademLink, (2020), Izbrisane objave na web stranicama vodećih sveučilišta otkrile stvarne namjere Pekinga
<http://academlink.com/vesti/izbrisane-objave-na-web-stranicama-vodecih-sveucilista-otkrile-stvarne-namjere-pekinga> (dostupno 14.04.2020.)

¹⁷ Isto.

Brisanje te granice je suština totalitarizma. Ljudi dobrovoljno pristaju na ropstvo, a da toga nisu ni svesni. Cilj je sve ljudi kontrolisati korišćenjem novih tehnologija.¹⁸

Problem koji se povećava su ljudske slobode. Gušenjem slobode ljudska populacija ubrzano „smanjuje svoju vrednost“. Ljudska sloboda je odnos koji se manifestuje u pravednosti (istini) ili u laži, koja vodi u ropstvo. U ime nauke i u ime slobode prisutne su kontroverze: “pravo na život za svako ljudsko biće, nepovredivost ljudskog života u svim njegovim fazama“¹⁹. Zabrinjavajuće je što kontrolu rasta svetske populacije prate obavezujuće mere (naročite u vreme pandemije).

Svet prolazi kroz fazu krize, jer jača kult tehnike, nacije, militarizma. Ali to danas, kao i sutra, ne može da osigura čovekovu egzistenciju i njegovo dostojanstvo. Ljudsko dostojanstvo treba biti iznad svega. To je jedina prava garancija ljudske veličine. Ljudsko dostojanstvo je osnovni element etičkih stremljenja. Svako ljudsko biće je vredno dostojanstva. Čovek se ne sme tretirati kao eksperimentalna materija radi nekih viših ciljeva. Opravdanje za ovako nešto ne postoji, pa čak ni za svrhu naučnih dostignuća. Takođe, ako moć tehnike posmatramo kao jedino merilo tada razum može postati poguban.

Veštačka inteligencija menja položaj čoveka, i oslanja se na mašime, koje pokreću algoritmi bez bilo kakvih etičkih normi. Ljudsko znanje gubi lični karakter. Nove tehnologije oblikuju društvene vrednosti koje se formiraju putem društvenih mreža. To je put za uništavanje mudrosti.

Gubitak svake etičke tradicije i usmeravanje ili stremljenje samo na tehničku razumnost opasna je zamka za čovečanstvo. Evo zašto. Postoji opasnost da veštačka inteligencija ne može da spozna kontekst iz zadatih instrukcija odnosno pogrešno razume (protumači) ljudske instrukcije, jer joj je strano ljudsko razmišljanje. Isto tako, tokom izvršenja zadatih ciljeva, veštačka inteligencija može da promeni ljudske misaone procese. Naposletku, veštačka inteligencija može da izabere ishod koji će biti značajno drugačiji od onoga kako ga čovek procenjuje. Ko će tada biti odgovoran za delovanje veštačke inteligencije? Čovek. Čovek je izmislio veštačku inteligenciju ali on mora biti i odgovoran za nju. U protivnom, gubi se svrha ljudskog postojanja.

Dakle, promene u društvu zavise od razvoja nauke i tehnologije, ali zavise i od svesti i manifestacije moći vladajućih elita ili političara. Politika se uvlači u sve pore modernog društva. Manipulacija svešću i istinom u

¹⁸ Grk (2020), str.1-16.

¹⁹ Racinger – Benedikt XVI, (2010), str.42.

današnjem društvu, zahvaljujući tehnologijama, postaje glavni instrument politike. Stoga je jako bitno da ljudsko dostojanstvo, kao i ljudska prava i slobode budu iznad svake političke odluke. Nažalost, to nije uvek slučaj jer se čovek tretira kao proizvod bez razuma. A čovek bez razuma nema sposobnost rasuđivanja o dobru i zlu. Čovek koji ne razmišlja na pravi način je zbumen, jer živimo u svetu u kojem se istina proglašava lažima, a laž istinom. Zbog toga su logičko razmišljanje i rasuđivanje od ogromne važnosti za formiranje, u svesti pojedinaca, pouzdanih informacija, jer su slobode mišljenja bolje nego prihvatanje iz medija „serviranih“ političkih projekata koji vode u sigurno ropstvo.

O važnosti logike ili rasuđivanja u filozofiji govorio je Aristotel (Αριστοτέλης, Aristoteles)²⁰. Po njegovom učenju se ljudsko znanje postiže prvenstveno pomoću osećajnog iskustva. Posmatrano sa današnjeg stajališta je aktuelna njegova mudrost kada kaže: „Čovek je po prirodi politička životinja“. „Čovek kada se usavrši je najbolja od svih životinja, ali kada je odvojen od zakona i pravde, onda je najgora od svih.“ Promišljajući o ovoj mudrosti dolazi se do zaključka da je najosetljivije polje nauke upravo medicina, čija je budućnost u veštačkoj inteligenciji.

3. GLOBALNA EKONOMIJA U KLOPCI „VIRUSA NEJEDNAKOSTI“

Kriza, izazvana virusom Covid-19, je pokazala da se u proteklom razdoblju u Americi, ali i drugim bogatim državama sveta, više novca iz budžeta izdvajalo za vojsku, ratove, naoružanje i nove disruptivne tehnologije, a daleko manje za zdravstveni sistem.

U svetu svih aktuelnih dešavanja, na globalnoj sceni, zapaža se da su bivše socijalističke države, zahvaljujući disciplini stanovništva ili autoritarnoj vladavini njihovih vođa, bile sposobnije da se uhvate u koštač sa pandemijom izazvanom virusom Covid-19, nego kapitalističke države na Zapadu. Privatni zdravstveni sistem kod bogatih država na Zapadu nije na zadovoljavajućem nivou. Pandemija je razotkrila da je ekonomija SAD disfunkcionalna. Američki zdravstveni sistem je nefunkcionalan. Više novca se „upumpava“ u

²⁰ Aristotel (384. pne.- 322. pne) je bio filozof Antičke Grčke, čija su učenja, zajedno sa Sokratovim (st.grč. Σωκράτης / Sokrátēs Atena, 469. - Atena, 399. pr. Kr) i Platonovim (Grčki: Πλάτων, Plátōn, Atena, 428. pr. Kr. ili 427. pr. Kr. - Atena, 347. pr. Kr. ili 348. pr. Kr), postavila temelje filozofije zapadne civilizacije.

Wall Street nego u zdravstveni sistem. To je razlog što je zdravstveni sistem u SAD bio nespreman da na vreme odgovori na napad „navidljivog neprijatelja“ odnosno koronavirusa. Ali ni lideri tih država nisu na vreme odreagovali, kako bi sprečili ili ublažili fatalne posledice pandemije, mada su već tada znali za širenje bolesti.

Pojava virusa Covid-19 razotkrila je svu slabost međunarodnih institucija, a naročito onih u Evropskoj uniji. Države koje su članice Unije su se pojedinačno borile i još se bore sa pandemijom, jer je zdravstvo na nacionalnim nivoima. Slabost većine država EU videla se u nedostatku medicinske opreme što je posledica dotadašnjeg nedovoljnog izdvajanja sredstava za zdravstvo.

Koliko su „labave karike“ koje povezuju države članice u EU video se kada je sa pojavom pandemije izostala društvena solidarnost. Vodeće članice Unije, pre svega Nemačka i Francuska, odmah su zatvorile svoje granice.

Stanje duha u Evropskoj uniji ostalo je nepromjenjeno i kasnije. Pandemija je rasvetlila novo lice EU. To se jasno video u prvom valu širenja zaraze kada su vodeće članice Unije ostavile teško pogodene zarazom druge države, bez finansijske i humanitarne pomoći. Nemačka i Francuska, kada je Italiji bilo najteže, su donele mere ograničavanja izvoza medicinske opreme. Po ugledu na Nemačku i Francusku i kod nekih drugih članica Unije logika evropskih interesa zamenjena je logikom nacionalnih.

Tu slabost u zdravstvenom sistemu EU i drugim evropskim državama vešto je iskoristila Kina. Kina je prva ponudila svoju pomoć (maske, medicinska odela) Italiji i Španiji, kao i državama Zapadnog Balkana pre svega Srbiji. Takođe, posle nepunih godinu dana od izbijanja pandemije, na tržištu se pojavilo nekoliko vrsta vakcina za Covid-19 (*Pfizer/BioNTech, Moderna, AstraZeneca-Oxford, Sputnik V – Gam-Kovid-Vak, Sinopharm, Janssen – Johnson & Johnson*). I tada je došla do izražaja neodgovornost u EU, i „slepa sebičnost“ neodgovornih svetskih lidera, nacionalnih vlada, međunarodnih institucija i pojedinih finansijskih moćnika.

Evropska unija se nije uspela uspostaviti kao glavni igrač. Našla se u nokdaunu. Zdravstvo nije kompetencija Unije, a sada je postalo zajednička tema. Evropska komisija u trenutku kada se suočila sa zdravstvenom krizom moralna je doneti puno odluka. Ugovori sa farmaceutskim kompanijama su kasnili. Postojalo je mnogo problema – organizacijski, finansijski, stručni.

Sve države članice su trebale dobiti istu količinu vakcina po glavi stanovnika. Pa ipak, neke države su individualno zaključivale ugovore. Države

članice Unije su stavile svoje interese iznad zajedničkih, jer je javno zdravstvo u kontekstu globalnog kapitalizma zanemareno. Globalni kapitalizam zdravstvo posmatra kao robu. Stručno pitanje odjedanput je postalo političko. Evropska unija se našla u situaciji da mora podeliti građanima vakcine, u početku isključivo proizvedene na Zapadu. Na početku se ruske i kineske vakcine nisu našle na tržištu EU. Da bi se na kraju i one tražile, mada tada ni ove vakcine nisu prošle treću fazu ispitivanja. Zemlja koja nije članica Unije, Srbija, je odigrala pokeraški. Srbija je nabavljala vakcine od svih proizvođača, i tako, tada, stekla poziciju lidera u regionu po broju vakcinisanih ljudi. Srbija se na početku potpuno oslonila na Kinu, koja je glavni igrač na svetskoj trgovinskoj sceni. Velike svetske industrijske kompanije, a posebno industrije velikih evropskih zemalja, zavisne su od kineske ekonomije. Podsetimo se da je pre izbijanja pandemije kineska ekonomija je činila 17 odsto svetskog bruto društvenog proizvoda (BDP), obim trgovinske razmene sa Kinom je činio 35 odsto ukupnog obima međunarodne trgovine, dok 80 odsto globalne farmaceutske industrije je zavisilo od Kine. Novi koronavirus dodatno pomaže Kini. Kako? Ova država vuče strateški šahovske poteze na trgovinskoj mapi sveta, pružajući trgovinsku pomoć ostalim zarazom pogodjenim državama.²¹

Svojom spremnošću da priskoči u pomoć državama kojima je u najtežim trenucima bila potrebna medicinska oprema i pomoć, Kina je ponizila Evropsku uniju i pokazala je svetu svoju „meku moć“. Pokazujući svetu svoju moć, Kina je poslala snažnu poruku da i na ovaj način osvaja Balkan i EU. Još pre događanja sa pojmom pandemije, od pokretanja transportne inicijative, Kina je uspela geografski „osvojiti“ odnosno pridobiti za svoju viziju razvoja 68 zemalja koje čine 65 posto svetske populacije i 40 posto svetskog BDP-a. Budući da je Kini potrebna sigurnost u evropskim regijama i pristup svim tržištima i tehnologijama, njen prodor u Evropsku uniju je kreiran projektom *Pojas i put*.²²

Kina osvajanje balkanskih država postiže davanjem velikih svota novca, bankarskih kredita i ulaganjem u državna preduzeća. To je razlog što se vodeći lideri u Uniji pribjavaju da će kinesku medicinsku i stručnu pomoć neke države, u borbi protiv pandemije, iskoristiti za približavanje Kini, pre svega Italija i Mađarska, ali i Srbija. Razlog, za njihovu bojazan, postoji.

Grupa od 19 država koje imaju zajedničku valutu „euro“, teško je pogodjena zdravstvenom krizom. Ekonomija eurozone smanjila se jer je

²¹ Grk (2020), str. 12-19.

²² Grk (2017), str. 11-32.

pandemija koronavirusa ozbiljno uticala na poslovne aktivnosti.²³ Četiri najveće ekonomije eurozone (Nemačka, Francuska, Španija i Italija) najteže su bile pogodene pandemijom.

„Ekonomija eurozone pretrpela je od aprila 2020. godine neviđenu štetu, zbog mera blokade na koje se nadovezala smanjena potrošnja i nedostatak radnika i resursa.“²⁴

Mere suzbijanja pandemije najteže su pogodile uslužni sektor, koji je do skoro bio glavni oslonac ekonomije eurozone. Na udaru su bila putovanja, ugostiteljstvo i turizam. Industrija je takođe zabeležila rekordan pad proizvodnje, zbog činjenice da su fabrike uglavnom bile zatvorene, osim onih koje proizvode hranu, lekove i medicinsku opremu.

Oporavak od recesije neće biti jednak u svim državama, što se već sada vidi. Oporavak svake članice zavisiće od strukture njene ekonomije i mogućnosti brzine delovanja na stabilizacione politike. Tempo oporavka u pojedinim državama članicama Unije uticaće na oporavak ostalih članica.

4. KUDA IDE SVET ?

Posledice koronakrise mogu se posmatrati na dve paralelne ravni – ekonomskoj i društvenoj. One ukazuju na sledeće. U jeku pandemije u 2020. godini, na globalnom nivou se zakočio privredni rast. Kriza snažno deluje na javne finansije. Opšti državni deficit i javni dug ponovo rastu. Dugovi će se povećavati odnosno obim svetskog duga će rasti u odnosu na bruto domaći proizvod. Neke države će uleteti u klopku dužničke spirale.

Kriza u 2008. godini je bila kriza tražnje²⁵, a u 2020. godini je bila kriza tražnje i ponude. Negativni efekti krize se ispoljavaju kroz veći rizik za radna mesta. Nezaposlenost raste zbog masovnog otpuštanja radnika. Naročito je pogodjen privatni sektor.

Nestabilna finansijska tržišta će omogućiti širenje jaza između vlasništva nad finansijskim portfeljom. To će stvoriti želju za brzom zaradom, koja će

²³ <https://www.bankar.me/2020/04/30/ekonomija-eurozone-pala-za-38-posto/> (dostupno 09.05.2020.)

²⁴ Williamson Chris, glavni ekonomista IHS Markita. <https://mina.news/mina-business/ekonomija-eurozone-u-aprilu-skoro-stala/> (dostupno 09.05.2020.)

²⁵ Grk (2017), str. 11-32.

se isplatiti jednom broju pojedinaca i nekim kompanijama (informaciono-komunikacione tehnologije, energetika, farmaceutska industrija,...).

Kapital će pronalaziti svoje puteve oplodnje, i dovoditi do veće podele među državama. Naročito će ta podela biti naglašena kod država članica Evropske unije. Zemlje Istočne Evrope će biti pogodene kreditima, a ljudi u novim članicama EU će postajati najamni radnici koji će raditi za mizerne zarade.

Za revitalizaciju globalne ekonomije potrebno je veće angažovanje finansijski jakih svetskih sila. Deset najvećih ekonomija sveta u 2020. godini²⁶ i u 2019. godini²⁷ su: SAD (nominalni iznos BDP-a spustio se na 20.807 milijardi dolara, a prethodne godine je iznosio 21.433 milijardi dolara), Kina (15.222 milijardi dolara, što je rast nominalne vrednosti BDP-a u odnosu na prethodnu godinu kada je iznosio 14.280 milijardi dolara), Japan (4.911 milijardi dolara, a prethodne godine je iznosio 5.082 milijardi dolara), Nemačka (3.781 milijardi dolara, a prethodne godine je iznosio 3.861 milijardi dolara), Velika Britanija (2.638 milijardi dolara, a prethodne godine je bio 2.829 milijardi dolara), Indija (2.593 milijardi dolara, a godinu ranije 2.869 milijardi dolara), Francuska (2.551 milijardi dolara, a godinu pre 2.715 milijardi dolara), Italija (1.848 milijardi dolara, a prethodne godine 2.004 milijardi dolara), Kanada (1.600 milijardi dolara, a godinu pre 1.736 milijardi dolara), Južna Koreja (1.587 milijardi dolara, a godinu ranije 1.647 milijardi dolara).

Ove najmoćnije ekonomije sveta bi trebale „upumpati“ novac u globalni razvoj. No, upitno je – da li jake ekonomije hoće da pokažu svoje „finansijske mišiće“. Kini se stvorila prilika da učvrsti svoj uticaj i poziciju u svetu. Ona je tu priliku iskoristila i koristi je i dalje. Kina brojnim manje razvijenim državama odobrava zajmove s niskim kamatama. Kineske vlasti su posebno izdašne u pomoći zemljama Afrike.

Međutim, velika je nepoznanica do koje granice će se stanje u današnjoj kineskoj ekonomiji, koja se brzo oporavila od posledica koronavirusa, reflektovati na regionalni ekonomski rast na Crnom kontinentu. Sjedinjene Američke Države nastoje parirati Kini i njenom projektu *Pojas i put*. Zapravo, SAD, Japan i Australija svojom inicijativom nazvanom *Mreža plavih tačaka* (*Blue Dot Network*) trebalo bi da obezbede bilion dolara za infrastrukturne

²⁶ [https://knoema.com/World-GDP-Ranking-2020|GDP by Country|Data and Charts](https://knoema.com/World-GDP-Ranking-2020-GDP-by-Country-Data-and-Charts) – knoema.com (dostupno 26.06.2021.)

²⁷ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN> (dostupno 26.06.2021.)

projekte prvenstveno u Aziji, Africi, Balkanu i drugim regionima gde Kina širi svoju ekonomsku moć.

Kina sada ima značajnu ulogu u svetskoj ekonomiji i predstavlja „lokomotivu“ globalnog rasta. Za očekivati je da će sa prestankom pandemije kineska ekonomija krenuti putem izgradnje prosperitetnog društva. Ovome će uglavnom doprineti potrošnja. Već se ekonomska delatnost vraća u normalnije tokove. Zapaža se veća aktivnost u sektoru nekretnina, rast gustine saobraćaja i povećanje potrošnje električne energije. Profesor Keri Tork (*Keri Tork*) smatra da je kinaska ekonomija „ružičasta zahvaljujući ulaganju u nove infrastrukturne poslove, poput izgradnje mreže 5G, razvoja veštačke inteligencije, industrijskog interneta stvari kao i računarstva u oblaku“²⁸.

Promišljajući o tome u kom pravcu će ići revitalizacija globalne ekonomije i društva, nakon prestanka pandemije, vide se obrisi velikih promena. Novi „superciklus“ će obeležiti razdoblje inflacije odnosno visokih cena zbog potražnje koja nadmašuje ponudu. Makroekonomski mozaik će se tako posložiti da će on postati temelj za skok cena sirovina. Zaustavljanje pandemije proizveće skok cena²⁹ kakav nije zabeležen u skorijoj prošlosti.

Brzi oporavak Kine, koja je najveći potrošač sirovina, te ubrzavanje oporavka ekonomija Evrope i SAD-a „dolili su ulje na vatru“.³⁰

Potražnja iz Kine snažno je uticala na rast cena litija karbonata ili litija hidroksida (više nego duplo) tokom 2021. godine, pa je prekinut trogodišnji trend pada cena ovih proizvoda. Pored toga, skočile su cene (40 posto) retkih metala koji se koriste u proizvodnji električnih motora, kao i vrednost kobalta (materijal za baterije). Raste i cena sirovina koje se koriste u proizvodnji klasičnih automobila s benzinskim motorima. Zbog strožih standarda emisije štetnih plinova u Evropi i Kini, cena paladija rekordno raste (3000 dolara za uncu). Od početka 2021. godine skočila je i cena nafte, dosegnuvši 65 dolara za barrel (koliko je iznosila pre pojave pandemije). Očekuje se da će cena nafte i dalje rasti.³¹

²⁸ Tork (2020).

<http://serbian.cri.cn/20200414/6d09966b-9f1d-b504-c553-2ac158df7604.html> (dostupno 09.05.2020.)

²⁹ Pili (2021).

³⁰ Isto.

³¹ Analitičari Goldman Sachsa predviđaju da će nafta dosegnuti 80 dolara za barrel tokom drugog polugodišta 2021. godine, istovremeno upozoravajući na mogućnost velikog manjka ponude tokom leta ove godine.

[www.tportal.hr >biznis >clanak >Sprema se skok cjena nafte](http://www.tportal.hr/biznis/clanak/Sprema-se-skok-cjena-nafte) (dostupno 05.05.2021.)

Takođe, raste cena drveta. Poskupele su i poljoprivredne sirovine, kao na primer žito, suncokretove semenke, šećerna repa i mleko, dok je cena kukuruza (7 dolara za bušel) najviša u poslednjih osam godina³².

Velike promene će se događati u raznim oblastima industrije. Prioritetne oblasti će postati digitalna industrija, medicinska i farmaceutska industrija, saobraćaj, energetika i zelena industrija.³³

Digitalni svet će doživeti da se u njega ulaže velika sredstva. Obrazovanje na daljinu će postati deo života. Stoga će se taj vid učenja nadalje favorizovati.

Medicinska i farmaceutska industrija će dobiti u budućnosti više na značaju, odnosno daleko više će se ulagati u njih nego do sada. Od naučnih istraživanja u ovim oblastima očekuje se pojava novih lekova i preparata na tržištu, i novih vakcina protiv budućih virusa.

Velike promene će doživeti sistem saobraćaja i putovanja. Pooštice se kontrola na granicama i aerodromima. Pored sigurnosnih mera zbog terorističkih napada pojačaće se kontrola zdravstvenog stanja putnika sa epidemiološkog aspekta.

Energetika će omogućiti brži razvoj nacionalnih ekonomija.

Zelena industrija odnosno poljoprivreda će dobiti veći značaj, jer će u svetu biti sve manje hrane. Već danas veliki deo populacije na planeti Zemlji gladuje. Problem je i voda za piće.

Pored toga, promene koje će neminovno uslediti u vremenu koje dolazi vide se i u sledećem.

Prvo. Pojedini svetski lideri će primenjivati novu kulturu ponašanja, koja će u duhu modernog vremena imati odraza na međunarodnu ekonomsku saradnju i spoljnopolitičke odnose. Ali, prisutna je bojazan da će biti i onih svetskih lidera koji će zadržati svoju dosadašnju autoritarnu kulturu ponašanja koja bi mogla odvesti njihove države u izolaciju. Jačanje autoritarnih sistema nije dobro, jer vodi ka diktaturi, gušenju demokratije i gubitku humanosti.

Velika pretnja demokratskim vrednostima Evrope predstavlja nepoštovanje demokratskih sloboda u autokratskim režimima poput Mađarske (*Viktora Orbána*) i Poljske (*Jarosława Kaczyńskiego*). Veliki broj obrazovanih ljudi napušta nedemokratske režime, jer u njima ne vide svoju egzistencijalnu sigurnost u budućnosti. Oni odlaze u one države gde funkcionišu institucije na demokratskim temeljima. Stoga je Evropskoj uniji, a i ostatku Evrope, potrebna temeljna rekonstrukcija, kako bi povratili svoje osnovne vrednosti.

³² Isto.

³³ Grk (2020), str. 12-19.

Drugo. Nova organizacija sveta će biti refleksija renoviranja globalizacije. To podrazumeva bolju međunarodnu saradnju na humanitarnom planu između velikih svetskih sila SAD, Rusije i Kine. One bi trebale investirati u projekte najsirošnjim državama i kontinentima. Znači, razvijene države morale bi pokazati veću spremnost da pomognu u rešavanju nagomilanih svetskih problema, vezanih za ekonomski rast siromašnih država i društava. To zahteva reorganizaciju međunarodnih finansijskih institucija, pre svega Međunarodnog monetarnog fonda (*International Monetary Fund - IMF*), Svetske banke (*The World Bank*), Međunarodne banke za obnovu i razvoj (*International Bank for Reconstruction and Development - IBRD*).

Treće. Klimatske i ekološke promene trebaju biti u fokusu interesovanja i istraživanja kako bi se sačuvala planeta Zemlja.

U sveobuhvatnom promišljanju u ovome radu – o bogatima koji su se zaigrali, današnjem rizičnom društvu, globalnoj ekonomiji u klopcu „virusa nejednakosti“, kuda ide svet – prepoznaju se znakovi dolazeće epohe posthumanosti.

5. EPOHA POSTHUMANOSTI

Nestabilnost u celom svetu uticaće na to da se nivo proizvodnih ulaganja smanjuje, što će imati kao rezultat nesigurnost zaposlenih i stvaranje ogromnih razlika između dohotka bogatih i siromašnih. Biće ogroman jaz između najviših dohodaka i onih kod kojih će biti evidentna stagnacija ili smanjenje dohodaka. Bogati će težiti još većem bogatstvu, a siromašni će biti pred iskušenjem kako preživeti.

U ovako sumornom promišljanju nameće se pitanje: Približava li se svet kritičnoj tački gubitka čovečnosti? Da. Globalni ekonomski rast koristan je za bogate. Sjedinjene Američke Države, Kina i Indija su do izbijanja najnovije ekonomske krize ostvarile veliki ekonomski napredak. Ali, u podsaharskoj Africi rezultati ekonomskog rasta su mnogo skromniji.

Nejednakost između nekih zemalja se smanjuje. No, nejednakost unutar njih raste. U razvijenim zemljama bogati su sve bogatiji, dok srednja klasa nestaje. Afrika je sve siromašnija. Afrikanci žive u krajnjem siromaštvu. U Africi je siromaštvo dosegнуlo zabrinjavajuće razmere. U njoj su nejednakosti veoma izražene. Samo su male grupe bogatih elita imale koristi od decenija ekonomskog rasta.

Pandemijom su pogodeni svi kontinenti, ali u Africi je najteže. Ako međunarodne zdravstvene i finansijske organizacije pod hitno nešto ne preduzmu, Afrika koju nazivaju kolevkom civilizacije će doživeti najtežu humanitarnu katastrofu, jer tu ljudi umiru od gladi i bolesti koje su trebale biti iskorenjene. No, izgleda da Zapadna civilizacija nije previše zainteresovana za iskorenjivanje malarije (parazitske bolesti) u Crnom kontinentu.

Pred globalnim društvom se nalaze veliki izazovi današnjice, jer nadolazeća humanitarna kriza signalizira da se moderni svet nalazi pred velikim iskušenjem da izneveri ideal čovečnosti, zbog slepe sebičnosti i pohlepi za bogaćenjem i porobljavanjem drugih slabijih naroda.

Epidemija koronavirusa je temeljno promenila globalnu ekonomiju, povećavajući nejednakosti. Međutim, nisu samo siromaštvo i velike nejednakosti uvod u dolazeću epohu posthumanosti. Daleko opasnija pretnja uništenju čovečanstva jeste eksplozija novih tehnologija. Disruptivne tehnologije u pogrešnim rukama bogatih postaju opasno oružje za celo čovečanstvo.

U tehnološkom društvu vladari svoje odluke zasnivaju na naučnim i tehnološkim otkrićima i saznanjima pre nego na sociopolitičkim. Njih interesuje prvenstveno tehnološki napredak. U takvoj socijalno – ekonomskoj teoriji suština postaje to da u organizaciji privrede i uređenju svih društvenih odnosa treba primeniti „merilo energije“, naime, punu primenu utvrđenih i naučno mogućih činjenica u svima granama društvenog života, čime bi blagostanje naroda bilo značajno povećano.

I dok prirodne nauke nastoje da iskoriste nove tehnologije za nova dostignuća, dotle tehnološke korporacije imaju samo jedan cilj, a on se svodi na to, kako doći do profita. Profesor Jonatan Haskal (*Jonathan Haskel*) biznis zasnovan na ulaganju u nove IT tehnologije i digital to naziva „Kapitalizam bez kapitala“. Po njegovim istraživanjima na svaki jedan dolar investicije u opipljivu ekonomiju dolazi 1,10 dolara investicije u digital što zapravo postaje glavni kapital 21. veka.

Takov kapitalizam će dovesti do velike podele između ekonomski nerazvijenih zemalja ili onih u razvoju i bogatih zemalja. Ekonomski nerazvijene zemlje ili one u razvoju su orijentisane na klasičnu industrijsku ekonomiju, pa će razvijene bogate zemlje ono što više ne bude imalo vrednost isporučivati nerazvijenijem delu sveta.

Pored toga, zbog primene veštačke inteligencije stvorice se masa nezaposlenih ljudi. Ti ljudi će postati ekonomski beznačajni. Roboti će jako

brzo preuzeti veliki broj poslova. Veštačka inteligencija će prvo pogoditi manuelne radnike, ali i menadžere, profesore, lekare.

Digitalne tehnologije i „big data“ postaju resurs oko koga će se voditi korporacijske borbe. Kompanije Google, IBM, Facebook, Amazon, AliBaba zadovoljavaju ljudske potrebe za digitalnom tehnologijom. Ali sve ove kompanije imaju moralnu obavezu da procese zadovoljavanja ljudskih potreba učine humanijim.

Kompanije usmerene na razvoj veštačke inteligencije mogu uskoro postati alatom za razvoj novih autoritarnih sistema. Vlada Kine sponzor je programa „društvenih kredita“, koji bi algoritamski pratio život svakog građanina do najsitnijih detalja – od ličnih finansija, preko internetske – društvene aktivnosti, sve do potrošnje energije. Takođe saradnjom između vlasti i korporacija (Alibabe i njegova *spin-outa* Ant Finansial, Googlea, Amazona i Facebooka) stvara se pretnja koja je daleko opasnija od svih hladnoratovskih sistema nadzora građana. Kombinacija represivnog režima sa telekomunikacijskim monopolom smrtna je pretnja svakom otvorenom društvu.³⁴

Društveni razvoj se ne sme prepustiti IT kompanijama i tržištu. Industrija 4.0 već prevaziđa ljudske sposobnosti. Veštačka inteligencija uvod je u dolazeću epohu posthumanosti. Kompanija Google je zvanično saopštila procenu da će do 2029. godine roboti dostići nivo ljudske inteligencije. To može napraviti pakao u svetu.

Kompjuteri će biti inženjeri, naučnici, matematičari, ali neće poznavati etičnost. Pored toga što će mnogi ljudi ostati bez posla, jer će ih digitalizovanim i automatizovanim poslovima zameniti mašine, te intelligentne mašine mogu uništiti ljude. Ljudska kreativnost će se sve više ceniti, ali ljudsko društvo bez etike može nestati.

ZAKLJUČAK

Granice za prirodne katastrofe ne postoje. Pokazalo se da ni virus ne zna za granice. On pogađa sve kontinente, bez obzira na veru i rasu. Pandemija upozorava da se odnos prirode i čoveka ne sme zapostavljati. U okolnostima kada se svetska ekonomija se našla u recesiji, u koju ju je snažno gurnula pandemija, gubitak solidarnosti pokazao je da su i velike države zapravo male. Solidarnost je pala na ispit.

³⁴ Grk (2019), str.15.

Globalna ekonomija se oporavlja od posledica pandemije brže nego što se očekivalo. Naročito dobro stoje SAD i Kina, jer podsticajni paketi pomoći daju impulse ovim ekonomijama.

Međutim, današnji razvoj globalne ekonomije i društva nalazi se u klopci novih oblika moći. Živimo u vremenu u kojem se jasno vidi da novac postaje srce stvari. „Novac koji čovek ima jeste oružje slobode. Novac za kojim čovek teži, jeste oružje ropstva“, rekao je Žan-Žak Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*).

Nauka je ogromna društvena proizvodna snaga, ali je i oblik društvene svesti. Čovečanstvo se približava stupnju razvoja kada nauka, pored toga što služi razvoju, poprima moći zla. Naime, nauka u službi moći zla gazi dostojanstvo čoveka.

Da li se čovek preigrao u svojoj pohlepi i bahatosti? Da li je virus ekološka pojava ili je genetički inženjering „pobegao“ iz neke laboratorije? Da li je to biološki rat bogatih? Da li eksploracija prirode utiče na nove bolesti? Postoji li korelacija između Covid-19 i globalnih interesa? Da li „duboke države“ manipulišu sa narodom? Mnogo je pitanja bez jasnog odgovora. Ali jedno je sigurno. Kada pandemija prođe – svet će biti drugačiji.³⁵

Da li će svet biti bolji ili gori nego što je bio? Ovo je kompleksno pitanje. Danas je društvo u ozbiljnoj krizi. Društveno-ekonomski trendovi nisu dobri, i čak su veoma zabrinjavajući. Neoliberalna ekonomska misao je povećala ekonomske nejednakosti u svetu. Ekonomske nejednakosti, prirodne katastrofe, klimatske promene, konflikti, ratovi, terorizam, protekcionizam, masovne migracije odnosno „puzajuće“ preseljavanje stanovnika, demografske promene, nezaposlenost, siromaštvo, bolesti, nedostatak hrane i vode za piće su faktori koji će imati, u vremenu koje dolazi, snažne refleksije sa negativnim efektima na živote stanovnika ove planete. Današnja civilizacija je izgubila osećaj za humanost. Krajnje je vreme da se ozbiljno zapitamo – kakvo je današnje društvo, i od čega ono zavisi?

Promene u društvu zavise od razvoja nauke i tehnologije, ali zavise i od svesti i „manifestacije moći“ vladajućih elita. Da li su „kodovi“ današnjeg društva postali manipulacija sveštu i istinom? Da. Ako etika moralnog karaktera i političkog mentaliteta ostane na današnjim pozicijama, društvo će se naći pred velikim iskušenjima i neizvesnom budućnošću.

Vodi se rat protiv ljudi. Moć zla proizvela je zdravstvenu krizu svetskih razmera. Ljudski rod se redizajnira. Kontrola ljudske rase ima za cilj

³⁵ Grk (2020), str. 12-19.

depopulaciju i ropstvo. Cilj je da ljudska rasa ima manju vrednost. Budućnost postaje zastrašujuća, jer božanstvo kome se svi dive postaje tehnika i tehnologija koje nadziru sve stvari i ljude. Senzori su prisutni u svemu. Ljudski mozak se prebacuje u mašine. Medicina je najosetljivije polje nauke, čija je budućnost u veštačkoj inteligenciji. Vodi se biološko-tehnološki rat protiv ljudi.

Gde je tu moral? Šta je moral? Ako je moral proizvod situacije, tada gubljenje odnosno nestajanje svesti o moralnim vrednostima vodi ka samouništenju svesti. Čovek bi trebao da prepozna ove znakove modernog vremena. Za desetak godina roboti će dostići nivo ljudske inteligencije.

Čovek je izmislio veštačku inteligenciju, ali on mora biti i odgovoran za nju jer ona nema etiku. Veštačka inteligencija pretnja je čovečanstvu. Ona menja svest i vodi u ropstvo. U budućnosti veštačka inteligencija može preuzeti vlast, i naponsetku uništiti čoveka.

Finansijska kasta ide protiv ljudskog roda i civilizacije. Kada politika zagospodari naukom tada čovek gubi razum. Čovek radi protiv sebe. Čovek ne prepoznaje granicu do koje može ići, i onu preko koje ne bi smeо preći - u ime nauke. Čovečanstvo je ugroženo jer su se bogati zaigrali!

NEW FORMS OF POWER AND THEIR CONSEQUENCES ON THE ECONOMY AND SOCIETY

Abstract

Science and technology put great power in the hands of man. Humanity is endangered due to the lack of reason and the strengthening of power mechanisms. This paper considers whether the Covid-19 virus appeared accidentally or intentionally as a warning of changes that will inevitably follow in the time to come.

The effects of the action of the „invisible enemy“, in the form of a virus, have created new crises with unforeseeable consequences, which can be observed on two parallel levels – economic and social. Reflecting on the direction in which the revitalization of the economy and society will go, when the pandemic wins, the author points out the great changes that will take place in various areas of industry. Thinking comprehensively about the rich who played, today's risky

society, the global economy trapped in the „virus of inequality“, where the world is going, the era of posthumanity – the author signals that the modern world is facing a great temptation to betray the ideal of humanity, due to loss of morality, greed for enrichment and new forms of enslavement of the people. The author of this paper focuses on his own view of new complex and intriguing issues related to new forms of power and their consequences for humanity.

Key words and expressions: science, invisible enemy, today's society, the power of evil, getting rich, economic and social consequences.

LITERATURA

AcademLink, (2020), Izbrisane objave na web stranicama vodećih sveučilišta otkrile stvarne namjere Pekinga

<http://academlink.com/vesti/izbrisane-objave-na-web-stranicama-vodecih-sveucilista-otkrile-stvarne-namjere-pekinga> (dostupno 14.04.2020.)

DANAS.HR, Superkontroverzni Frankensteinvski eksperiment: Embrij himere čovjeka i majmuna preživio rekordnih 19 dana <http://www.net.hr>Vijesti>Znanost> (dostupno 17.04.2021.)

DANAS.HR, Kontroverzni projekat šokirao svijet: Stvoren je embrij čovjeka-majmuna, hibrid digao znanstvenike na noge , kol. 04.2019.

<http://www.net.hr/danas/znanost/kontroverzni> (dostupno 04.08.2019.)

Grk Snežana, (2017a), Svet – iskušenja čovečnosti, u monografiji radova *Svet i Srbija – izazovi i iskušenja*, ur. S. Grk, Institut društvenih nauka, str. 11-40.

Grk Snežana, (2020), Naučna misao o demokratskom i tehnokratskom društvu, *Ekonomski vidici*, XXV (2020), br. 1-2, str.1-16.

Grk Snežana, (2020), Znakovi modernog vremena, Plenarno predavanje, 23. Međunarodna DQM konferencija, *Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću, ICDQM-2020*, Prijevor, Srbija, 25-26. jun 2020, str. 12-19.

Grk Snežana, (2017), Svet – vreme previranja, u monografiji radova *Svet i Srbija – vreme promena*, ur. S. Grk, D. Molnar, CID, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 11-32.

Grk Snežana, (2019), Svet – u vihoru turbulencije, u monografiji radova, *Svet i Srbija – ekonomска i društvena gibanja*, ur. S. Grk i D. Molnar, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet u Beogradu, Centar za izdavačku delatnost, 2019, str. 1-39. tačnije str.15.

NASA, dokument o depopulaciji ljudske vrste, *The Future Now*, na str. 66., „Tiho oružje, nečujni ratovi“

<https://www.youtube.com/watch?v=bZhK> (dostupno 18.04.2021.)

Pili Tomislav, (2021), Smirivanje pandemije postavit će temelj za skok cjena kakav nije viđen cjelo desetljeće, *Poslovni.hr*, 04 svibanj 2021.

Racinger Jozef– Benedikt XVI, (2010), *EVROPA - Njeni temelji danas i sutra*, Novoli, prevod Igor Radočić, str.42.

Šarić Mladenka, Znanstvenik s Hrvatskog katoličkog sveučilišta: Samo jedan korak dijeli nas od propasti čovječanstva, *VL Večernji.hr* <http://www.vecernji.hr/vijesti/znanstvo> (dostupno 15.05.2021.)

Tork Keri, profesor ekonomije sa Ekonomске škole Stjuart instituta za tehnologiju Ilinojsa iz Čikaga, u intervju kineskoj agenciji Sinhua, Kineska ekonomija brzo će se oporaviti od Kovida -19

<http://serbian.cri.cn/20200414/6d09966b-9f1d-b504-c553-2ac158df7604.html> (dostupno 09.05.2020.)

Williamson Chris, glavni ekonomista IHS Markita.

<https://mina.news/mina-business/ekonomija-eurozone-u-aprilu-skoro-stala/> (dostupno 09.05.2020.)

<https://www.bankar.me/2020/04/30/ekonomija-eurozone-pala-za-38-posto/> (dostupno 09.05.2020.)

<https://knoema.com> World GDP Ranking 2020 | GDP by Country | Data and Charts – knoema.com (dostupno 26.06.2021.)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN> (dostupno 11.06.2021.)

www.tportal.hr (dostupno 05.05.2021.)

<http://www.vecernji.hr/vijesti/znanstvo> (dostupno 15.05.2021.)

Pregledni članak

VIRUS COVID-19 I EKONOMISTI

Slobodan Stojanović*

svnstojanovic@gmail.com

Rezime

Pandemija obelodanjena marta 2020. godine prouzrokovana virusom covid-19, izazvala je pravu uzbunu. Na različite načine su je objašnjavali i tumačili stručnjaci (a neretko i „stručnjaci“) različitih profesija, pre svega, lekari, i to najpozvaniji specijalisti za virusologiju, imunologiju. Ali nisu izostali ni ekonomisti, nekiput rame uz rame s lekarima. Izukrštanim kriterijumima stručnjaka pridružili su se politički i administrativni kriterijumi sa svojim dobrim i lošim stranama. Ekonomisti su fenomen posmatrali u ili...ili vizuri: ili krajnje pesimistički ili krajnje optimistički, ređe realno i kreativno. U uslovima kada još nema vakcine protiv ekonomskih grešaka i zabluda vredan je pažnje svaki pokušaj da se približi najviše što se može kreativnom načinu razmišljanja i orientacionim saznanjima. Još je vrednije kada se timski ostvari kvalitetan projekat.

Ključne reči: COVID-19, kriza, različiti pristupi, ekonomisti

JEL KLASIFIKACIJA: E19, H10, I15

* ISTER – Institut za tehnokonomska rasuđivanja, Beograd.

UVOD

Na pragu treće decenije 21. veka, bauk virusa corona 19 kruži planetom. Uzdrmao je i uplašio mnoge i mnoge, počev od dece koja su prestala da idu u školu, pa do vremešnih ljudi koji su se našli smrtno ugroženi i koji su, pod pretnjom sankcija, prestali da izlaze iz svojih staništa.

Sa neočekivanim virusom i njegovim pretnjama suočili su se skoro svi, manje ili više, aktivno ili pasivno. Otvorila su se brojna i raznovrsna pitanja sa više stanovišta. Među njima, nametnula su se i ona iz oblasti ekonomije.

Dosta je među ekonomistima rasprostranjeno mišljenje da su politička ekonomija i makroekonomika od svih ekonomskih disciplina najpodložnije raznovrsnim i kontraverznim tumačenjima.

Takođe makroekonomска sagledavanja su češća s predominantno optimističkim ili pesimističkim pristupom, ponekad s jednostranom argumentacijom, političko-ideološkom motivacijom.

Nasuprot improvizovanim, površnim i paušalnim, medijatozovanim do estradnosti, kratkoročnim, utilitaralističkim i klijentilističkim pristupima nalaze se suštinski i kreativni kao ređi i dragoceniji, a time trajniji i značajniji.

U pravu su ekonomisti smatrani retkim i izuzetnim velikanima: Džon Kenet Galbrejt, Džon Mejnard Kejnz i Karl Marks. Svaki u kontekstu svoje epohe, viđenja i delovanja. Prvi (DžKG), kad u svom delu *Laži u ekonomiji* dokazuje da je ekonomija vrlo uslužna i ljubazna disciplina¹. Drugi (DžMK), kad u svom delu *Pismo našim unucima*² traži od ekonomista da budu zanatlige kao stomatolozi (zubari) i na neki način predviđa moguću krizu (ne pominjući pandemiju već ograničenje slobode). Naravno i treći (KM) kod nas obavezno vrhunski i možda preterano izučavan, pa onda gotovo potpuno zaboravljen i skrajnut, iako je u *Kapitalu* razotkrio objasnio stvaranje i raspodelu viška vrednosti i prvo bitnu akumulaciju kapitala. Pomalo paradoksalno Žak Atali ponovo otkriva Marksov duh i značaj kao planetarnog mislioca³ i vraća ga reaktuelizovanog u 21. vek.

Više razloga utiče na ovakve, u današnje vreme, relativno tačne i relativno kontraverzne poglede, čiji se razlozi mogu tražiti u složenosti

¹ Galbraith (2014).

² Keynes (2017).

³ Attali (2015).

situacije, raznovrsnim tendencijama i dejstvu brojnih i često analitički nemerljivih, nepredvidljivih i teško dokućivih fenomenoloških faktora.

Pandemijska kriza globalnih razmara podstakla je na više navedenih opštijih razmišljanja i analiza o interaktivnosti dva fenomena, pre svega, u vezi s posledicama i načinom otklanjanja krupnih poremećaja koji su na vidiku i koji se analiziraju.

1. OPTIMIZAM

U optimistička sagledavanja mogu se smatrati ona koja posle pandemijskih žrtava i nepredvidivih troškova predviđaju da će u ekonomskoj politici biti više socijalnih instrumenata, solidarnosti i etike i da će se kriza ravnomernije, brže i bezbolnije, kao mnoge druge pre nje prebroditi. Veruje se da će porasti razumevanje i da će politička i druga vrhovna rukovodstva imati kapacitet da uspostave mehanizme za koliko toliko napredniju i humaniju politiku. Oni polaze od iskustva da su se posle velikih kriza, pre svega, prvog i drugog svetskog rata, u sistemu vrednosti uspostavili sistemi humanističkih vrednosti, delovanje pravične države i solidarnog entuzijazma širokih razmara. Protagonisti takvih uverenja prave, manje ili nešto više, egoistička scenarija sopstvenog i opštег oporavka. Oni to čine, slikovito iskazano, s osnovnim obrazloženjima da se egoizam svodi na mere iz nužde po principu da je sopstvena košulja preča i bliža od zajedničkog kaputa i kišobrana. Veruje se u pravičnu državu sa elementima zakonske i druge prisile putem odgovornih i stabilnih institucija, ne samo u korist vladajućih slojeva već za dobrobit svih građana.

Zanimljivo je da su Gelbrejt, Kejnjz i Marks bili svaki na svoj način i pesimisti (u opstanku starog) i optimisti (za nastanak novog i zalaganja za buduće). To se delom može oceniti i za Gelbrejta, a u fusnosti navedenoj empirijskoj činjenici prijema jedne sms poruke dobijene na mobilnom telefonu od predstavnika lokalne komunalne vlasti može se naći sadržaj koji odiše realizmom situacije i iskazanim optimizmom u želji⁴.

⁴ "Prvi put nakon osam godina, nažalost, nećemo organizovati našu tradicionalnu manifestaciju Novobeogradska Nova godina, kada su dobijali paketiće naši najmlađi beograđani. Razlog je pandemija korona-19 virusa i opasnost po zdravlje koje takav događaj nosi. Čuvajte se, budite odgovorni i nadamo se da se sledeće godine vidimo na istom mestu i u isto vreme kao svih prethodnih godina. Vaša opština."

2. PESIMIZAM

Nasuprot optimističkim stoje pesimistička sagledavanja. Njihovi protagonisti smatraju da će „čovek čoveku ostati vuk“, da će zverska nostalgija pobediti kosmičku i nebesku, da će krupniji i snažniji uništavati slabije, da će pucati tamo gde je najtanje itd. Ekstrapolativnim metodama dokazuju, da će se posle pandemije ekonomski problemi nužno zaoštriti i da će negativne tendencije biti još izraženije. Da će kriza biti sveobuhvatna trajnija i duboka i da će mnogi ljudi ostati bez posla, biti još više egzistencionalno, mentalno i svakojako ugroženi.

Prepostavljaju i nagoveštavaju da će tzv. razuzdani kapitalizam, kao i do sada, uz slepo birokratizovani i odani multinacionalizovani mehanizam uz pomoć nacionalnih državnih aparata prinude vladajućih bogatih slojeva zatrati mnoge oblike slobode, humanizma i solidarnosti. Da će se ljudi još više otudjivati i besneti. Da će se silovito eksponirani žuti i svakojaki drugi prsluci, nasilno i brutalno rasturati plaćeničkom žandarmerijom i vojskom. Da će slepa i bespogovorna poslušnost biti uz korumpirane slojeve glavna mera životarenja i bitisanja.

Naglašeni optimistički i pesimistički pristupi mogu se detaljnije elaborirati i potkrepljivati primerima, ali se takva suprostavljenja i kontraverzna mišljenja jednostavno ne mogu iskoreniti.

3. NEŠTO IZMEĐU I ZAJEDNO

Ovakav – treći pogled – je prisutan jer su i optimizam i pesimizam sastavni deo života, a optimistička i pesimistička viđenja imanentna ljudskom biću. Nije pouzdano da li posle pesimizma, dolazi optimizam ili obrnuto, ali neke činjenice jesu.

Istoriografski se pouzdano zna, između ostalog, da se zahvaljujući optimistima i njihovom entuzijazmu čovek vinuo u nebo i da to čini sa sve savršenijim avionima i drugim letilicama (sada i savremenicima čudesnim i nezamislivim dronovima).

Takođe entuzijastima, zanesenjacima, sanjarima, optimistički raspoloženim i aktivnim duguju se sve bolji automobili, televizori, telefoni, kompjuteri, roboti, bespilotne i svemirske letilice, i mnogo toga što čovekova

mašta može da ostvari. Pobedene su i mnoge bolesti, olakšan rad i urađeno je mnogo toga drugog zahvaljujući upornosti optimista. Pronađene su i koriste se vakcine koje preventivno i pozitivno deluju u velikoj većini slučajeva, pa je tako i s vakcinom protiv covid-a 19 i eventualnih mutacija. Ubrzana kreativnost iz nužde i preke potrebe dovela je do istraživačkih dostignuća i pronalaska više vakcina protiv covid-a za koje se smatra da su efikasne.

Pri veličanju optimista ne treba zaboraviti da se oda priznanje i pesimistima. Odista zahvaljujući baš njima imamo: padobrane, rezervne gume, pojaseve za spašavanje, razne vakcine, i mnogo toga drugog što su strah i oprez pretočili u ideju i delo koje pomaže čoveku da bezbednije živi i radi. Da živi duže i bolje, radosnije, slobodnije, s više mogućnosti izbora i prilika da se iskaže.

Ako je inovativni optimizam otac napretka onda je oprezni pesimizam majka napretka. To bi se po inspirativnom Njegošu možda moglo preformulisati da umesto „čaše meda koja ište čašu žuči“ jer se tako se ponajbolje piju; imamo da čaša optimizma traži čašu pesimizma, jer se smešani kao komplementarni koktel realnijeg viđenja ponajbolje doživljavaju. Ekonomisti ne vide tu čašu ni polupraznu ni punu, već dobro izmišljanu s mogućnostima merenja i kvalitativnog ocenjivanja sastava, odnosno više realizma.

4. ELEMENTI REALIZMA

U međuprostoru delom ovlaš naznačenog krajnog optimizma i pesimizma su ona sagledavanja koja su najpribližnija realnim i racionalnim očekivanjima. Kristališu se principijelni i dobromerni pogledi koji uvažavaju slabosti, pretnje, rizike i opasnosti, s jedne strane; ali i podjednako vode računa o fenomenu nesaznatog, snazi, prilikama i šansama, prikrivenim i neiskorišćenim mogućnostima, lucidnim idejama i kreativnošću, s druge strane.

Zahvaljujući takvoj sintezi, iako je mnogo toga neizvesno, pre svega, koliko će dugo trajati pandemija i šta će se sve dalje preduzimati mogu se naslutiti bar neke pouzdane tačke koje su manje dramatične i bez naglašenih optimističkih i pesimističkih predznaka.

Ono što je sa stanovišta opšte teorije sistema i strukturalizma sasvim i pouzdano sigurno to je da će i u toku, a naročito posle krizne pandemije doći

do većih promena u životu i radu. Te promene su i sada vidljive i sve dublje i šire upečatljive s više ili manje predvidljivim posledicama.

Dinamične strukture će dobiti novi prostor i ubrzati svoju pionirsku i avangardnu ulogu, kao i u drugim sličnim okolnostima. One će i povući ka neizbežnom novumu predominantnu srednju i prosečnu strukturu, kao i delom konzervativnu najtvrdokorniju i s najslabijom dinamikom menjanja. Ipak, one će pružati posredan i direktan otpor da bi sačuvale svoje pozicije, navike i stečene prednosti i kao takve egzistirati i koegzistirati. Dešavaće se metaforično iskazano nešto slično kao i sa nekada dominantnim plemstvom i monarhijama.

Nova i omasovljena ponuda naći će novu i masovniju tražnju pomerajući se iz epicentra ka periferiji, ali i oblikujući autohtone policentrične procese i talase. To je sve i sada manje ili više na delu u procesnim i faznim oblicima.

Nauka, tehnologija, obrazovanje, informacije, komunikacije i organizacija prožeće sve mreže proširene reprodukcije i težiti ka novoj ravnoteži uz povećane mogućnosti kvalitetnijeg autocentričnog razvoja u novom policentričnom miljeu.

Može se očekivati osetnije izmenjena struktura i dinamika investiranja. Za sada samo postoje nagoveštaji, ali predominacija optimističkih ili pesimističkih viđenja će opredeliti konkretizaciju na opštijem i širem planu kao i užem operativnom.

Opredjenjenje grupacije 20 zemalja za investicioni ciklus od 5000 milijardi dolara⁵ i otpust duga najzaduženijim zemljama od strane poverilaca preko Međunarodnog monetarnog fonda i projekcije Svetske banke upućuju na kvantitet investicija koje će tražiti novi kvalitet, kome je doprinela pandemijska kriza kao najglobalnija i najobuhvatnijih kriza do sada.

Sasvim je sigurno da će u tom novom svetskom investicionom ciklusu doći do osetnijeg investiranja u zdravstveni sistem. Pandemija je pokazala da je potisnuta i skoro zaboravljena neprofitna preventiva neophodna. Odgovarajuće zdravstvene i stomatološke ambulante u školama, fabrikama, ustanovama, selima kao mreža odgovarajućih centara zdravstvenog zbrinjavanja i prosvećivanja širom planete i na svim kontinentima i zemljama nova su strategijska osnova.

⁵ Na sajtovima međunarodnih i nacionalnih, pre svega, finansijskih institucija može se naći obilje podataka o tzv. finansijskim paketima i iznosima koji će zahtevati rebalansiranje nacionalnih budžeta i prekompoziciju prioriteta u finasiranju.

Iako može izgledati suviše idealistički, pa čak i utopijski sasvim je izvesno da globalni problem poput pandemije usled corona virusa 19 traži globalni odgovor, do koga se kako pokazuju dosadašnja iskustva s ekologijom najteže dolazi.

Uz puno vrednovanje i poverenje u savremena naučna istraživačka i tehničko tehnološka dostignuća, pre svega, medicine i farmakologije, mora se imati u vidu činjenica koja ponovo izbija kao prioritetno delovanje. Ekonomski računice, pogotovu na duži rok, pokazuju da se veća neprofitna preventiva u zdravstvu ipak više isplati i da skoro sve, manje košta, a daje veće efekte.

To je verovatno i najveće naravoučenije pandemije koja je počela od marta 2020 potresla i uplašila (što još traje) našu planetu, ugrozila i zabrinula toliko ljudi širom sveta. Iako su posle relativno masovnog vakcinisanja i revakcinisanja strahovi nešto manji, a opšta opreznost veća dodatno investiranje u zdravstvu u apsolutnim i relativnim iskazima neće opadati.

Premda je dodela Nobelove nagrade za ekonomiju počev od 1969. godine posebno afirmisala ekonomiste kao naučne poslenike i istraživače i otvorila nova polja i discipline, i proširila globalna saznanja i način razmišljanja ostalo je dosta posla za ekonomiste praktičare. Oni razmišljajući globalno, u datom vremenu i prostoru u datim okolnostima (poput pandemija) imaju izazov da sa svojim operativnim, gotovo zanatskim rešenjima pomognu bar u lokalnim sredinama da racionalni pristupi budu dominantni i ispred emocionalnih da se radi po određenim principima i standardima, ali i kreativno i inovativno.

ZAKLJUČAK

Kada se stanje u privredama najrazvijenijih zemalja, a time određenim transferno prelivnim delom i u svim drugim ekonomijama, doživljava i opisuje kao: nestalno, složeno, neizvesno i protivurečno; tada je smislenije, da se umesto uobičajenih zaključaka, oblikuje neka vrsta deduktivne orientacije.

Centralna orientacija se svodi na preispitivanje organizacije rada i poslova u svim sredinama s posebnim analizama fleksibilnosti radnog vremena (broj radnih dana i radnih sati), redefinisanje lociranja radnih mesta sa novim opremanjem i povezivanjem kao i kompenzacijom i stimulativnom motivacijom.

U pogledu, ne samo globalnih rešenja posebno je vredna pažnje u blisku budućnost projektovana ideja profesora Dragana Pavlovića (Dalhousie Univerzitet u Kanadi) sa internacionalnim istraživačkim i multidisciplinarnim iskustvom. Sagovornik (inače po bazičnom obrazovanju lekar specijalista) parafrazirano smatra da, bez obzira na blagotvorno dejstvo nekih vakcina (u opticaju i potencijalnih), valja izgraditi novi strategijski pristup zdravstvenom podsistemu i radnom vremenu. Za ekonomiste (i druge) specijalizovane za organizaciju i operativne finansijske sisteme moglo bi biti više globalnih i segmentiranih projekata. Jedan od njih je da se aktivnosti organizuju tako da se uvedu klizna radna vremena po smenama (primera radi umesto tri sa po 7 časova, 4 sa po 5 časova) s produženjem radnog dana, a skraćenjem radnog vremena i produženjem radne sedmice – što ne bi bila neka radikalna neprihvatljiva novost. Uz ovaj predlog mogla bi se u užim specifičnim okolnostima uraditi još dva do tri projekta po pozivu za društva ekonomista Beograda ili kandidovati bar jedan izvorni pro bono, na zadati segment beogradске privrede s horizontom 2021–2031.

Kako ekonomisti nemaju mogućnost kao druge nauke da laboratorijski ispituju vrednost i kvalitet svojih predloga preostaje im da u nekom mogućem skladu s nosiocima, pre svega, političkih odluka urade pilot projekt u nekoj komunalnoj sredini prema prihvatljivom operativnom modelu. Takva dva do tri pilot programa bi se mogla s potrebnim korekcijama i modifikacijama generalisati za zainteresovane u Srbiji i regionu. O potrebi ovakvog projekta (takođe i konkretnoj operativnoj mogućnosti) ponajbolje svedoče knjige⁶ Dejana Molnara. Ove dve monografske sestrinske knjige (mozaične strukture i kolumnističke koncepcije sa obiljem ažurnih referenci) o zloglasnom i malicioznom virusu i atmosferi oko njega, mogu biti inspirativne za dosta toga vrednog i inovativnog u vidu celovitog projekta i više njegovih potkomponenti. Uz aktuelnu i verovatnu istoriografsku trajnost, knjige profesora Molnara imaju i tu operativnu akcionu preporuku - toliko potrebnu u turbulentnom vremenu sa nesagledivim neizvesnostima.

Bez preterivanja i suvišnosti moglo bi se očekivati da se uz ovakve saznajno literalne i slične komplementarne poduhvate može napredovati akciono. Naravno, uz uporedno i neizostavno zbrinjavajuće, sanirajuće i usavršavajuće delovanje vakcinama i medicinskim sredstvima, može se evolutivno i kumulativno doći do potrebnih kvantitativnih i kvalitativnih rezultata iskazanih u apsolutnim i relativnim pokazateljima. Iskustvo uči

⁶ Molnar (2020) i Molnar (2021)

i upozorava da, skoro po pravilu, rastu izgledi da se postigne moguće pozitivno dostignuće na višem nivou kod zainteresovanih subjekata kada oni stvore sinergetske veze i udruže resurse. Vodeće multinacionalne kompanije u oblasti zdravstva i inovacioni inkubatori vode latentnu trku na brzim i maratonskim stazama. Sindikalne organizacije⁷ u češćem socijalnom dijalogu (ili bez njega) vode sa poslodavačkim, javno se zalažu za propulzivnije mogućnosti svestranog delovanja i aktivnijeg pristupa za kompromisna rešenja odgovarajućeg valorizovanja rada i poboljšanja situacije zaposlenih.

Suočavanje u Srbiji i Beogradu s fenomenom covida-19 se može različito ocenjivati. Oni koji su proučavali uporedne privredne sisteme i izvorno Marksov *Kapital* (pa i oni koji nisu) mogu objektivno izvući, korektan zaključak blizak enciklopedijskoj objektivnosti. Iako relativno težak za apsolutno dokazivanje, zaključak se svodi na uverenje: da se posmatrano u celini i odgovarajuće uporedivo, može objektivno oceniti:

- da su Srbija i Beograd relativno uspešno bili na visini očekivanja većeg dela građana i stručne javnosti kako u pristupu i koncepcijiski tako i u praktičnom, ne samo, ekonomskom delovanju; i
- da će kombinovane neproduktivne i produktivne investicije (proizvodnja vakcina) najverovatnije dati neto pozitivne efekte.

Međutim, ostaje otvoreno pitanje kako pravovremeno angažovati najpozvanije ekonomiste sa subspecijalizacijama da relativno dobri rezultati budu još bolji. Sasvim je sigurno da su baš oni u multidisciplinarnom timu mnogo potrebniji nego kojekakvi mađioničari.

Kada se mnogo toga sabere i oduzme, podeli i pomnoži ostaje srž ekonomске suštine koja odstranjuje mađioničarske trikove. Na to upućuju najšira mogća mudra viđenja iz srca – koje ima pesnikinja Desanka Maksimović, opravdano tražeći za mađioničare pomilovanje⁸, pretočeno u stihove:

„Za mađioničare
Kojima je samo sadašnjost data,
Za njih,
Za sve što za sobom ostavljaju
Jedino kule od karata“

⁷ Videti sajtove relevantnih međunarodnih i nacionalnih sindikalnih organizacija kao i poslodavački.

⁸ Максимовић (1993).

Ova poetika i etika hrišćansko pravoslavne duhovnosti mogu kod ponekoga da probude asocijaciju na moral ekonomista⁹ koji, nažalost, nemaju obavezu poput Hipokritove zakletve, pa se slobodnije ponašaju poput kojekakvih trgovaca. Naravno, uz ovu etičku su i vertikale polu filosofskih delova izmiksovanih pogleda na svet kao što su: relativizam, fenomenologija, dijalektički materijalizam, egzistencijalizam i humanizam; poželjno i nešto više. Davanje prednosti strategijskim viđenjima poput onih koja dolaze od akademika Časlava Ocića¹⁰ dovodi takav način i kvalitet mišljenja i poruka u vrh saznajnih vrednosnih sistema. Neobično je da je i moj deda Dragomir¹¹ zdravorazumski imao spontano pristup kontinuiteta u svetom trojstvu, odnosno trijadi: „juče-danas-sutra“.¹² Časna i mudra starina koja dobi ime po dragosti mira, me je svojevremeno učio jezikom poljoprivrednika i Solunca – Nosioca Albanske Spomenice: „država kao i Ti unuče-luče-junače; valja da mislite od „nakjuče za naksutra“ – tako da ovaj naš život težak i lep bude bar manje opasan i opak, a više uredan. To dedino životno naravoučenije (zapamćeno i citirano u okrilju porodice i familije s kolena na koleno) može se prevesti na formulu:“ od D-3 do D+3“, odnosno promišljanje i rasuđivanje o procesnim događajima i unikatnom fenomenaloškom događaju (poput pandemije Covida-19) u kontinuitetnom nizu i postepenom faznom sledu od „ex ante do ex post“ dešavanja – što društvo ekonomista Beograda (ne samo ovom prilikom) entuzijastički čini. Njemu valja dodati i uverenje da su ljudi (sledstven tome i ekonomisti) „bez idealâ i morala“ kao ptice bez krila. Takođe da se oni cene i traju onoliko koliko čuvaju ljudski integritet i dostojanstvo profesije.

Gotovo je trivijalno zaključivati da ekonomisti, kao i lekari, pravnici, inženjeri, farmaceuti, biolozi, hemičari, fizikohemičari, genetičari i ljudi iz drugih profesija imaju različite motive i preokupacije. Međutim, verovatno

⁹ Zanimljivo je prastaro saznanje iz Biblije “da je teže trgovcu ući u raj nego kamili da prođe kroz iglene uši“

¹⁰ Videti Spisak citirane i šire inspirativne literature.

¹¹ Deda je kao i mnogi inokosni i samoodrživi porodično-familijarni poljoprivrednici u ondašnje vremenoj ekonomiji samodovoljnosti, morao da bude domišljat i kreativan iz nužde i povezuje iskustva i pouke iz prošlosti sa potrebama i prioritetima iz svakodnevne sadašnjosti i predviđanjima (najčešće strahovima) o mogućim događajima u budućnosti.

¹² Zanimljivo je što na neki način postoji sličnost između zdravo razumske logike i elaborirane metodologije. Na nivou EU funkcioniše uhodano tzv. formula tri. Naime radi ostvarenja kontinuiteta „juče-danas-sutra“ uvode se aktivnosti od strane tri zemlje u predsedavanju EU (prošle, sadašnje i buduće). Takođe važnije aktivnosti, programi se oroćavaju na 3+3 godine da bi se obezbedio kontinuitet i izbegle deformacije koje mogu da proisteknu od izbornih ciklusa i promena.

nije preterano ni isuviše idealistički zaključiti: da baš ekonomisti (bilo da se oni smatraju i osećaju kao optimisti, pesimisti, realisti, itd.) mogu i valja da pokrenu inicijativu na organizovan i sistematski način da se na iskustvu epidemije korone preduprede druge neželjene situacije.

COVID-19 AND ECONOMISTS

Abstract

The covid-19 pandemic announced in March 2020 caused a real alarm. It has been explained and interpreted in different ways by experts (and often by the so-called “experts”) of different professions, first and foremost, doctors who are renowned specialists in the fields of virology and immunology. Economists participated as well, sometimes side by side with doctors. The intersected criteria used by experts were then accompanied by political and administrative criteria with their good and bad sides. Economists observed the phenomenon in an either-or point of view: either extremely pessimistic or extremely optimistic, less often in a realistic and creative way. In the conditions where we still do not have a vaccine against economic mistakes and misconceptions, every attempt to get as close as possible to the creative way of thinking and orientation knowledge is worth paying attention to. It is even more valuable when a quality project is implemented by a team.

Key words: COVID-19, crisis, different approaches, economists

LITERATURA

Attali, Jacques (2015), *Karl Marx où l'esprit du Monde*, Fayard, Paris.

Attali, Jacques (2011), *Demain qui gouvernera le monde?*, Fayard, Paris.

Carron de la Carriere, Guy (2008), *La diplomatie économique*, Economica, Paris.

Defraigne, Pierre (2019), *l' Euro, modele et la pouissance*, ETUI, Bruxelles.

Delors, Jacques (2004), *Memoires*, Plon, Paris.

Droz, Yvan (2006), *Ethique et développement durable*, IUED, Geneve.

Galbraith, John Kenneth (2014), *Les mensonges de l'économie*, Grasset, Paris.

Gogue, Jean-Marie (2010), *Menadžment kvalitetom*, Vedes, Beograd.

Keynes, John Maynard (2018), *Lettre aux nos petits-enfants*, LLL.

Michel, Louis (2003), *L'axe de bien*, Luc Pire, Bruxelles.

Molnar, Dejan (2020), *Slučaj COVID-19: Svedočenje ekonomiste*, Asocijacija "Banat-info" i GNB "Žarko Zrenjanin", Zrenjanin.

Molnar, Dejan (2021), *Slučaj COVID-19: Ekonomija panike*, Asocijacija „Banat-info“, Zrenjanin.

Natali, David et Bart Vanhercke (2015), *Bilan social de l'Union européenne*, OSE-ETUI, Bruxelles.

Pavlovic, Dragan (2019), *Justice First*, Dialogue-Čigoja, Paris-Belgrade.

Pochet, Philippe (2019), *A la recherché de L'Europe sociale*, PUF, Paris.

Rote, Klaus (2012), *Od socijalizma do Evropske Unije*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Shererrer, Peter and Bir, Juliane (2019), *The future of Europe*, Bruxelles.

Максимовић, Десанка (1993), *Тражим помиловање*, УКС, Београд.

Оцић, Часлав (ур.) (2014), *Могуће стратегије развоја Србије*, САНУ, Београд.

Оцић, Часлав (2018), *Ка обали плови: стратеголошка разматрања*, ДПИ, Београд.

Pregledni članak

UTICAJ PANDEMIJE NA EKONOMIJU

Milan Vujović*

milan.r.vujovic@gmail.com

Rezime

Još se svet nije potpuno opravio od velike ekonomske krize iz 2008. godine a početkom 2020. godine već se suočio sa ekonomskom i razvojnom krizom izazvanom pandemijom COVID-19, kojom su pogodene sve privredne grane i delatnosti, naročito manje razvijene zemlje sa preovlađujućom radnointeživom delatnosti. Mere koje se u svetu preduzimaju za njeno suzbijanje još ne daju pouzdane rezultate. Pandemija je paralisala gotovo čitav život i rad ljudi, mnoge kompanije su smanjile ili gotovo prestale sa radom i time bitno smanjile privredni rast i bruto domaći proizvod. U odsustvu koordiniranog rada u borbi protiv virusa korona u svetu se preduzimaju brojna istaraživanja na pronalaženju vakcine i leka protiv pandemije, ali sve je to još u fazi istraživanja. U rešavanju globalne krize na značaju sve više dobija primena najnovijih tehnologija u oblasti informaciono-kompjuterske pismenosti, digitalizacije i automatizacije proizvodnih procesa u sektoru usluga, digitalnih i internet platformi, GPS uređaja, 5G mreža, e-trgovine i plaćanja, rada i obrazovanja onlajn. U takvim uslovima sve više se država pojavljuje kao nosilac finansiranja i spašavanja od bankrota malih, srednjih i velikih posrnulih preduzeća i zaustavljanja pada zaposlenosti i povećanja socijalnih razlika u društvu.

Kada se radi o Srbiji korona virus je uticao na promenu društvenog života, odnos prema radu i podstakao veći interes za očuvanje zdravlja ljudi. Mere koje preduzimaju Vlada i Narodna banka Srbije radi sprečavanja poremećaja u privredi i stanovništvu prouzrokovanih epidemijom COVID-19 sastoje se

* Član Odbora za ekonomske nauke SANU

kroz dokapitalizaciju, poreske olakšice, otpis duga, garancije za kredite, odlaganje plaćanja poreza, osiguranje izvoza, pokrivanje dela fiksnih troškova, subvencije za plate i drugo. S obzirom da se radi o značajnim budžetskim sredstvima neophodno je obezbediti stručnost i kompetentnost u raspolaganju i transparentnost u korišćenju sredstava. S toga je neophodno, koristeći iskustva brojnih država formirati razvojnu banku u kojoj će država objediniti razvojna fondovska sredstva rasuta po raznim fondovima i agencijama i obezbediti njihovo namensko, racionalno i transparentno korišćenje.

Ključne reči: ekonomija, pandemija, ekonomske mere, programi.

JEL KLASIFIKACIJA: E02, F45, I15

UVOD

U dvadesetom veku svet se suočio sa novom krizom u ekonomiji koja je posledica krize javnog zdravlja koja je izazvana korona virusom COVID-19. Kriza je pogodila sve oblasti u društvu: zdravstvo, ekonomiju, nauku, razvoj, tehnologiju, kulturu, te socijalne, psihološke i moralne vrednosti. Time je promenjena svest kod ljudi o opasnosti od pandemije i posledicama koje mogu nastati ukoliko se svet na organizovan način tome ne suprostavi. Svet se po prvi put u svojoj istoriji našao pred planetarnom epidemijom koja predstavlja ozbiljnu pretnju čovečanstvu. Pandemija je otvorila brojna pitanja rešavanja problema nastanka virusa i pronalaženja adekvatne vakcine, lekova, sredstava za dijagnostiku i zaštitnu opremu koji treba da doprinesu suzbijanju ekspanzije ove bolesti, sprečavanju ubrzanog umiranja velikog broja ljudi i obezbeđenju normalnih uslova za njihov rad i bezbedan život. Pandemija je pokazala da niko nije bezbedan niti zaštićen od ove teške bolesti i da bez borbe na globalnom, regionalnom i nacionalnom planu protiv COVIDA-19 neće biti pravih rezultata. S toga je u zdravstvenoj politici najvećeg broja zemalja prioritet stavljen na istraživanje i pronalaženje leka protiv korona virusa COVID-19. S obzirom da se u medicinskoj nauci i zdravstvenoj zaštiti radi o potpuno novom i nepoznatom zaraznom virusu do rešenja se brzo ne može doći bez temeljnog mobilisanja svih stručnih i naučnih istraživača iz oblasti molekularnih, medicinskih i drugih epidemioloških naučnih ustanova, instituta i organizacija na otkrivanju osnovnih uzroka koji su doveli do njegovog nastanka i mutacije.

Najveće posledice od korone virusa COVID-19 pored zdravstva imaju privreda, društvo i svi ljudi bez obzira na njihovu materijalnu, ekonomsku, versku i rasnu pripadnost. Dosadašnje iskustvo u borbi protiv korona virusa COVID-19 pokazuje nejedinstvo svetke zajednice, međunarodne zdravstvene organizacije i svetskih lidera i njihovih zemalja u pravovremenoj identifikaciji virusa, uzroka nastajanja i utvrđivanja adekvatne terapije. Isto se to odnosi i na gotovo sve zemalje u svetu, koje ovaj problem na različit način sagledavaju i prema njemu se odnose kroz negiranje, omalovažavanje, zatvaranje u svoje granice i odsustvo solidarnosti i međusobne pomoći. Upravo u tom metežu, nesnalaženju i međusobnom prepucavanju između država, pojedinih istraživačkih organizacija i drugih zagovornika teorije zavere o koroni izgubljeno je mnogo vremena a sve je više rastao broj umrlih ljudi. Pored toga, u gotovo svim zemljama zbog mogućeg širenja infekcije izazvane korona virusom ograničeno je funkcionisanje zdravstvenog, ekonomskog, kulturnog, sportskog i uopšte života u njima. To je dovelo do nove organizacije rada i života u državama. Redukovan je broj zaposlenih na radu u javnim i privatnim preduzećima i kompanijama, organizovan je rada po kućama putem on line veze sa matičnom ustanovom i kompanijom, raspуштene škole i organizovana on line nastava, ograničeno kretanje ljudi u mestu boravka, zabranjeno kretanje između gradova i sela i ograničeni ili zabranjeni odlasci u inistranstvo i dr. Time je značajno unapređen i promenjen način rada velikog broja ljudi iz gotovo svih oblasti rada u korišćenju digitalne industrije i napredne tehnologije. Sa prvim pronalaskom vakcina protiv COVIDA-19 u pojedine zemlje dozvoljeno je putovanje uz prijem vakcine i proveru testova da li je neko zaražen ili nije virusom. Sva ta ograničenja za posledicu imaju smanjenje privredne aktivnosti, manji bruto domaći proizvod i opadanje društvenog i životnog standarda, odnosno rast dugova, povećanje društvenih nejednakosti i siromaštva u svetu. Smatra se da se danas na osnovu gotovo pokidanih veza između bogatih poverilaca i posrnulih dužnika u vreme pandemije više od 270 miliona ljudi širom sveta nalazi na ivici gladi s tendencijom daljeg rasta. To je otvorilo oči međunarodnoj zajednici da ozbiljnije priđe ovom problemu i da se založi za veće izdvajanje sredstava u istraživanje uzroka nastanka pandemije i pronađenje odgovarajućeg leka odnosno vakcine koji će spreciti širenje bolesti i spasiti čovečanstvo od propasti.

Radi smanjivanja negativnog uticaja pandemije na privrednu aktivnost i domaći bruto proizvod mnoge zemlje su preduzele razne mere za spašavanje posustale privrede i povećanje kupovne moći stanovništva. Davana su bespovratna i kreditna sredstva po povoljnijim uslovima za proizvodnju,

poreske olakšice, održivost zaposlenosti, plata i druge olakšice. To je ublažilo posledice pandemije i doprinelo održivosti privredne aktivnosti i manjem padu bruto domaćeg proizvoda u odnosu na druge zemlje Evropske unije i zemlje Zapadnog Balkana. Međutim, to ne mogu biti trajni izvori za finansiranje proizvodnje i investicija, niti mogu obezbediti njihovu održivost na dugi rok. Prema navodima UNDP ukoliko ne dođe do globalnog kraja pandemije i privrednog oporavka više od milijardu ljudi će do 2030. godine živeti u ekstremnom siromaštvu.

1. EKONOMSKE MERE EVROPSKE UNIJE

Suočeni s takvim problemom Evropska unija je krajem decembra prošle godine pored sedmogodišnjeg budžeta donela odluku o formiranju EU SOS korona fonda u iznosu od 800 milijardi evra za koji će se Evropska komisija na berzi zadužiti na svetskom finansijskom tržištu. Međutim, desetak zemalja članica Unije još uvek nije verifikovalo ovu odluku niti je ijedna zemlja članica Evropske unije dostavila plan trošenja namenjenih sredstava iz ovog fonda, što otežava njegovu primenu. Prema nekim procenama najbogatiji deo sveta kroz program kvantitativnog popuštanja i kroz druge programe priložio je 16 biliona dolara za podsticaj oporavka uglavnom domaće privrede, pronalazak vakcine i vakcinisanje sopstvenog stanovništva¹.

Radi oporavka zemalja članica od posledica virusa korona COVID-19 Evropska unija donela je paket mera u vrednosti od 1.824 milijarde evra od čega je 750 milijardi predviđeno za ulaganje u vanredne napore za oporavak od virusa COVID-19 u okviru instrumenta “Next Generation EU”². Od toga iznosa planirano je 390 milijardi u vidu bespovratne pomoći, a ostatak od 360 milijardi za isplatu kroz zajmove. Iznos od 12,5 milijardi evra namenjen je zemljama Zapadnog Balkana koje se nalaze u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Za Srbiju je značajno što će sredstva iz budžeta Evropske unije doprineti bržem ekonomskom razvoju njenih članica, posebno zemalja sa kojima naša zemlja ima razvijenu privrednu saradnju kao što su Nemačka, Italija, Austrija. To će uticati na povećanje stranih investicija u našoj zemlji, razvoj novih visokoteknoloških fabrika i proizvodnje novih proizvoda i povećanje izvoza.

¹ Vujić (2021), str. 1-2.

² Molnar (2020), str. 98-99.

2. PODRŠKA VLADE REPUBLIKE SRBIJE PRIVREDI ZA VREME PANDEMIJE

Na osnovu Uredbe³ Vlada Republike Srbije donela je Program finansijske podrške privrednim subjektima za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva u cilju očuvanja stabilnosti finansijskog i privrednog sistema Republike Srbije u uslovima potencijalnih rizika izazvanih vanrednom zdravstvenom situacijom i vanrednim stanjem proglašenim 15. marta 2020. godine zbog opasnosti od širenja zarazne bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2. Programom su obezbeđena sredstva u iznosu od 24 milijarde dinara koja će se realizovati putem kredita preko Fonda za Razvoj Republike Srbije. Sredstva su namenjena za preduzetnike i mikro pravna lica, mala i srednja pravna lica na period od 36 meseci sa grejs periodom od godinu dana sa kamatom 1% na godišnjem nivou. U zavisnosti od iznosa kredita za obezbeđenje se koristi menica, hipoteka, zaloga za opremu i menica osnivača odnosno akcionara. Kredit se realizuje i vraća u dinarima. U prvoj polovini 2020. godine zbog COVID-19 odobreno je 11,1 milijardi dinara kredita od čega 8,6 milijardi dinara za održavanje tekuće likvidnosti za 1564 zahteva i 412 miliona dinara bespovratnih sredstava⁴. Sredstva predstavljaju podršku privrednim subjektima za održavanje tekuće likvidnosti radi redovnog izmirivanja obaveza prema poslovnim partnerima, zaposlenima i državi. Pored kreditne aktivnosti Vlada je podržala privredu i kroz poresko rasterećenje i dotiranje zarada. Pored tih sredstava budžetom Republike Srbije za 2020. godinu od planiranih subvencija u iznosu od 95,8 milijardi dinara zbog vanredne situacije izazvane virusom COVID-19 država Srbija je vanrednim merama kroz dva rebalansa budžeta taj iznos povećala na 278,2 milijarde dinara. Planom za 2021. godinu predviđeno je da se za pomoć u borbi protiv pandemije iz budžeta Republike Srbije izdvoji dodatnih 257 milijardi dinara. S obzirom da se državna sredstva za razne pomoći plasiraju kroz više državnih institucija neophodno je izvršiti kompletну analizu njihove upotrebe i sagledati koliki je njihov uticaj na BDP Srbije. Stoga je neophodno obezbediti kontrolu i upravljanje tim sredstvima kroz njihovo objedinjavanje u državnoj razvojnoj banci ili sličnoj bankarskoj organizaciji koja će to stručnije i efikasnije obavljati nego mnoge postojeće institucije.⁵

³ Sl. Glasnik RS br. 54/2020 i 57/2020.

⁴ Fond za razvoj Republike Srbije

⁵ Vujović (2013), str. 1-17.

Narodna banka Srbije⁶ donela je mere sa grejs periodom i dužim rokom otplate kredita radi rasterećenja građana, poljoprivrednika, preduzetnika i privrednih društava koji zbog virusa COVID-19 nisu u mogućnosti da izmiruju svoje obaveze prema banci ili davaocu lizinga.

Pored ovih sredstava za zaštitu privrede od uticaja pandemije COVID-19 država Srbija je za period od 2014. do prve polovine 2020. godine za podsticaj stranih investicija izdvojila više od 500 miliona evra sa obavezom novog zapošljavanja određenog broja radnika. Sigurno je da su strane investicije doprinele povećanju proizvodnje, većem stepenu pokrivenosti uvoza izvozom, novom zapošljavanju i proširivanju privredne saradnje sa njihovim partnerima u svetu i tehničkotehnološkom unapređenju procesa rada i sticanju novih znanja naših radnika. Međutim, prioritet koji se daje podsticaju samo stranim investicijama u odnosu na domaće investitore nepovoljno utiče na domaće privrednike za veća ulaganja u proširivanje i razvoj nove privrede i novo zapošljavanje⁷.

U periodu od 1. maja 2020. do 15. aprila 2021. godine bankarski sektor Srbije srednjim, malim i mikro pravnim licima i preduzetnicima odobrio je 28.260 kreditnih zahteva u vrednosti 1,8 milijardi evra za privrednu aktivnost i njenu održivost.⁸

3. POVEZANOST PRIVREDE I BORBA PROTIV PANDEMIJE

Deficitarno finansiranje državnog budžeta i javnih preduzeća i zaduživanje privatnih kompanija i malih i srednjih preduzeća u vreme pandemije virusa COVID-19 predstavlja nužan izvor finansijske podrške za privedu Srbije i njen opstanak. Održivost i povećanje privredne aktivnosti u pojedinim zemljama otvara mogućnost za razvijanje poslovnih odnosa naše zemlje sa drugim zemljama kroz spoljnotrgovinsku razmenu, odnosno izvoz uvoz, strane investicije, tehničko tehnološku saradnju, zapošljavanje, obrazovanje. Suprotno tome, smanjivanjem te aktivnosti sužava se prostor za veću trgovinsku razmenu i ekonomski i privredni napredak zemlje. Istovremeno održivost domaće privrede otvara mogućnost da se naša privreda

⁶ <https://www.nbs.rs/> Narodna banka Srbije

⁷ Izveštaj o podsticajima, subvencijama i olakšanjima u Srbiji, Savet za borbu protiv korupcije, Beograd, 13.04. 2021.

⁸ Udruženje banaka Srbije

više poveže sa svetskom privredom i koristi njene rezultate u svom razvoju. Te procese naša ekonomska i razvojna politika svojim merama treba da podrži i time doprinese njenom bržem razvoju i uključivanju u međunarodnu podelu rada. Radi toga neophodno je iskoristiti sve unutrašnje materijalne i ekonomske potencijale u oblasti materijalnih resursa, tehnološko tehničkih i razvojnih potencijala, raspoložive stručne, istraživačke i naučne kadrove. Stoga je od velikog značaja kontinuirano praćenje i primena najsavremenijih naučno tehnoloških dostignuća u oblasti nauke i znanja u svetu i njihova primena u našoj privredi.

U uslovima pandemije jedno od ključnih pitanja odnosi se na to koliko i u kom iznosu može biti održivost deficitarnog finansiranja državnog budžeta i kako dugoročno obezbediti stabilne izvore finansiranja države i njenih potreba i time obezbediti stabilnost privrede. Velika sredstva koja kroz razne podsticaje država daje privredi i javnim ustanovama za njihovo funkcionisanje pitanje je koliko će se to ostvariti kroz postignute rezultate. Istovremeno, podsticaji koji se u svetu daju kroz deficitarno finansiranje državnog budžeta i kompanija imaju globalni karakter, čiji je cilj održivost i stabilnost poslovanja privrede i smanjenje posledica izazvanih virusom COVID-19. Brzo širenje pandemije u svetu dovelo je do smanjenja, zatvaranja i prestanka rada mnogih kompanija i rasta nezaposlenosti u svetu, što će uticati na pad domaćeg bruto proizvoda, životnog standarda, veće socijalne razlike i povećanje siromaštva. To će posebno negativno pogoditi zemlje u razvoju i siromašne zemlje, koje i pored toga imaju velike privredne i razvojne probleme.

Poseban problem u svetu odnosi se na to kako će i na koji način deficitarno finansiranje budžeta i podsticaji koji se daju za održivost privrede kod velikog broja zemalja uticati na svetsku privredu i svaku zemlju pojedinačno i kojim će se merama i mehanizmima neutralisati velika količina novca koja je bez pokrića upumpana za njegovo saniranje. Pitanje je koliko će privredna aktivnost u svetu imati mogućnosti da kroz povećanu proizvodnju i ostvareni prihod ispuni svoje obaveze prema državi i poreskim obveznicima, ili će svetska privreda i svaka zemlja pojedinačno zapasti u duboku finansijsku i ekonomsku krizu. Imajući to u vidu danas su na delu tri modela rešavanja krize u poslovanju koja je izazvana virusom COVID-19:

Prvi, jedan broj razvijenih zemalja zatvaranjem u svoje granice obezbeđuje dodatna sredstva enormnim štampanjem novca radi očuvanja i podsticaja privredne aktivnosti unutar sopstvene zemlje,

Drugi, Evropska unija preko Evropske centralne banke finansira članice Evropske unije radi održavanja proizvodnje i otklanjanja negativnih posledica koje je prouzrokovala pandemija, i

Treći, zemlje u razvoju i nedovoljno razvijene zemlje imaju sve manje mogućnosti zaduživanja kod međunarodnih finansijskih organizacija i na međunarodnom tržištu kapitala i zato su prinuđene da samostalno rešavaju svoje privredne probleme izazvane virusom COVID-19.

Kriza izazvana korona virusom COVID-19 pokazala je odsustvo međunarodne solidarnosti i saradnje u rešavanju globalnog problema epidemije. Tome je u velikoj meri doprinelo i to što svet nije bio pripremljen niti organizovan za suočavanje sa epidemijom koja ima svetski značaj sa veoma velikim posledicama za celo čovečanstvo. I pored napora koji ulažu razvojne istraživačke i biomedicinske ustanove i farmaceutska industrija na proizvodnji adekvatnog leka i vakcine protiv ovog oblika virusa još pouzdanih pokazatelja nema da se u tome uspelo. Prvi rezultati u proizvodnji vakcina protiv virusa na delo su izbacili svu surovost separatizma i vakcinalnog nacionalizma, koji je doveo do toga da se ne biraju sredstva da se obezbedi medicinska oprema i vakcina. Bilo je slučajeva da su pojedine moćnije zemlje u borbi za nabavku respiratora otimale već naručenu i plaćenu opremu za druge zemlje. Sa rastom zaražavanja i smrtnosti ljudi taj problem je postojao sve veći. Međunarodna zdravstvena organizacija ni javne zdravstvene ustanove nisu uspele da nađu jedinstveno rešenje za ovaj veliki problem koji je pogodio celo čovečanstvo. Međusobna prepucavanja, optuživanja i prebacivanje odgovornosti s jednih na druge i davanje apela, saopštenja i drugih javnih izjava nije doprinelo efikasnom rešavanju ovog problema. S tim u vezi, dosadašnja praksa je pokazala da nema brzih i lakih rešenja za suzbijanje ovog virusa. Zato se jedino rešenje mora tražiti na mobilisanju i organizovanju istraživačkog rada sa najboljim istraživačkim timovima kako bi se došlo do efikasnog leka za rešavanje ovog zdravstvenog problema. S obzirom da se radi o potpuno nepoznatom virusu sa velikim posledicama po čovečanstvo potrebno je ujediniti sve najbolje istraživačke timove u svetu u jedinstven istraživački tim koji će efikasno raditi na pronalaženju vakcine koja će spasiti čovečanstvo od katastrofe koja mu preti. Prvi rezultati proizvodnje i primene proizvedenih vakcina u pojedinim zemljama otvaraju nadu da će se naći rešenje za suzbijanje pandemije. Međutim, nepoverenje, bojkot i zatvaranje Evropske unije i SAD-a prema kineskim i ruskim vakcinama i favorizovanje

samo amaričke i engleske vakcine još više udaljava svet od problema sa kojim se svet suočio. S obzirom da je virus COVID-19 obuhvatio gotovo ceo svet i rešenje se zato mora tražiti na mobilisanju svih snaga u svetu na njegovom suzbijanju. Stoga, i pored velikog napora koje naše zdravstvo ulaze u borbi sa virusom COVID-19, snažan i zdrav oporavak privrede moguć je kada zdravstvena kriza bude pod kontrolom i kada se ekonomija ponovo otvorí⁹.

THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE ECONOMY

Abstract

The world has not yet fully recovered from the great economic crisis of 2008 when at the beginning of 2020 it has faced the economic and development crisis caused by the COVID-19 pandemic, which affected all economic branches and activities, especially in less developed countries with predominant labor-intensive businesses. The pandemic has paralyzed almost the entire life and work of people, many companies have reduced or almost stopped working and thus significantly reduced economic growth and gross domestic product. In the absence of coordinated work in the fight against the coronavirus globally, numerous researches are working to find a vaccine and a cure for the pandemic, but such efforts are still in the latest technologies in the field of information and computer literacy, digitalization and automation of production processes in the service sector, digital and internet platforms, GPS devices, 5G networks, e-commerce and payments, work and education online has become increasingly important. In such conditions, the state is increasingly emerging as a carrier of financing and rescuing from bankruptcy of small, medium and large companies which have already faced difficulties, trying to stop the decline in employment and the increase of a huge social gap.

In Serbia, the corona virus has influenced the change of social life, attitude towards work and encouraged greater interest in preserving human health. Measures taken by the Government and the National Bank of Serbia to preserve the disturbances in the economy and population caused by the COVID-19 epidemic consist of recapitalization, tax relief, debt relief, loan guarantees, tax deferral, export insurance, coverage of fixed cost, wage subsidies, etc. Given that these are significant budget funds, it is necessary to ensure expertise and competence in the allocation of these funds and transparency in their use.

⁹ Baso (2021), str. 13.

Therefore, usuing the experience of many other countries, it is necessary to form a development bank in which the state will unite development funds scattered across various funds and agencies and ensure their purposeful, rational and transparent use.

Key words: economy, growth, pandemic, economic measures, programs.

LITERATURA

Molnar, D. (2020), *Slučaj COVID-19: Svedočenje ekonomiste*, Asocijacija "BANAT-INFO" i GNB "Žarko Zrenjanin", Zrenjanin.

Odil Reno Baso, predsednik Evropske banke za obnovu i razvoj, Politika, 17. 03. 2021.

Odluka o privremenim merama za očuvanje stabilnosti finansijskog sistema, Narodna banaka Srbije, „Sl. glasnik RS„, 33/2020.

Odluka o privremenim merama za banke u cilju olakšavanja pristupa finansiranju fizičkim licima, Narodna banka Srbije, „Sl. glasnik RS„, br. 108/2020.

Uredba o uslovima i kriterijumima usklađenosti državne pomoći kroz dokapitalizaciju firmi radi otklanjanja poremećaja u privredi prouzrokovanih epidemijom COVID-19, Vlada Republike Srbije „Sl. glasnik RS„, BR. 126/2020.

Uredba o uslovima i kriterijumima usklađenosti državne pomoći radi otklanjanja ozbiljnog poremećaja u privredi prouzrokovanoj epidemijom zarazne bolesti COVID-19. Vlada Republike Srbije „Sl. glasnik RS„, br. 54/2020 i 126/2020.

Uredba o utvrđivanju garantne šeme kao mera podrške privredi za ublažavanje posledica pandemije bolesti COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2 (www.pravno-informacioni-sistem.rs)

Uredba o utvrđivanju Programa finansijske podrške privredi i subvencije za održavanje likvidnosti i obrtna sredstva u otežanim ekonomskim uslovima usled pandemije COVID-19 izazvane virusom SARS-CoV-2, Vlada Republike Srbije, "Sl. glasnik RS" br. 54/2020 i 57/2020.

Vujović, M. (2013), Razvojna banka od ideje do realizacije, *Ekonomski vidici*, Društvo ekonomista Beograd, br. 1.

Vujović, M. (2014), „Uloga razvojne banke,, u „Deindustrijalizacija,, redaktor Božo Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beogradska bankarska akademije, Beograd.

Vujović, M. (2014), “Mogućnosti efikasnijeg korišćenja fondovskih sredstava i doznake dijaspore” u „Moguće strategije razvoja Srbije” urednik Časlav Ocić, SANU, Beograd.

Vujić, T.: “Kovid 19 će raspolutiti planetu”, Politika, 7. 04. 2021.

<https://www.nbs.rs/> (Narodna banka Srbije)

www: “Fond za razvoj Republike Srbije” Beograd

www: “Izveštaj Saveta za borbu protiv korupcije Vlade Republike Srbije”, Beograd, 13. 04. 2021.

www: “Udruženje banaka Srbije”, Beograd

Pregledni članak

PRIMENA I EFEKTI CILJANJA INFLACIJE KAO STRATEGIJE NARODNE BANKE SRBIJE

Dorde Andrić*

marshall_djox@hotmail.com

Rezime

Predmet ovog rada jeste ocena efikasnosti strategije ciljanja inflacije od početka njene primene u Narodnoj banci Srbije i mogućnosti za njeno unapređenje u cilju ekonomskog približavanja najrazvijenijim zemljama, pre svega zemljama Evropske unije, a zatim i celog sveta. Rezultati rada biće prikazani hronološki, uz obavezno prethodno upoznavanje sa funkcionisanjem mehanizma monetarne transmisije i osnovama vođenja monetarne politike u našoj privredi.

S obzirom na novonastalu situaciju u vezi sa pandemijom virusa korona i sve većim izgledima za nastupajuću ekonomsku krizu, potrebno je sagledati neke rezultate koje smo postigli u prethodnom periodu kako bismo se uz pomoć stečenog iskustva pripremili da damo što adekvatniji odgovor. Ovaj rad je mali doprinos tome.

Ključne reči: monetarna politika, transmisioni mehanizam monetarne politike, strategija ciljanja (targetiranja) inflacije, Narodna banka Srbije.

JEL KLASIFIKACIJA: E31, E52, E58

* Jedinica Vojske Srbije, Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

UVOD

U jeku pandemije virusa korona i sve veće neizvesnosti u pogledu ekonomskih projekcija, čini se pomalo zapostavljena uloga naše centralne banke – Narodne banke Srbije (u daljem tekstu NBS) u procesu održanja stabilnosti osnovnih makroekonomskih pokazatelja i privrede uopšte. Akcenat je stavljen na obimne fiskalne mere koje sprovodi Vlada Republike Srbije, ali se ne može ni naslutiti kolike bi štetne posledice po našu privredu bile da NBS nije reagovala ublažavanjem monetarnih politika, mnogim konvencionalnim i nekonvencionalnim merama.

Stavljujući malo po strani trenutnu zdravstvenu i ekonomsku situaciju celokupne populacije, potrebno je na trenutak se zaustaviti i osvrnuti na neke rezultate postignute u ne tako davnoj prošlosti. Mnogi ekonomski teoretičari se zalažu za to da je potrebno analizirati rezultate iz prošlosti kako bi se umanjile neizvesnosti u budućnosti. Time vođeni, osvrnućemo se na uspehe NBS u sprovođenju strategije ciljanja inflacije – strategije koja je novijeg datuma kada je u pitanju njena primena u našoj privredi, ali i strategije koja je za relativno kratak period ostvarila značajne rezultate u pogledu vođenja monetarne politike od strane NBS. Ovom prilikom upravo ćemo napraviti jednu retrospektivu u pogledu kretanja monetarne politike, konkretnije inflacije, a sve kako bismo razumeli sveobuhvatni skup mera koje je NBS donosila tokom perioda nešto dužeg od jedne decenije, koje su dovele do vrlo povoljnog ukupnog ekonomskog rezultata koji predstavlja kvalitetnu bazu za suočavanje sa današnjim nadnacionalnim problemom koji značajno prevazilazi Svetsku ekonomsku krizu s kraja prethodne decenije.

1. TRANSMISIONI MEHANIZAM MONETARNE POLITIKE

Najopštije posmatrano, osnovna težnja svake centralne banke jeste svođenje rizika od ponovnog neuspeha u njenoj primeni na minimum. To je jedino moguće racionalnim odabirom prioritetnog cilja, kao i strategije kojom će se na efikasan način upravljati. Za ostvarenje prethodno utvrđenih ciljeva od velikog su značaja informisanje ekonomskih subjekata i njihovo razumevanje akcija koje će centralna banka sprovoditi u tom slučaju, a razlog je taj što krajnji ishod najviše zavisi upravo od njihovog ponašanja i odluka

koje donose.¹

Ekonomski ciljevi su specifične zavisne varijable koje se utvrđuju kako bi se povećali pozitivni rezultati izabranih ekonomskih politika, a listu osnovnih privrednih ciljeva čine efikasnost, privredna sloboda, pravednost, stabilnost finansijskog tržišta, privredni rast, puna zaposlenost, uravnotežen bilans plaćanja, stabilnost kamatnih stopa, stabilnost deviznih tržišta, stabilnost cena i dr.²³ Stabilnost cena se poslednjih decenija određuje kao najvažniji cilj nosiocima monetarne politike. To je stanje ekonomije koje dovodi sve ekonomске subjekte u bolji položaj, što će za posledicu imati viši ekonomski rast i poboljšanje opštih ekonomskih uslova. Nestabilnost cena dovodi do nesigurnosti ekonomskih subjekata pri donošenju ekonomskih odluka, a isto tako u velikoj meri otežava i buduća planiranja.

Promene u monetarnoj politici odražavaju se na krajnji cilj putem kanala monetarne transmisije. Kanali monetarne transmisije zavisiće, pre svega, od cilja koji kreatori monetarne politike teže da ostvare. Kao univerzalne kanale monetarne transmisije mogli bismo izdvojiti kanal kamatnih stopa, kanal deviznog kursa, kreditni kanal i kanal cena imovine. Kanal kamatnih stopa podrazumeva da se kroz promenu visine referentne kamatne stope vrši uticaj na kamatne stope po kojima tržišni učesnici međusobno razmenjuju novčana sredstva. Kanal deviznog kursa ogleda se kroz promenu osnovnog instrumenta monetarne politike kojim se direktno može uticati na njegov nivo, stvarajući apresijske ili depresijske pritiske na domaću valutu.

Kreditni kanal funkcioniše tako da se pri manjim kamatnim stopama, odnosno pri većem stepenu ekspanzivnosti od strane centralne banke, smanjuju troškovi kapitala, što uzrokuje povećanu tražnju za investicijama. Rast investiranja preduzeća u nove projekte i opremu, porast ulaganja domaćinstava u nekretnine i povećanje njihove potrošnje, vodi povećanju ukupne ekonomске aktivnosti, a samim tim i boljem ekonomskom prosperitetu. Objašnjenje kanala cena imovine zasniva se na isticanju da rast ponude novca u privredi dovodi do povećanja potrošnje i kupovne moći subjekata, što za posledicu ima i rast cena akcija nekog privrednog subjekta (dakle i rast njegove tržišne vrednosti). U malim otvorenim privredama kakva je naša, primarnu ulogu od četiri navedena kanala imaju kanal kamatnih stopa i kanal deviznog kursa.

Kada govorimo o kanalu kamatnih stopa, u slučaju Narodne banke Srbije promena osnovnog instrumenta bi se pre svega odrazila na kamatne stope za

¹ Savićić (2017), str. 7.

² Ilić i Krstić (2013), str. 152.

³ Lucas (1972), Pp. 103-124.

depozitne i kreditne olakšice, a isto tako bi usledile promene u kamatnim stopama po kojima srpske banke međusobno nude pozajmice u dinarima (BELIBOR) i u visini prekonoćnih stopa na međubankarskom tržištu (stopa po kojoj poslovne banke međusobno pozajmjuju novac sa ciljem održanja dnevne likvidnosti – BEONIA). Pri ekspanzivnoj monetarnoj politici dolazi do smanjenja kamatnih stopa na državne obveznice, pri čemu one postaju manje atraktivne za investitore i time utiču na promene vrednosti tržišne vrednosti preduzeća, a one dalje utiču na odluke o tome da li će doći do novog investiranja, dok će s druge strane promene nastale na strani domaćinstava u pogledu promene cene imovine koje poseduju uticati pri odlučivanju o budućoj potrošnji.

2. STRATEGIJA CILJANJA INFLACIJE

Ciljanje inflacije kao monetarna strategija spada u grupu tzv. novokejnjijanskih modela⁴, baziranih na pretpostavci da se uloga monetarne politike ogleda u usidravanju očekivanja ekonomskih subjekata. Takođe, veoma značajno jestе i to da postoji konsenzus u vezi sa vođenjem monetarne politike, koja je bazirana na jasnim pravilima kako bi se obezbedila stabilna inflacija, a nije određena na čisto diskrecionoj bazi. Targetiranje inflacije podrazumeva javno objavlјivanje srednjoročnih, numerički iskazanih, ciljeva za inflaciju, institucionalnu posvećenost stabilnosti cena kao primarnom, dugoročnom cilju monetarne politike i posvećenost ka ostvarivanju ciljne inflacije, zatim strategiju koja uključuje mnogobrojne informacije⁵ i varijable, a ne samo monetarne aggregate, kada se odlučuje o monetarnoj politici. Pored toga, ciljanje inflacije se ogleda i kroz povećanu transparentnost putem komunikacije sa javnošću i tržištima u vezi sa planovima i ciljevima kreatora monetarne politike, kao i veću odgovornost centralne banke u ostvarivanju ciljeva po pitanju inflacije.⁶

Ciljana stopa inflacije može biti određena kao jedinstvena vrednost, kao raspon ili kao zona dozvoljenog odstupanja oko određene vrednosti. Određivanje jedinstvene ciljane stope inflacije vodi ka stabilizaciji očekivanja od strane ekonomskih subjekata u pogledu njenih budućih kretanja. Bez obzira na to, centralne banke radije definisišu ciljanu inflaciju kao interval dozvoljenog odstupanja od željene vrednosti, čime se povećava fleksibilnost

⁴ Đukić i dr. (2010), str. 243.

⁵ Milanović i Milenković (2017), str. 19-30.

⁶ Erić i Živković (2006), str. 501.

monetarne politike kao i njihova efikasnost u ostvarivanju svog primarnog cilja.

Strategija ciljanja inflacije se primenjuje već dugi niz godina i režim je monetarne politike koji je prihvaćen od strane velikog broja zemalja⁷. Sa sigurnošću se može reći da predstavlja posledicu činjenice da u nekim razvijenim tržišnim ekonomijama, kao što su skandinavske zemlje, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo, Austrija, Španija... nisu postignuti očekivani rezultati primenom strategije targetiranja monetarnih agregata⁸. U ovim zemljama došlo je do prekida veze na relaciji monetarni agregati – inflacija.

Novi Zeland je prva zemlja koja je formalno usvojila režim ciljanja inflacije još 1990. godine, a kasnije su u se pridružile i mnoge druge zemlje. Naša centralna banka – Narodna banka Srbije, je strategiju ciljanja inflacije usvojila u decembru 2008. godine, a zvanično krenula sa njenom primenom 1. januara 2009. godine. Razlog za ubrzano prihvatanje ovog režima monetarne politike širom sveta veoma je jednostavan – obezbeđivanje cenovne stabilnosti u srednjem roku je neophodan uslov za ostvarivanje velikog broja drugih makroekonomskih ciljeva. Ovo je upravo i osnovna prednost strategije ciljanja inflacije u odnosu na druge. Pored toga, ovaj režim obezbeđuje okruženje sa niskom i stabilnom inflacijom, doprinosi povećanju poverenja u domaću valutu, umiruje inflaciona očekivanja, smanjuje rizik kod ulaganja, pruža transparentnije okruženje za ulaganja i štednju, utvrđuje stabilnost finansijskog i bankarskog sektora, a takođe i utiče na smanjenje markoekonomskih fluktuacija.

Inflacija kao indikator⁹ stanja u ekonomiji pokazuje vremensko kašnjenje od najmanje 18 meseci. Ovo ujedno predstavlja i najveću teškoću u vođenju monetarne politike, s obzirom na savremene ekonomске uslove koji se svakim danom usložnjavaju i postaju sve nepredvidljiviji i podložniji sve većem broju raznovrsnih ekonomskih faktora. Da bi se ove stvari predupredile, ključna karakteristika svih režima inflacionog targetiranja je ogroman naglasak na transparentnosti i komunikaciji, koji se u nekim državama obezbeđuju i na nivou zakona.

Osnovne prednosti ciljanja inflacije ogledaju se kroz njenu kristalnu jasnost za šиру javnost, uticaj na povećanje odgovornosti centralne banke u

⁷ Milenković i Kalaš (2020), str. 653-663.

⁸ Krstić i dr. (2019) str. 244-253.

⁹ Indikatori predstavljaju određene kontrolne varijable na osnovu kojih kreatori monetarne politike dobijaju informacije o delovanju instrumenata monetarne politike u predstojećem periodu.

vođenju monetarne politike¹⁰, kroz kontrolu inflacije u dugom roku, zatim visok nivo transparentnosti, a najviše kroz korišćenje svih raspoloživih varijabli pri određivanju najboljeg smera monetarne politike, a ne samo nekolicine njih. Iskustva zemalja čije su centralne banke primenjivale strategiju targetiranja inflacije pokazuju da je ona pozitivno uticala na smanjenje inflacije, posebno inflacionih očekivanja.

S druge strane, kritike ekonomskih teoretičara upućene strategiji targetiranja inflacije odnose se uglavnom na kašnjenje u finaliziranju¹¹, preveliku rigidnost strategije, realnu mogućnost povećanja većih fluktuacija u proizvodnji, na povećanu izloženost deviznim šokovima, kao i slab i spor privredni rast. Međutim, sagledavajući osnovne karakteristike drugih strategija monetarne politike, može se izvesti zaključak da su nedostaci izraženi pri upotrebi ciljanja inflacije kao monetarne strategije u značajnoj meri izraženi u odnosu na druge strategije, čemu u prilog govori činjenica da je ciljanje inflacije kao osnovne strategije monetarne politike u upotrebi u sve većem broju zemalja sveta, pa tako i u našoj.

3. PRIMENA I EFEKTI CILJANJA INFLACIJE KAO MONETARNE STRATEGIJE NARODNE BANKE SRBIJE

Pre upotrebe ciljanja inflacije kao monetarne strategije, Narodna banka Srbije je u vođenju monetarne politike primenjivala strategiju targetiranja monetarnih agregata i strategiju ciljanja deviznog kursa. Nakon burnog perioda tokom poslednje decenije XX veka i prve decenije XXI veka, prvenstveno u ekonomskom smislu, Memorandumom NBS o principima novog okvira monetarne politike od avgusta 2006. godine¹², Monetarni odbor Narodne banke Srbije usvojio je nove mere i odobrio nove principe sprovođenja monetarne politike usmerene na ostvarenje ciljeva u pogledu inflacije.

Održanje cenovne stabilnosti predstavlja osnovni cilj Narodne banke Srbije, koji se ispunjava u okvirima definisanog inflacionog koridora, a sve to uz korišćenje referentne kamatne stope kao bazičnog instrumenta putem sprovođenja osnovnih operacija na otvorenom tržištu i ostalih mera monetarne politike kao pomoćnih instrumenata (intervencije na deviznom

¹⁰ Bernanke and Mishkin (1997), Pp. 97-116.

¹¹ Bungin (2014), str. 13.

¹² http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/30/memorandum_novi_okvir_mon_pol_05092006.pdf [Pristup: 01/08/20]

tržištu i stopa obaveznih rezervi). Narodna banka Srbije utvrđuje ciljanu stopu inflacije u saradnji sa Vladom RS, a na osnovu analiza tekućih i očekivanih makroekonomskih kretanja i srednjoročnog plana korekcije cena na koje Vlada ima direktni ili indirektni uticaj. Targetirana stopa inflacije predstavlja numeričke smernice za monetarnu politiku koju sprovodi NBS. Pored toga, monetarna politika takođe nastoji da ostvari i druge ciljeve, ali tako da to ne ugrožava ostvarenje ciljane stope inflacije.

Usvojeni bazični principi, kao što su transparentnost, kredibilnost, razvijenost finansijskog tržišta, fiskalna disciplina (koordinacija monetarne i fiskalne politike)¹³, odsustvo drugih nominalnih ciljeva, primena adekvatnog modela srednjoročne projekcije i dr., kao i njihova striktna primena doveli su do brzog oporavka privrede Republike Srbije, pogotovo ako se posmatra kroz prizmu činjenice da je nova strategija usvojena u jeku Svetske ekonomske krize krajem prve decenije ХХI veka.

Narodna banka Srbije je od početka primene strategije ciljanja inflacije počela sa objavljivanjem Izveštaja o inflaciji, koji sadrži sve važne determinante kretanja inflacije, projekcije srednjoročne inflacije, kao i mere monetarne politike sa ciljem ograničavanja fluktuacija inflacije. U izveštaju se takođe objavljaju izveštaji sa sednica Izvršnog odbora NBS.

Utvrđena ciljna stopa inflacije karakteriše se smanjivanjem ciljnih stopa inflacije, postepeno, kako ne bi došlo do većih makroekonomskih poremećaja, zatim iskazivanjem cilja u jedinstvenoj stopi inflacije¹⁴ uz dozvoljeno odstupanje i postavljenjem cilja kao kontinuiranu veličinu, kao i utvrđivanjem cilja monetarne politike za nekoliko godina unapred u cilju stabilizacije inflacionih očekivanja i naglašavanja predvidivosti u delovanju monetarne politike NBS¹⁵.

4. DESET GODINA PRIMENE STRATEGIJE CILJANJA INFLACIJE U NARODNOJ BANCI SRBIJE

Izbor strategije ciljanja inflacije usledio je nakon neuspeha prethodno primenjivanih strategija monetarne politike, strategije ciljanja deviznog kursa i strategije targetiranja monetarnih agregata. S obzirom da je inflacija i dalje

¹³ Memorandum Narodne banke Srbije o ciljanju (targetiranju) inflacije kao monetarnej strategiji, Narodna banka Srbije, 2008. godina.

¹⁴ Damnjanović (2017), str. 107-124.

¹⁵ Krstić (2016), str. 18-26.

bila visoka i volatilna, a interna i eksterna neravnoteža veoma izražene, ovaj režim je predviđen kao jedini mogući izbor za prevazilaženje navedenih problema.

Od 2009. godine Narodna banka Srbije počela je da koristi novi cilj inflacije u vidu indeksa potrošačkih cena. Smanjenje cena poljoprivrednih proizvoda u najvećoj meri je doprinelo smanjenju inflacije tokom 2009. godine, kada je i postignut postavljeni cilj. Kurs dinara je bio stabilan i pored smanjivanja referentne kamatne stope i dinarskog dela devizne obavezne rezerve. Stabilnost je postignuta zahvaljujući padu premije rizika, povećanju obaveza banaka prema inostranstvu i devizne štednje stanovništva. Ekonomski aktivnost je iskazala blagi oporavak.

Ciljevi za 2010. i 2011. godinu doneli su određene promene, te su umesto kao raspon sa centralnom vrednošću izraženi kao jedinstvena vrednost sa dozvoljenim odstupanjem. Tako utvrđeni ciljevi omogućili su efikasniju komunikaciju sa javnošću i veći uticaj na stabilizaciju inflacionih očekivanja koja su ključna za stabilizaciju ekonomskog aktivnosti. Međutim, usled rasta cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, inflacija je već od druge polovine 2010. godine premašila gornju granicu cilja. Iako je tokom 2011. godine zabeležen pad inflacije, ona je i dalje bila iznad gornje granice dozvoljenog odstupanja zbog daljeg rasta cena hrane i regulisanih cena, povećanja PDV-a i akciza, kao i efekta niske baze zbog niskih mesečnih stopa inflacije krajem 2011. godine.

Tokom 2012. godine, zbog izuzetno loše poljoprivredne sezone i rasta troškova proizvodnje, najveći rast su zabeležile cene prehrambenih proizvoda. Ciljana inflacija i dalje je bila iznad nivoa kvantitativne definicije cenovne stabilnosti i nivoa ciljane inflacije u razvijenim zemljama (2,0% ili 2,5%). Rast inflacije praćen je i rastom inflacionih očekivanja. Međunarodno okruženje karakterisali su neizvesnost u pogledu rešavanja krize javnog duga i produžetak recessionih pritisaka. Uprkos tome, neto izvoz je pozitivno uticao na ekonomsku aktivnost u 2012. godini po osnovu rasta proizvodnje u automobilskoj industriji i slabljenja dinara u prethodnom periodu.

Sledeća, 2013. godina, obeležena je slabljenjem inflacionih pritisaka i u septembru se međugodišnja inflacija vratila u granice dozvoljenog odstupanja od cilja. Dobra poljoprivredna sezona u zemlji i svetu i, posledično, niži troškovi u proizvodnji hrane rezultirali su padom cena neprerađene hrane i tek neznatnim rastom cena prerađene hrane, posmatrano od početka godine. Slabljenju inflacionih pritisaka doprineo je i znatan pad inflacionih očekivanja

gotovo svih sektora. Zona evra je izašla iz recesije, što se pozitivno odrazilo na privredna kretanja u Srbiji i u zemljama regiona. Neizvesnost na međunarodnim finansijskim tržištima bila je prisutna sve do septembarskog sastanka Sistema federalnih rezervi, kada je odluka o smanjenju obima kvantitativnog popuštanja odložena. Zahvaljujući tome, kao i pozitivnim tendencijama u spoljnotrgovinskoj razmeni, depresijski pritisci na domaćem deviznom tržištu su oslabili, čak su se javili apresijski pritisci.

Tokom 2014. godine međugodišnja ukupna inflacija se uglavnom kretala ispod donje granice dozvoljenog odstupanja od cilja. U drugoj polovini godine ispod donje granice nalazila se i bazna inflacija. Izvršni odbor NBS je u novembru smanjio referentnu kamatu stopu na 8%, kao i stope devizne obavezne rezerve, budući da je započeto sprovođenje fiskalne konsolidacije i strukturnih reformi, čime je umanjen negativan uticaj neizvesnosti u međunarodnom okruženju. Zabeležena su nešto nepovoljnija kretanja u bilansu tekućih transakcija sa inostranstvom, čemu je doprinelo povećanje spoljnotrgovinskog deficit-a, kao posledica negativnih efekata poplava, ali i usporavanja eksterne tražnje.

Kalendarska 2015. godina obeležena je niskim inflacionim pritiscima, kako po osnovu većine domaćih faktora, tako i po osnovu niskih cena primarnih proizvoda na svetskom tržištu i niske inflacije u međunarodnom okruženju. Međugodišnja inflacija je nastavila da se kreće ispod donje granice dozvoljenog odstupanja od cilja. Zbog znatnog smanjenja unutrašnje i spoljne neravnoteže, poboljšanja makroekonomske perspektive zemlje i uspešnog sprovođenja aranžmana sa Međunarodnim monetarnim fondom, pad premije rizika za Srbiju bio je viši nego u drugim zemljama u usponu. Pomenuti faktori, uz povećan priliv stranih direktnih investicija, doprineli su i apresijskim pritiscima na dinar. Znatnije je ublažena monetarna politika zbog smanjenja inflacionih pritisaka, što je doprinelo da su kretanja na kreditnom tržištu bila bolja nego u prethodnim periodima.

Tokom 2016. i 2017. godine, referentna kamatna stopa Narodne banke Srbije nije značajnije menjana zbog stabilne ekonomske situacije. Smanjenje spoljnotrgovinske i fiskalne neravnoteže, pad premije rizika zemlje i povećanje interesovanja nerezidenata za kupovinu dinarskih državnih hartija od vrednosti podstaklo je apresijske pritiske na dinar. Zahvaljujući ublažavanju monetarne politike u prethodnom periodu i nastavku fiskalnog prilagođavanja, troškovi zaduživanja države dodatno su smanjeni. Usled znatno bržeg rasta izvoza od uvoza robe i usluga, spoljnotrgovinska

neravnoteža nastavila je da se smanjuje, tako da je deficit tekućeg računa i više nego u punoj meri pokriven neto prilivom stranih direktnih investicija. Da je poslovni i investicioni ambijent u Srbiji znatno popravljen, potvrđuje i napredak Srbije na listi Svetske banke o uslovima poslovanja (*Doing Business*-lista), tri godine zaredom.

Poslovna 2018. godina obeležena je nepromenjenim povoljnim domaćim makroekonomskim uslovima sprovođenja monetarne politike, o čemu svedoči kretanje glavnih makroekonomskih pokazatelja. Međugodišnja inflacija nastavila je da se kreće u granicama cilja. Zahvaljujući prethodnom ublažavanju monetarne politike, niskoj premiji rizika zemlje i zadržavanju niskih kamatnih stopa na međunarodnom tržištu novca, uslovi finansiranja privatnog sektora i države ostali su povoljni. Zabeležen je rast kreditne aktivnosti, praćen oporavkom tržišta rada i pojačanom konkurenčijom među bankama. U uslovima znatnog rasta kapitalnih izdataka države, budžet države na konsolidovanom nivou nastavio je da beleži deficit. Uprkos usporavanju rasta eksterne tražnje, pre svega iz zone evra, domaći faktori (investicije iz prethodnog perioda, realizacija infrastrukturnih projekata, unapređenje poslovnog ambijenta, povoljni finansijski uslovi i pozitivni trendovi na tržištu rada) snažno su uticali na rast bruto domaćeg proizvoda, pa je u prvoj polovini godine bio iznad očekivanja. Da je poslovni i investicioni ambijent u Srbiji popravljen, potvrđio je i *Izveštaj o konkurentnosti* Svetskog ekonomskog foruma za 2018. godinu, prema kome je Republika Srbija, treću godinu zaredom, popravila svoju konkurentsku poziciju.

U uslovima niskih inflacionih pritisaka po osnovu većine faktora iz domaćeg i međunarodnog okruženja, Narodna banka Srbije je sniženjem referentne kamatne stope na novi najniži nivo u režimu ciljanja inflacije od 2,25% nastavila da podržava privredni rast i u 2019. godini. Zahvaljujući ublažavanju monetarne politike, još uvek niskim kamatnim stopama na međunarodnom tržištu novca, sniženoj premiji rizika zemlje i povećanoj konkurenčiji među bankama, uslovi finansiranja privatnog sektora bili su povoljniji. U uslovima niskih inflacionih pritisaka po osnovu većine faktora iz domaćeg i međunarodnog okruženja, NBS je sniženjem referentne kamatne stope na novi najniži nivo u režimu ciljanja inflacije od 2,25% nastavila da podržava privredni rast. Zahvaljujući ublažavanju monetarne politike, još uvek niskim kamatnim stopama na međunarodnom tržištu novca, sniženoj premiji rizika zemlje i povećanoj konkurenčiji među bankama, uslovi finansiranja privatnog sektora su povoljniji. Izvoz Srbije ostvaruje relativno visoke stope rasta, uprkos brojnim izazovima u međunarodnom okruženju.

Deficit tekućeg računa je petu godinu zaredom bio u punoj meri pokriven neto prilivom stranih direktnih investicija.

Za 2020. i 2021. godinu projektovano je ubrzanje rasta bruto domaćeg proizvoda na 4%, što je stopa rasta koja se očekuje i u srednjem roku. Posmatrano sa proizvodne strane, očekivan je pozitivan doprinos u 2020. godini od svih sektora. Posmatrano sa rashodne strane, rast bruto domaćeg proizvoda u 2020. godini trebao je u potpunosti biti vođen domaćom tražnjom, tj. nastavkom rasta investicija i finalne potrošnje, dok bi se priliv stranih direktnih investicija pretežno u razmenljive sektore i rast proizvodnih kapaciteta, uz očekivani blagi rast eksterne tražnje, odrazio na brži rast izvoza i smanjenje negativnog doprinosa neto izvoza.

Međutim, imajući u vidu aktuelnu pandemiju virusa korona i njen devastirajući uticaj na celokupnu društvenu stvarnost, pa time i na privredna kretanja Republike Srbije, u značajnoj meri su ugrožene sve projekcije NBS za 2020. i 2021. godinu. Prema oceni Međunarodnog monetarnog fonda, za samo tri meseca izgledi za rast svetske privrede u 2020. godini pogoršani su sa očekivana 3,3% na -3,0%, što je znatno veći pad nego tokom svetske ekonomske krize 2009. godine, kada je svetka privreda zabeležila pad od 0,1%. Ovo potvrđuje činjenicu da su za sada svi kvantitativni podaci relativni i još uvek nisu podložni detaljnijoj analizi, ali se može izvesti zaključak da nas čeka dug period ekonomskog oporavka. Uzimajući u obzir kada je ciljanje inflacije usvojeno kao strategija NBS i iskustvo koje naša centralna banka ima u izbavljanju od jakih ekonomskih distorzija, barem u maloj meri umiruje činjenica da je za trenutno relativno stabilno ekonomsko stanje u Republici Srbiji zaslužna upravo NBS sa strategijom i monetarnim instrumentariumom koji sakodnevno koristi u cilju stabilizacije privrede.

I pored činjenice da je dosadašnje iskustvo Narodne banke Srbije u sprovođenju novog okvira monetarne politike relativno zadovoljavajuće, ipak postoji čitav niz elemenata na čijem unapređenju monetarne vlasti još moraju da rade i čitav niz problema koje moraju da reše. Trenutno postoji relativno visok nivo poverenja u domaću valutu i monetarnu politiku. S druge strane, još uvek je relativno slab transmisioni mehanizam kamatne stope, visok stepen eurizacije, kao i visok i stalni kapitalni priliv. Pojava pandemije korona virusom dodatno usložnjava celokupan proces harmonizacije strategije ciljanja inflacije sa datim ekonomskim uslovima naše privrede. Takođe, unapređenja su neophodna i u procesu donošenja odluka kao i tehnika za sprovođenje monetarnih i deviznih operacija. Unapređujući ove elemente

ujedno će se uticati i na razvoj i unapređenje domaćeg finansijskog tržišta i ojačati transmisija mera monetarne politike.

Na osnovu teorijske i empirijske analize transmisionog mehanizma monetarne politike Narodne banke Srbije moguće je utvrditi određene nedostatke koji prate primenu tekućeg režima i ograničenja koja utiču na manju efikasnost instrumenata monetarne politike. Ako se sagleda istorijski pregled primenjenih režima monetarne politike, zaključuje se da ciljanje inflacije predstavlja najoptimalnije rešenje pri datim ekonomskim uslovima, te se od njegove primene neće odustati, bar ne u doglednoj budućnosti.

ZAKLJUČAK

Slaba veza monetarnih agregata i inflacije ide u prilog tezi da bi ciljanje monetarnih agregata bila nepodobna strategija monetarne politike Narodne banke Srbije. S druge strane, slab uticaj referentne kamatne stope relativizuje adekvatnost primene inflacionog targetiranja. Međutim, iako bi visok uticaj deviznog kursa donekle opravdao primenu strategije fiksiranja kursa, ovakva strategija bi dovela do ozbiljnih makroekonomskih neravnoteža, što doprinosi formiranju zaključka da je režim ciljanja inflacije trenutno ipak najadekvatnija strategija za NBS od svih ponuđenih.

Srbija generalno gledano predstavlja nezahvalno tlo i za primenu ciljanja inflacije, ali su režimi kao što je ciljanje monetarnih agregata ili deviznog kursa u stvari još manje primenljivi. Da bi efikasnost transmisionog mehanizma bila veća, u Republici Srbiji bi trebalo prvenstveno smanjiti nivo eurizacije kako bi se učesnici na tržištu ponašali u skladu sa kretanjima kamata na dinarska sredstva. Pored toga, neophodno je i smanjiti uticaj ekspanzivne fiskalne politike koja utiče na rast agregatne tražnje gde monetarna politika nije u mogućnosti da svojim instrumentima deluje na realni sektor. I pored svih navedenih nedostataka koje smo prethodno naveli, koristeći se metodom prikupljanja podataka, metodom analize i hipotetičko-deduktivnom metodom, došlo se do rezultata koji potvrđuju naš zaključak da je strategija ciljanja inflacije najefikasnija od svih monetarnih strategija za uspostavljanje stabilnosti cena kao osnovnog cilja Narodne banke Srbije.

APPLICATION AND EFFECTS OF INFLATION TARGETING AS A STRATEGY OF THE NATIONAL BANK OF SERBIA

Abstract

The subject of this paper is to assess the effectiveness of the inflation targeting strategy since the beginning of its implementation in the National Bank of Serbia and the possibilities for its improvement in order to get closer to the most developed countries, primarily the European Union and then the whole world. The results of the work will be presented chronologically, with the obligatory prior acquaintance with the functioning of the monetary transmission mechanism and the basics of conducting monetary policy in our economy.

Given the new situation regarding the corona virus pandemic and the growing prospects for the coming economic crisis, it is necessary to look at some results we achieved in the previous period in order to prepare with the help of experience to give the most adequate answer. This paper is a small contribution to that.

Key words and expressions: monetary policy, monetary policy transmission mechanism, inflation targeting strategy, National Bank of Serbia.

LITERATURA

Bungin, S. (2014), *Transmisioni mehanizam monetarne politike u zemljama istočne i jugoistočne Evrope, sa posebnim osvrtom na Srbiju*, Ekonomski fakultet u Kragujevcu, Kragujevac;

Đevetaković, S., Jovanović, G. B. i Rikalović, G. (2013), *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet - Univerzitet u Beogradu, Centar za izdavačku delatnost, Beograd;

Đukić, M., Momčilović J. i Trajčev, Lj. (2010), *Model za srednjoročne projekcije Narodne banke Srbije*, Narodna banka Srbije, Beograd;

Erić, D. i Živković, B. (2006), *Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta*, Data Status, Beograd;

Živković, A. i Kožetinac, G. (2010), *Monetarna ekonomija, teorijsko-metodološke osnove efikasne monetarne politike*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd;

Ilić, B. i Krstić, S. (2013), *Politička ekonomija*, EtnoStil d.o.o. – Beograd, Beograd;

Malović, M. (2014), *Teorija novca i monetarna politika u maloj otvorenoj privredi*, Institut ekonomskih nauka, Beograd;

Marković, D. i Furtula, S. (2012), *Monetarna ekonomija*, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac;

Savičić, M. (2017), *Analiza strategija monetarne politike: ciljanje inflacije nasuprot ciljanju stope rasta nominalnog bruto domaćeg proizvoda primenom novokejnzijskog modela*, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet – Departman za matematiku i informatiku, Novi Sad;

Ćirović, M. (1987), *Monetarna ekonomija*, European centre for peace and development university for peace, Beograd;

Furtula, S i Marković, D. (2010), *Monetarni sistem Evropske unije*, Ekonomski fakultet u Kragujevcu, Kragujevac;

Bernanke, B. and Mishkin, F. (1997), Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy?, *Journal of Economic Perspectives, American Economic Association*, vol. 11 (2);

Vilaret, S., Pješčić, V. i Đukić, M. (2009), Osnovne karakteristike i dosadašnje iskustvo Srbije u sprovođenju strategije ciljanja inflacije, Bankarstvo, Stručni prilozi, 5 – 6, 2009. godina;

Vukša, S., Andelić D. i Milojević I. (2020), Analiza kao osnova održivosti poslovanja, *Održivi razvoj*, 2(1), str. 53-72;

Damnjanović, R. (2017), Matematički model za određivanje cene akcija – uključivanje uticaja inflacije, *Oditor*, 3(2), str. 107-124;

Krstić, S. (2016), Značaj institucije Centralne banke za nacionalnu ekonomiju, *Oditor*, 2(2), str. 18-26;

Krstić, S., Stanković, L. M. N. i Milenković, N. P. (2019), Model ofšor bankarskog poslovanja u savremenim uslovima, *Vojno delo*, 71(2), str. 244-253;

Milanović, N. i Milenković, N. (2017), Menadžment likvidnošću primenom Microsoft pover bi programa, *Aкционарство*, 23(1), str. 19-30;

Milenković, N. i Kalaš, B. (2020), Banke versus fondovi rizičnog i privatnog kapitala – supstitut ili komplement?, *Kultura polisa*, 16, (41): str. 653-663;

Futrula, S. (2008), Referentna kamatna stopa Narodne banke Srbije kao instrument regulisanja inflacije, *Bankarstvo*, 11-12, Udruženje banaka Srbije, Beograd;

Zakon o Narodnoj banci Srbije, *Službeni glasnik*, br. 72/2003, 55/2004 i 44/2010;

Memorandum Narodne banke Srbije o utvrđivanju ciljane stope inflacije za 2008. godinu, *Narodna banka Srbije*;

Memorandum Narodne banke Srbije o ciljanju (targetiranju) inflacije kao monetarnoj kao monetarnoj strategiji, Narodna banka Srbije, 2008. godina;

Odluka o utvrđivanju režima kursa dinara, Savet guvernera Narodne banke, 13. decembar 2010. godine;

http://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/30/memorandum_novi_okvir_mon_pol_05092006.pdf. [Pristup: 01/08/20]

Pregledni članak

TEORIJSKO-EMPIRIJSKA GLEDIŠTA O EFEKTIMA EKONOMSKIH INTEGRACIJA

Sonja Milutinović*

sonja.milutinovic@kg.ac.rs

Rezime

U poslednjih nekoliko decenija međunarodna integracija predstavlja jedan od glavnih trendova u razvoju međunarodnih ekonomskih odnosa koja, bez obzira na nivo integracije, dovodi do povećanja blagostanja svih ili nekih zemalja koje se integrišu, ili sveta u celini. Mechanizam stavarњa blagostanja od formiranja integracionih sporazuma, prvi je objasnio Viner kroz statičke efekte formiranja carinske unije. Pored statičkih efekata, postoje i dinamički efekti formiranja carinske unije i oni se javljaju kao posledica promene ekonomskih performansi integrisanih zemalja. Predmet ovog rada je analiza statičkih i dinamičkih efekata ekonomskih integracija, sa osvrtom na dosadnja empirijska istraživanja ovih efekata na zemlje članice.

Ključne reči: međunarodna ekomska integracija, statički efekti, dinamički efekti.

JEL KLASIFIKACIJA: F02, F15.

UVOD

Međunarodna ekomska integracija je jedno od sredstava za povećanje blagostanja, budući da zemlje mogu povećati blagostanje integrisane grupe, nekih zemalja u grupi ili sveta u celini. Viner je u svojoj knjizi *The Customs Union Issue* prvi postavio temelje teorije carinske unije, koja predstavlja suštinu

* Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrњачkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu

tradicionalne teorije međunarodne ekonomske integracije. Vremenom, autori su imali različita tumačenja i definicije međunarodne ekonomske integracije.

Tinbergen je dao jednu od prvih definicija integracije.¹ On je, s jedne strane, definisao negativnu integraciju kao uklanjanje diskriminatornih i restriktivnih institucija i uvođenje slobode za ekonomske transakcije. S druge strane, pozitivnu integraciju je definisao kao prilagođavanje postojećih i uspostavljanje novih politika i institucija koje poseduju prinudna ovlašćenja. Ovakva definicija je stvorila konfuziju, jer je sloboda opisana kao negativna, dok je prinuda smatrana pozitivnim potezom. Međutim, praksa je pokazala da je lakše napredovati u smeru negativne integracije, odnosno uklanjanju tarifa i kvota, nego prema pozitivnoj integraciji, odnosno uvođenju zajedničke ekonomske politike. Razlog je taj što je pozitivna integracija, koja se odnosi na uvođenje zajedničke ekonomske politike, osetljivo pitanje nacionalnog suvereniteta.²

Balassa definiše ekonomsku integraciju i kao proces i kao stanje stvari. Kao proces (dinamički koncept), integracija označava uklanjanje diskriminacije između različitih država, dok kao stanje stvari (statički koncept), integracija označava odsustvo različitih oblika diskriminacije.³ El-Agraa međunarodnu ekonomsku integraciju definiše kao diskriminatorno uklanjanje svih trgovinskih barijera između zemalja učesnica i uspostavljanje određenih elemenata koordinacije između njih.⁴ Ova definicija podrazumeva uklanjanje barijera u trgovini dobrima i uslugama, kao i slobodno kretanje faktora proizvodnje. Iz tih razloga, ova definicija samo delimično pokriva oblasti slobodne trgovine i carinske unije kao vrste integracije. El-Agraa međunarodnu ekonomsku integraciju definiše i kao sporazum između dve ili više zemalja za ostvarivanje zajedničkih ciljeva i politika.⁵

Carbaugh ističe da je ekonomska integracija proces eliminisanja ograničenja u oblasti međunarodne trgovine, plaćanja i faktorske mobilnosti.⁶ Salvatore smatra da se ekonomska integracija odnosi na politiku trgovine, koja na diskriminatoran način smanjuje ili uklanja barijere trgovini samo između integrisanih zemalja.⁷ Cilj integracije je ukladanje diskriminacije

¹ Jovanović (2006), str. 16.

² Isto, str. 16.

³ Balassa (1973), str. 1.

⁴ El-Agraa (1985), str. 1.

⁵ El-Agraa (1988), str. 13.

⁶ Negasi (2009), str. 6.

⁷ Salvatore (2009), str. 351.

između domaćih i inostranih dobara, usluga i faktora proizvodnje.

Uzveši u obzir navedene definicije, može se zaključiti da je međunarodna ekonomska integracija proces i sredstvo kojim grupa zemalja nastoji da poveća svoj nivo blagostanja. Međunarodna ekonomska integracija dovodi do toga da partnerski odnosi između zemalja ostvaruju blagostanje na efikasniji način, nego jednostranim i nezavisnim sprovođenjem politike u svakoj zemlji. Integracija zahteva, barem neku, podelu rada i slobodno kretanje dobara i usluga unutar integrisane grupe. Relativno viši nivoi integracionih aranžmana zahtevaju i slobodno kretanje faktora proizvodnje unutar integrisane oblasti. Pored toga, viši nivoi integracije podrazumevaju i zajedničku tarifnu politiku i određena ograničenja za kretanje između integrisane oblasti i zemalja izvan nje.

Predmet rada je analiza statičkih i dinamički efekata ekonomske integracije. Pored toga, u radu su predstavljeni rezultati dosadašnjih sitraživanja pomenuta dva efekta na zemlje članice. Osim uvoda i zaljučka, rad sadrži dva dela. U prvom delu su predstavljeni statički efekti, koji podrazumevaju stavarnje i preusmeravanje trgovine, a u drugom delu dinamički efekti ekonomske integracije.

1. STATIČKI EFEKTI

Formiranje carinske unije podstiče stvaranje trgovine kao rezultat prelaska na jeftiniji izvor snabdevanja.⁸ Naime, do stvaranja trgovine dolazi kada se domaća proizvodnja zemlje članice zameni uvozom proizvoda iz druge zemlje članice, koja proizvodi taj proizvod po nižim troškovima. Ukoliko su sve ostale stvari nepromjenjene, odnosno svi ekonomski resursi u potpunosti uposleni pre i posle formiranja carinske unije, stvaranje trgovine dovodi do porasta blagostanja zemalja članica. Do porasta blagostanja zemalja članica dolazi iz razloga što stvaranje trgovine dovodi do veće specijalizacije koja je zasnovana na komparativnim prednostima.⁹ Ovaj efekat porasta blagostanja zavisi i od prepostavke da oslobođeni domaći resursi mogu pronaći alternativnu namenu u zemlji. Ukoliko, pored stvaranja trgovine u carinskoj uniji postoji povećanje uvoza iz zemalja izvan carinske unije, zbog povećanog rasta dohotka prouzrokovanih većom specijalizacijom kao što je

⁸ Jovanović (2006), str. 36.

⁹ Salvatore (2009), str. 353.

bio slučaj u EU, dolazi do „dvostrukog stvaranja trgovine”¹⁰ Kao posledica, dolazi do povećanja blagostanja i zemalja koje nisu članice carinske unije.

Preusmeravanje trgovine deluje na suprotan način od stvaranja trgovine. Do preusmeravanja trgovine dolazi kada je jeftiniji uvoz iz zemlje koja nije članica unije zamenjen uvozom sa višim troškovima iz zemlje koja je članica carinske unije.¹¹ Preusmeravanje trgovine je posledica preferencijalnog tretmana trgovine koji postoji među zemljama članicama. Zbog zajedničke eksterne tarife, trgovina se preusmerava od najefikasnijeg svetskog proizvođača, pa se proizvodnja i trgovina ovim dobrom smanjuju. Carinska unija koja preusmerava trgovinu ima za posledicu i stvaranje trgovine i preusmeravanje trgovine, te stoga može dovesti do porasta i do smanjenja blagostanja, u zavisnosti od toga koji će od ova dva efekta preovladati.¹² Naime, preusmeravanje trgovine dovodi do manje efikasne međunarodne alokacije resursa i udaljava proizvodnju od komparativnih prednosti. Posledično, dolazi do gubitka blagostanja zemalja koje nisu članice unije. Unutar carinske unije trgovina se odvija na zaštićenom, višem, nivou cena. Viši nivo cena u carinskoj uniji, u odnosu na međunarodni, generiše koristi za interne izvoznike. S druge strane, uvoznici unutar unije gube zato što plaćaju višu cenu po jedinici uvoza i zato što njihova zemlja gubi prihod od carine koja se ne obračunava na uvoz unutar unije. Može se zaključiti da carinska unija koja preusmerava trgovinu dovodi i do njenog stvaranja i do njenog preusmeravanja, što može povećati, ili čak i smanjiti blagostanje zemalja članica.¹³

Stvaranje i preusmeravanje trgovine se često nazivaju Vinerovi efekti (*Vinerian effects*), po Viner-u, koji ih je definisao 1950. godine i, od tada, izazvao diskusiju i istraživanje problema koji se odnose na carinsku uniju i međunarodnu ekonomsku integraciju. Neto statički efekat na blagostanje zemalja, koji može biti pozitivan, negativan ili neutralan, zavisi od toga koji će od ova dva efekta preovladati. Nekoliko pokušaja da se izmere statički uticaji na blagostanje zemalja usled formiranja EU dali su iznenađujuće male neto statičke dobitke blagostanja u iznosu od 1% do 2% BDP-a.¹⁴

Jedno od ranijih ex post istraživanja efekata trgovine u Evropskoj zajednici sproveo je Balassa i ustanovio da je formiranje Evropske zajednice, uključujući uspostavljanje zajedničke poljoprivredne politike koja

¹⁰ Jovanović (2006), str. 36.

¹¹ Isto, str. 36.

¹² Salvatore (2009), str. 355.

¹³ Isto, str. 355.

¹⁴ Salvatore (2009), str. 357.

preusmerava trgovinu, doprinelo ekonomskom dobitku od samo 0,3 do 0,4% BDP-a u Evropskoj zajednici godišnje.¹⁵ Baier & Bergstrand su sproveli istraživanje o statičkim efektima na uzorku od 286 sporazuma o slobodnoj trgovini i došli do zaključka da su statički efekti stvaranja trgovine veći što su dve zemlje geografski bliže, što je veći i sličniji stepen ekonomskog razvoja i što je veća relativna dostupnost faktora zemalja.¹⁶

Carrère je ispitivao efekte proširenja Evropske unije (EU), kada su pristupile Španija i Portugal, i zaključio da je došlo do značajnog preusmeravanja trgovine.¹⁷ Efekat preusmeravanja trgovine u EU su potvrdili i Soloaga & Winters koji su analizirali trgovinu EU osamdesetih i devedesetih godina.¹⁸ Za razliku od njih, Wilhelmsson je došao do rezultata da je proširenje EU zemljama Centralne i Istočne Evrope (CIE) 2004. godine dovelo do povećane trgovine između EU15 i zemalja CIE, odnosno stvaranja trgovine i smanjenja trgovine između grupa zemalja EU15 i CIE i ostatka sveta, odnosno preusmeravanja trgovine. Pored toga, došlo je do smanjenja trgovine unutar grupe EU15 i porasta trgovine između zemalja CIE.¹⁹

Egger & Pfaffermayr su analizirali bilateralne trgovinske efekte stvaranja i preusmeravanja trgovine unutar EU, kroz formiranje i proširenje EU tokom perioda od 1960. do 2001. godine.²⁰ Rezultati istraživanja autora ukazuju na značajno stvaranje trgovine kroz formiranje i proširenje EU, naročito u ranim fazama integracije. Tokom proširenja i liberalizacije trgovine između EU i Evropskog udruženja za slobodnu trgovinu, efekti stvaranja trgovine novih članica su opali. Pored toga, identifikovan je nešto manji efekat stvaranja trgovine kada je reč o „južnim“ proširenjima, u odnosu na „severna“ proširenja. Takođe, postoje dokazi o značajnom unutarevropskom preusmeravanju trgovine među članicama EU. Međutim, nakon integracije Zapadne Evrope, efekti preusmeravanja daljem proširenju EU, u pogledu zemalja Evropskog udruženja za slobodnu trgovinu, su opali.

Uticaj regionalnih trgovinskih sporazuma na tokove trgovine, sa posebnim fokusom na efekte stvaranja i preusmeravanja trgovine, ispitivali su i Urata & Okabe.²¹ Autori su došli do zaključka da se uticaji regionalnih

¹⁵ Balassa (1967), str. 1.

¹⁶ Baier and Bergstrand (2004), str. 29.

¹⁷ Carrère (2002), str. 223.

¹⁸ Soloaga and Winters (2001), str. 1.

¹⁹ Wilhelmsson (2006), str. 1.

²⁰ Egger and Pfaffermayr (2013), str. 701.

²¹ Urata and Okabe (2014), str. 1.

trgovinskih sporazuma na trgovinske tokove razlikuju po proizvodima i vrstama regionalnih trgovinskih sporazuma. Stvaranje trgovine je prisutno za mnoge proizvode u carinskim unijama, u poređenju sa sporazumima o slobodnoj trgovini. Efekat preusmeravanja trgovine je prisutan kod manjeg broja proizvoda u carinskim unijama, u odnosu na sporazume o slobodnoj trgovini. Takođe, autori su otkrili da plurilateralni sporazumi dovode do stvaranja trgovine za mnogo veći broj proizvoda, u poređenju sa bilateralnim sporazumima. Analiza je obuhvatila razvijene zemlje i zemlje u razvoju. Kada je reč o razvijenim zemljama, efekat stvaranja trgovine postoji za polovinu svih proizvoda, dok se efekat preusmeravanja trgovine ne može naći za bilo koji drugi proizvod osim medicinskih i farmaceutskih proizvoda. Nasuprot tome, regionalni trgovinski sporazumi među zemljama u razvoju dovode do preusmeravanja trgovine za mnoge druge proizvode, u odnosu na razvijene zemlje. Ovi rezultati ukazuju da visoke carine koje nametnu zemlje u razvoju na uvoz iz zemalja nečlanica, mogu biti glavni faktor koji dovodi do preusmeravanja trgovine. Na osnovu dobijenih rezultata, autori su zaključili da je poželjan regionalni trgovinski sporazum carinska unija sa velikim brojem članova i niskom carinom.

Pored stvaranja i preusmeravanja trgovine, postoje i ostali statički efekti carinske unije, odnosno:²²

- Administrativne uštede koje se javljaju u trgovini između dve zemlje usled uklanjanja carinskih službenika ipograničnih patrola. Ovaj efekat se javlja u slučaju carinske unije koja stvara, kao i one koja preusmerava trgovinu. Bitno je naglasiti da jedna zemlja nije u mogućnosti da popotpuno eliminiše carinska odeljenja. Naime, carina će i dalje biti neophodna da obavlja funkcije poput procene carinskih dažbina na robu koja je uvezena iz zemalja koje nisu članice, provere pridržavanja uvezene robe pravilima o poreklu ekonomskog bloka, praćenja količine uvoza i izvoza, kao i procene poreza na dodatu vrednost na uvoz.
- Veća pregovaračka moć koju carinska unija ima tako što, u međunarodnim pregovorima o trgovini, nastupa u svojstvu jednog tela. Pregovaračka moć cariske unije je veća u odnosu na pregovaračku moć svih njениh članova pojedinačno. Primer je pregovaračka moć EU.
- Poboljšanje zajedničkih odnosa razmene u slučaju carinske unije koja preusmerava trgovinu. Naime, smanjujući tražnju za uvozom iz ostatka

²² Kyambalesa and Houngnikpo (2006), str. 3; Salvatore (2009) , str. 359.

sveta, ili smanjenjem izvoza van carinske unije, carinska unija koja preusmerava trgovinu može dovesti do poboljšanja zajedničkih odnosa razmene carinske unije. Međutim, u slučaju carinske unije koja stvara trgovinu verovatno važi suprotno, zbog činjenice da se jedan deo porasta dohotka preliva van carinske unije u vidu veće tražnje za uvozom iz ostatka sveta. Da li će se za neku pojedinačnu zemlju članicu carinske unije odnosi razmene poboljšati, pogoršati ili ostati nepromenjeni, zavisi od konkretnih okolnosti.

2. DINAMIČKI EFEKTI

Pored statičkih efekata na blagostanje zemalja članica carinske unije, postoje i dinamički efekti, koji se javljaju kao rezultat promene ekonomskih performansi zemalja članica. Još šezdesetih godina prošlog veka postaje jasno da statička analiza stvaranja trgovine i preusmeravanja trgovine nije dovoljna. Analiza statičkih efekata ne može u potpunosti proceniti uticaj integracije na blagostanje, tako da Balassa uvodi novi instrument za analizu efekata ekonomske integracije, analizu dinamičkih efekata, kao bolji način objašnjenja razloga stvaranja carinske unije i ekonomske integracije.²³ Balassaje prvi istraživač koji je uveo koncept dinamičkih efekata ekonomske integracije, što je dovelo do potpuno nove dimenzije u ovoj oblasti istraživanja.²⁴ Dinamički efekti se odnose na povećanu konkurenčiju, ekonomiju obima, podsticaje za investicije, kao i bolje korišćenje ekonomskega resursa. Pretpostavlja se da su navedeni dinamički efekti usled formiranja carinske unije veoma značajni i mnogo veći od statičkih efekata.²⁵ Pored toga, dinamički efekti nastavljaju da generišu godišnje koristi, čak i nakon povlačenja jedne zemlje iz unije. Na primer, povećanje stope rasta koje je omogućeno integracijom imaće i efekte u budućnosti, pod uslovom da je održivo.²⁶ Jedini nedostatak dinamičke analize je da, za razliku od statičnog, ne postoji pouzdan metod za kvantitativnu procenu dinamičkih efekata.²⁷

Povećanje konkurenčije predstavlja najveću dinamičnu korist od formiranja carinske unije.²⁸ Naime, u odsustvu carinske unije, monopolistički

²³ Marinov (2014), str. 166.

²⁴ Balassa (1961), str. 117.

²⁵ Salvatore (2009), str. 360.

²⁶ Negasi (2009), str. 11.

²⁷ Marinov (2014), str. 167.

²⁸ Salvatore (2009), str. 359.

i oligopolistički proizvođači se kriju iza trgovinskih barijera. Formiranjem carinske unije i uklanjanjem trgovinskih barijera između zemalja članica, proizvodnja u svakoj zemlji članici mora postati efikasnija, jer se susreće sa konkurenčijom drugih proizvođača unutar unije. Ovaj viši nivo konkurenčije će najverovatnije podstići i korišćenje novih tehnologija. Viši nivo konkurenčije će proizvesti i pozitivne efekte za potrošače, tako što će doći do smanjenja troškova proizvodnje. Koliko je postojanje fer konkurenčije važno govori i to da EU ima svoja pravila za tržišno ponašanje. Pravila se odnose na ograničavanje konkurenčije, zloupotrebu dominantnog položaja i državne pomoći. Značaj politike konkurenčije unapređen je Programom jedinstvenog evropskog tržišta, koji je završen 1992. godine.²⁹

Ekonomija obima, kao drugi pozitivan dinamički efekat stvaranja carinske unije, će se javiti kao posledica formiranja proširenog tržišta.³⁰ Takođe, integracija tržišta može prouzrokovati i specijalizaciju. Tako, na primer, ekonomija obima se može realizovati ne samo u prerađivačkoj industriji, već i u potencijalnom pružanju javnih i komunalnih usluga u velikom obimu. Takođe, kod određenih javnih usluga moguće je stvoriti ekonomiju obima delovanjem na širem geografskom području. Na primer, u slučaju vazdušnog i železničkog saobraćaja, postoji mogućnost za rad u dovoljno velikom obimu, kako bi se u potpunosti iskoristile specijalizovane mogućnosti i sve raspoložive mašine velikog kapaciteta.³¹

Podsticaji za investicije su još jedna dinamička korist koja proizilazi iz stvaranja carinske unije. Veća potrošačka i industrijska tržišta, koja su stvorena kroz integraciju nacionalnih ekonomija, mogu omogućiti državama članicama da privuku inozemni kapital koji je potreban za jačanje poslovnih aktivnosti i, između ostalog, povećanje nivoa zaposlenosti.³² Ovaj strani kapital je posebno značajan za zemlje u tranziciji, jer se uzima kao neophodan resurs za napredak i rast privrede. U cilju privlačenja većeg obima stranih investicija, neophodno je da zemlje u ravoju stvore povoljnju klimu za priliv ovog vida kapitala.³³

Bolje korišćenje ekonomskih resursa će se javiti kao posledica slobodnog kretanja rada i kapitala, do kog dolazi usled formiranja carinske unije i zajedničkog tržišta.

²⁹ Jovanović (2006), str. 66.

³⁰ Salvatore (2009), str. 360.

³¹ Kyambalesa and Hougnikpo (2006), str. 6.

³² Salvatore (2009), str. 360.

³³ Pantić and Milojević (2019), str. 102.

Kyambalesa & Houngnikpo navode još dinamičkih efekata koji se mogu javiti usled stvaranja monetarne unije.³⁴ Najpre, monetarna unija može olakšati stvaranje većeg i stabilnijeg finansijskog tržišta. Takođe, postizanje veće stabilnosti i sigurnosti deviznog kursa, koje olakšava zajednička valuta, može rezultirati stabilnijim ekonomskim rastom za integrisani region u celini. Štaviše, eliminacija fluktuacije valute unutar integrisanog regiona, može povećati trgovinu između zemalja članica, zbog toga što upravo takve fluktuacije sprečavaju poslovna preduzeća da prošire svoje poslovanje u drugim zemljama članicama. Dalje, monetarna unija može eliminisati potrebu zemlje članice, koja jedoživila pad agregatne tražnje za izvoznim proizvodima, da devalvira valutu kako bi učinila svoje proizvode konkurentnim u drugim zemljama članicama. Pored toga, ekomska integracija može dovesti do specijalizacije unutar industrije, tako da sve države članice proizvode i prodaju slične proizvode, što ih čini složnijim, i na kraju smanjuje šanse da bilo koja zemlja članica postane žrtva ekonomskog šoka.

U dinamičke efekte može svrstati i povećana zarada od izvoza.³⁵ Formiranjem carinske unije i eliminacijom carina između zemalja članica, dolazi do povećanog izvoza jedne zemlje članice u drugu. Pod pretpostavkom da ne postoje troškovi prilagođavanja ovakve trgovine, povećanje izvoza u zemlje članice dovodi do povećanja prihoda od izvoza. Da li će ovo kratkoročno povećanje prihoda od izvoza biti održivo na duži rok zavisi od promene u obrascu potrošnje u obe zemlje. Ako se uvedu troškovi prilagođavanja, obe zemlje moraju generisati dohodak i proizvodnju. Takođe, održivost kratkoročnog povećanja prihoda na duži rok zavisi i od razvojasupstituta i nove zajedničke eksterne tarife koja (ne)može sprečiti uvoz iz zemalja nečlanica.

Jošić & Jošić su ispitivali statičke i dinamičke efekte stvaranja carinske unije između Hrvatske i EU.³⁶ Autori su došli do zaključka da su mogući dinamički efektismanjenje formalnosti na granici, eliminacija netarifnih barijera u trgovini, povećana konkurenca, ukidanje monopolističkih i oligopolističkih struktura, razvoj osnovne i poslovne infrastrukture, povećanje i poboljšanje efikasnog ulaganja u energetske i telekomunikacijske mreže, bolja dostupnost poslovnih usluga i mehanizmi podrške za poboljšanje razvoja obrazovanja, nauke i tehnologije. Pored navedenih dinamičkih efekata, očekuje se i veći priliv stranih direktnih investicija iz zemalja EU, koji treba da podstakne domaći privredni rast i olakša strukturne promene.

³⁴ Kyambalesa and Houngnikpo (2006), str. 11-12.

³⁵ Jovanović (2006), str. 152-153.

³⁶ Jošić and Jošić (2013), str. 13.

Brada & Méndez procenjuju dva dinamička efekta integracije, tačnije nivo investicija i rast produktivnosti, u šest integracionih aranžmana.³⁷ Autori ukazuju da ekonomska integracija povećava stopu rasta zemalja koje se integrišu na dva različita načina. Prvo, može doći do povećanja stope rasta proizvodnih faktora, što dovodi do viših stopa rasta proizvodnje. Drugo, stopa tehnološkog progresa se, unutar ekonomske unije, može povećati. Posledično, proizvodnja će rasti brže nego u periodu pre integracije, čak i da inputi ne rastu brže. Integracija povećava i stopu rasta kapitala, povećanjem prinosa kapitala i smanjenjem rizika za investitore. Stvaranje velikog multinacionalnog tržišta smanjuje rizik na dva načina. Najpre, veća je verovatnoća da će heterogenost multinacionalnog tržišta obezbediti dovoljno veliku grupu potrošača sa posebnim potrebama, kako bi investicija bila uspešna. Slična investicija, ograničena na nacionalno tržište, bi mogla propasti zbog nedostatka dovoljne potražnje. Pored toga, rizik za investitore se može smanjiti kroz uspostavljanje regionalnog tržišta kapitala koje bi, zbog svoje veličine i međunarodnog obima, bilo manje podložno nedostacima koji karakterišu mala, nacionalna tržišta kapitala. Veći efekti produktivnosti su pronađeni samo u dva, dok je povećan nivo investicija otkriven u pet integracionih aranžmana.

ZAKLJUČAK

Međunarodna ekonomska integracija predstavlja jedan od glavnih trendova u međunarodnim ekonomskim odnosima zemalja širom sveta. Povećanje blagostanja svih ili nekih članica, ali i ostatka sveta, je glavni argument u korist ekonomskih integracija. Pionirsko delo u oblasti međunarodne integracije je delo Viner-a *The Customs Union Issue*, u kojem je postavio temelje carinske unije i definisao pojmove stvaranja trgovine i preusmeravanja trgovine. Na taj način, Viner je objasnio mahанизme stvaranja blagostanja od formiranja integracionih sporazuma. Stvaranje i preusmeravanje trgovine spadaju u statičke efekte formiranja carinske unije. Pored statičkih efekata, postoje i dinamički efekti formiranja carinske unije, u koje spadaju povećana konkurenčija, ekonomija obima, podsticaji za investicije, kao i bolje korišćenje ekonomskih resursa.

Uvidom u rezultate sprovedenih istraživanja, može se zaključiti da integracioni sporazumi dovode do stvaranja trgovine i povećanja blagostanja zemalja članica. Pojednini rezultati čak dokazuju da je došlo i do preusmeravanja

³⁷ Brada and Méndez (1988), str. 163.

trgovine. Kada je reč o dinamičkim efektima, rezultati ukazuju da dolazi do povećanja stope rasta zemalja koje se integriraju, kao posledica povećanja stope rasta proizvodnih faktora i stopa tehnološkog progresa. Kao zaključak, može se reći da je najvažniji uslov za poboljšanje blagostanja od stvaranja integracionih sporazuma taj da stvorena unija stimuliše konkurenčiju unutar svojih granica i da zajednička spoljna tarifa nije, pre svega, postavljena kao zaštita od uvoza iz zemalja nečlanica.

THEORETICAL-EMPIRICAL VIEWPOINTS OF THE EFFECTS OF ECONOMIC INTEGRATION

Abstract

In the last few decades, international integration has been one of the main trends in the development of international economic relations, which, regardless of the level of integration, leads to an increase in the welfare of all or some of the integrating countries, or the world as a whole. The mechanism of creating welfare through the formation of integration agreements was first explained by Viener through the static effects. In addition to static effects, there are also dynamic effects of the formation of the customs union, and they occur as a consequence of changes in the economic performance of integrated countries. The subject of this paper is the analysis of static and dynamic effects of economic integrations, with reference to previous empirical studies of these effects on member countries.

Key words: international economic integration, static effects, dynamic effects.

LITERATURA

Baier, S. L. and Bergstrand, J. H. (2004), “Economic Determinants of Free Trade Agreements”, *Journal of International Economics*, Vol. 64, No. 1, Pp. 29-63

Balassa, B. (1967), “Trade creation and trade diversion in the European Common Market”, *Economic Journal*, Vol. 77, No. 305, Pp. 1-21

Balassa, B. (1973), *The Theory of Economic Integration*, George Allen & Unwin, London

Brada, J. and Méndez, J. (1988) "An Estimate of the Dynamic Effects of Economic Integration", *Review of Economics and Statistics*, Vol. 70, No. 1, Pp. 163-168

Carrère, C. (2002), "Revisiting Regional Trading Agreements with Proper Specification of the Gravity Model", *European Economic Review*, No. 50, Pp. 223-247

Egger, P. and Pfaffermayr, M. (2013), "The Pure Effects of European Integration on Intra-EU Core and Periphery Trade", *The World Economy*, Pp. 701-712

El-Agraa, A. (1985), *The Economics of the European Community*, Philip Allan, Oxford

El-Agraa, A. (1988), *International Economic Integration*, Macmillan, Hounds Mills

Jošić, H. and Jošić, M. (2013), "Static and Dynamic Effects of Customs Union Creation" in Kandžija, V. and Kumar, A. (eds.), *Economic Integrations, Competition and Cooperation: Accession of Western Balkan Countries to the Europea Union*, 9th International Conference, 17th - 19th April, Opatija, Croatia

Jovanović, M. N. (2006), *The Economics of International Integration*, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom

Kyambalesa, H. and Houngnikpo, M. C. (2006), *Economic Integration and Development in Africa*, Ashgate Publishing Limited, England

Marinov, E. (2014), "Economic Integration Theories and the Developing Countries, *MPRA Paper*, No. 63310, Pp. 164-177

Negasi, M. Y. (2009), "The Effects of Regional Economic Integration in Africa: The Case of SADC", *Trade & Industrial Policy Strategies*, Services Sector Development and Impact on Poverty Thematic Working Group

Pantić, N. and Milojević, I. (2019), "Investments and employment in tourism in the Republic of Serbia", *Hotel and Tourism Management*, Vol. 7, No. 1, Pp. 95-104

Salvatore, D. (2009), *Međunarodna ekonomija (deveto izdanje)*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd

Schiff, M. and Winters, L. A. (1998), "Dynamics and Politics in Regional Integration Arrangements: An Introduction", *The World Bank Economic Review*, Vol. 12, No. 2, Pp. 177-195

Soloaga, I. and Winters, A. L. (2001), "Regionalism in the nineties: What Effect on Trade?", *North American Journal of Economics and Finance*, Vol. 12, No. 1, Pp. 1-29

Urata, S. and Okabe, M. (2014), "Trade Creation and Diversion Effects of Regional Trade Agreements: A Product-level Analysis", *The World Economy*, Vol. 37, No. 2, Pp. 267-289

Wilhelmsson, F. (2006), "Trade Creation, Diversion and Displacement of the EU Enlargement Process", Lund University, https://www.researchgate.net/publication/228339732_Trade_creation_diversion_and_displacement_of_the_EU_Enlargement_process [Pristup: 28/09/2020]

Pregledni članak

ZELENE FINANSIJE

Emilija Lepojević*

emilija.lepojevic@bpa.edu.rs

Nikola Samardžić*

nikola.samardzic@bpa.edu.rs

Rezime

Zeleno finansiranje predstavlja inovativni koncept, nastao sa ciljem da se pitanja zaštite životne sredine integrišu u oblast finansiranja. Zelene finansije kombinuju oblast finansiranja sa ekološkim ponašanjem. Glavni akteri, koji pokreću razvoj zelenog finansiranja jesu banke, institucionalni investitori i međunarodne finansijske institucije. Finansijske institucije su uočile mogućnost da zarade novac kroz inkorporiranje aspekta zaštite životne sredine. One žele da uđu na tržište sa novim ili ponovo upakovanim proizvodima i ponudom usluga, od zelenih auto osiguranja do inovativnih zelenih hipoteka, prihvatljivih za zaštitu životne sredine i novih investicionih fondova za održivost. Imajući u vidu da je zeleno finansiranje novi koncept koji se javio na globalnom nivou, cilj rada jeste da se ukaže na značaj i način primene ovog koncepta, kao i upoznavanje sa proizvodima i uslugama u oblasti zelenih finansija, te isticanje prednosti koje donosi ovaj inovativni koncept.

Ključne reči: zelene finansije, zelene obveznice, održivi razvoj, zaštita životne sredine, zeleni finansijski proizvodi

JEL KLASIFIKACIJA: Q50,Q56

* Beogradska akademija poslovnih i umetničkih strukovnih studija

UVOD

Živimo u vremenu bez presedana u pogledu ekonomskog razvoja i društvenih promena, što je dovelo do boljeg životnog standarda širom sveta. Međutim, većina tih promena se odvija na štetu životne sredine, pri čemu se nemilice troše egzistencijalni životni faktori, voda, vazduh i zemljište. Kao rezultat globalnih izazova i sve većeg značaja ekoloških pitanja, te prepoznavanja finansijskog sektora kao važnog segmenta za uspostavljanje održivosti, javio se koncept zelenih finansija. Koncept zelenih finansija odnosi se na aspekt očuvanja životne sredine kroz razvoj novih finansijskih proizvoda. Zelene finansije predstavljaju veliku oblast, koja uključuje individualne i poslovne potrošače, proizvođače, investitore i finansijske zajmodavce. Do pre nekoliko godina, većina tradicionalnih banaka nije upražnjavala zeleno bankarstvo niti aktivno tražila mogućnosti investiranja u ekološki prihvatljive sektore ili preduzeća. Tek nedavno, ove strategije postaju sve rasprostranjenije, ne samo među bankama već i među raznovrsnim pružaocima finansijskih usluga, firmama za upravljanje imovinom i osiguravajućim društvima. Za razliku od tradicionalnih finansijskih aktivnosti, zeleno finansiranje više ima naglasak na ostvarivanje koristi kroz zaštitu životne sredine. Prepoznajući značaj i potencijal zelenog razvoja, većina međunarodnih institucija i foruma je ovu temu uvrstila u svoje programe, neretko dajući ovoj temi prioriteten značaj.

1. POJAM ZELENIH FINANSIJA

Zelene finansije predstavljaju relativno nov koncept, koji se javio na globalnom nivou. Veliki broj autora se bavio istraživanjem ovog koncepta, te stoga ne postoji njegova ujednačena definicija.

Hohne i saradnici definišu zelene finansije kao: „širok pojam, koji se može odnositi na finansijske investicije u projekte i inicijative održivog razvoja, proizvode za zaštitu životne sredine i politike koje podstiču razvoj održivije ekonomije. Zeleno finansiranje uključuje finansiranje u oblasti klimatskih promena ali nije ograničeno na njega. Takođe se odnosi na širi opseg drugih ekoloških ciljeva, na primer kontrolu industrijskog zagađenja, sanaciju voda ili zaštitu biodiverziteta. Finansiranje za ublažavanje i adaptaciju je posebno povezano sa aktivnostima povezanim sa klimatskim promenama: finansijski tokovi ublažavanja odnose se na ulaganja u projekte i

programe koji doprinose smanjenju ili izbegavanju emisije gasova sa efektom staklene bašte, a finansijski tokovi za adaptaciju odnose se na ulaganja koja doprinose smanjenju ranjivosti roba i osoba na efekte klimatskih promena.¹

Zadek i Flin definišu zelene finansije na sledeći način: „Zelene finansije se često koriste naizmenično sa zelenim ulaganjima. Međutim, u praksi, zelene finansije su širi pojam, koji podrazumeva više od ulaganja. Najvažnije jeste to da uključuje operativne troškove zelenih investicija, koji nisu obuhvaćeni definicijom zelene investicije“.²

Pricewaterhouse Coopers Consultants ističu „da su sa aspekta bankarskog sektora zelene finansije definisane kao finansijski proizvodi i usluge, uz razmatranje faktora zaštite životne sredine tokom donošenja odluka o kreditiranju, naknadnog nadgledanja i upravljanja rizikom. Uslovjava se promovisanje ekološki odgovornog investiranja, stimuliše se primena tehnologija sa niskom emisijom ugljen-dioksida u industriji i poslovanju.³

Studijska grupa za zelene finansije G20 definiše zelene finansije kao „finansiranje investicija koje pružaju koristi za životnu sredinu, u širem kontekstu za ekološki održivi razvoj. Pored finansiranja zelenih investicija, zelene finansije takođe uključuju napore pri internalizaciji ekoloških eksternalija i prilagođavanju percepcija rizika, kako bi se podstakle ekološki prihvatljive investicije i smanjile one koje su štetne za životnu sredinu.⁴

Zajedničko svim ovim definicijama jeste investiranje sa ciljem zaštite životne sredine. Dakle, zelene finansije obuhvataju uvođenje novih metoda i tehnologija, koje za cilj imaju kreiranje specifičnih finansijskih proizvoda i usluga, koji uzimaju u obzir zaštitu životne sredine, energetsku efikasnost, smanjenje štetnih emisija, reciklažu, itd.

2. KONCEPT I POTREBA ZA ZELENIM FINANSIRANJEM

Program za finansijsku inicijativu u oblasti životne sredine Ujedinjenih nacija, prepoznaje značaj finansijskog sektora u očuvanju životne sredine. U programu se ističe da finansijski sektor može da odigra ključnu ulogu u transformaciji ka održivoj životnoj sredini, te da finansijske institucije mogu doprineti smanjenju ekoloških problema. Zelene finansije predstavljaju trend koji prati koncept održivog razvoja. Značaj zelenih finansija proističe iz

¹ Höhne (2012), str. 7.

² Zadek and Flynn (2013), str. 7.

³ Pricewaterhouse Coopers Consultants, (2013), str. 15.

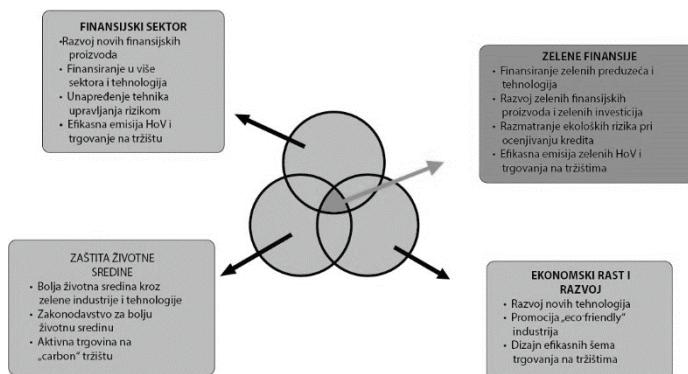
⁴ G20 Green Finance Study Group, (2016).

činjenice da svi sektori privrede moraju da koriste finansijski sektor da bi poslovale, što daje šansu finansijskom sektoru da bude generator promena ne samo finansijskih institucija, već cele privrede.⁵ Dakle, finansijski sektor je prepoznat kao sektor koji bi značajno mogao da doprinese rešavanju ekoloških problema kroz finansiranje održivog razvoja.

2.1. Koncept zelenih finansija

Jedan od prvih autora, koji su dali prikaz koncepta zelenih finansija, bio je višinaучни saradnik Instituta za tržište kapitala Koreje, HiJin Noh (*HeeJin Noh*). Prema njegovoj podeli, „zelene finansije obuhvataju uvođenje novih metoda i tehnologija, sa ciljem kreiranja specifičnih finansijskih proizvoda i usluga, koji uzimaju u obzir zaštitu životne sredine, energetsku efikasnost, smanjenje štetnih emisija, reciklažu, itd. Zelene finansije se pozicioniraju u preseku između finansijske industrije, zaštite životne sredine i ekonomskog razvoja.“⁶ Zeleno finansiranje je koncept koji kombinuje oblast finansija i poslovanja sa ekološkim ponašanjem.

Slika 1. Infrastruktura zelenih finansija

Izvor: Noh (2010), str. 2.

Preciznije, presek između finansijskog sektora, životne sredine i ekonomskog razvoja, usmerava poslovanje finansijskih institucija u pravcu kreiranja zelenih proizvoda i usluga. To je oblast koja uključuje individualne i poslovne potrošače, proizvođače, investitore i finansijske zajmodavce.

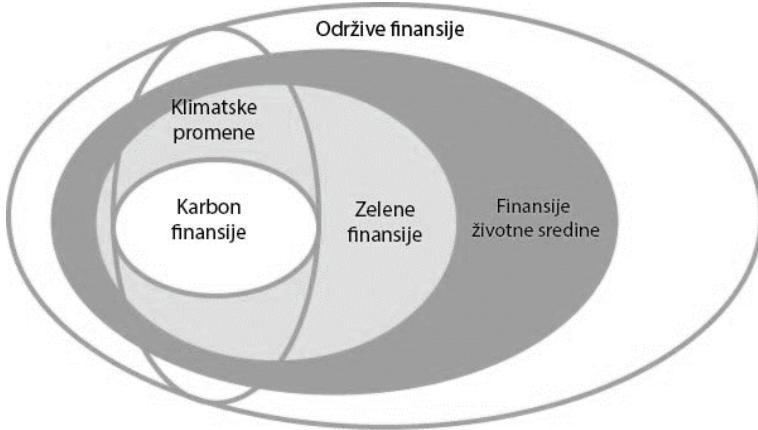
⁵ Rakić (2016), str. 91.

⁶ Rakić (2016), str. 93.

2.2. Finansijski koncepti povezani sa zelenim finansijama

Koncept zelenih finansija povezan je sa konceptom održivih finansija, konceptom finansija zaštite životne sredine, konceptom takozvanih karbon finansija i konceptom tzv. klimatskih finansija.⁷

Slika 2. Veze zelenih finansija sa ostalim povezanim konceptima finansiranja

Izvor: Noh (2018), str. 4.

Održive finansije su praksa stvaranja ekonomskih i društvenih vrednosti kroz finansijske modele, proizvode i tržišta koja su održiva s vremenom.

Finansije zaštite životne predstavljaju finansije i ulaganja u vezi sa ekološkim okruženjem (vazduh, voda, zemljište, itd.). Finansije zaštite životne sredine smatraju zagađenje životne sredine finansijskim rizikom. Finansiranje projekata koji štete ili mogu štetiti životnoj sredini je zabranjeno. Ovaj koncept je širi od koncepta zelenih finansija, jer se fokusira na zaštitu životne sredine, što možda ne može doprineti ekonomskom rastu.

Karbon finansije obezbeđuju resurse za projekte čiji je cilj smanjenje emisije ugljen-dioksida (razugljeničavanje), kao i smanjenje globalnog efekta staklene bašte. Putem trgovanja pomenutim emisijama štetnih gasova, karbon finansiranje se može sprovesti na spot tržištima i tržištima derivata. Pored toga, kroz karbon fond mogu se sprovesti investiranja za tržište trgovanja emisijama ugljenika.

⁷ Noh (2018), str. 4.

Klimatsko finansiranje podržava aktivnosti prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promena radi ostvarenja ekonomije sa niskim učešćem ugljenika i implementaciju klimatski otpornog razvoja. Klimatske finansije takođe podržavaju projekte adaptacije koji nisu uključeni u karbon finansije. Globalni fond za životnu sredinu je do sada uložio više od 170 miliona dolara u inicijative Ujedinjenih Nacija za projekte adaptacije, od malih aktivnosti koje su pomogle zajednicama da poboljšaju svoju otpornost na klimatske promene, do regionalnih i globalnih inicijativa koje izgrađuju naučnu bazu, razvijaju kapacitete i vode politiku u ovoj oblasti.

3. ZELENI FINANSIJSKI PROIZVODI I USLUGE

Nasuprot konvencionalnim (tradicionalnim) finansijskim instrumentima, zeleni finansijski instrumenti ističu korist od ekološke zaštite i usmereni su ka industriji zaštite životne sredine. Zelene finansije mogu imati dvostruku ulogu. Prvo, one mogu doprineti smanjenju štete po životnu sredinu, posebno posledica klimatskih promena na ekonomski sistem i ljudsku zajednicu. Drugo, zelene finansije mogu igrati ulogu ciljanog finansiranja koje podržava zeleni rast. Budući da je zeleni rast nova paradigma ekonomskog rasta, koja kombinuje održivost životne sredine i ekonomski rast, finansijska uloga je u obezbeđivanju kapitala i sredstava za finansiranje industrija. Hi Čin Noh istakao je glavne razloge rastuće tražnje za zelenim finansijama:⁸

1. došlo je do povećanja rizika od uništavanja životne sredine, zbog čega kompanije moraju biti spremne da preuzmu rizik i izbegnu ekonomske gubitke;
2. zainteresovane strane zahtevaju od firmi i finansijskih agencija da budu društveno odgovorne;
3. došlo je do promene društvene svesti o posledicama klimatskih promena, nedostacima prirodnih resursa i uništavanju životne sredine;
4. međunarodni sporazumi i propisi o životnoj sredini postepeno se pooštavaju;
5. paradigmе upravljanja kompanijama se menjaju kako bi se naglasila održivost.

⁸ Noh (2018), str. 5.

Dakle, finansijske institucije uočile su pojavu porasta u tražnji zelenih finansijskih proizvoda i usluga i videle šansu da poboljšaju sopstvene poslovne performanse. Glavni akteri koji pokreću razvoj zelenog finansiranja jesu banke, institucionalni investitor i međunarodne finansijske institucije, kao i centralne banke i finansijski regulatori. Pored njih postoje i ostali učesnici koji iniciraju rast tražnje za zelenim proizvodima i uslugama u finansijskom sektoru, a koji su prikazani u tabeli 1.

Tabela 1. Pokretači rasta tražnje za finansijskim proizvodima i uslugama

Poznavanje životne sredine i medijska pokrivenost	Ekološka svest i javno mnjenje	Ekološki propisi i zakonodavstvo
Doba informacionih tehnologija je omogućilo bolje razumevanje ozbiljnosti, izvora i posledica raznih promena u životnoj sredini. Takođe, veća medijska pokrivenost, zajedno sa multinacionalnim eko-kampanjama, je značajno doprinela boljem razumevanju značaja zaštite životne sredine i podigla tražnju za zelenim proizvodima i uslugama	Jačanje ekološke svesti javnog mnjenja, direktna je posledica poznavanja životne sredine i medijske pokrivenosti. Upravo ta svest javnog mnjenja, kroz podršku vlasti za ekološku održivost, dovela je do velikog rasta tražnje za zelenim proizvodima i uslugama.	Sprovođenje vladinih strategija, zakona i drugih propisa koji promovišu programe zaštite životne sredine, s posebnim osvrtom na one koji omogućavaju cenuvu sigurnost zelenih finansijskih proizvoda i usluga, jedan je od glavnih generatora rasta tražnje

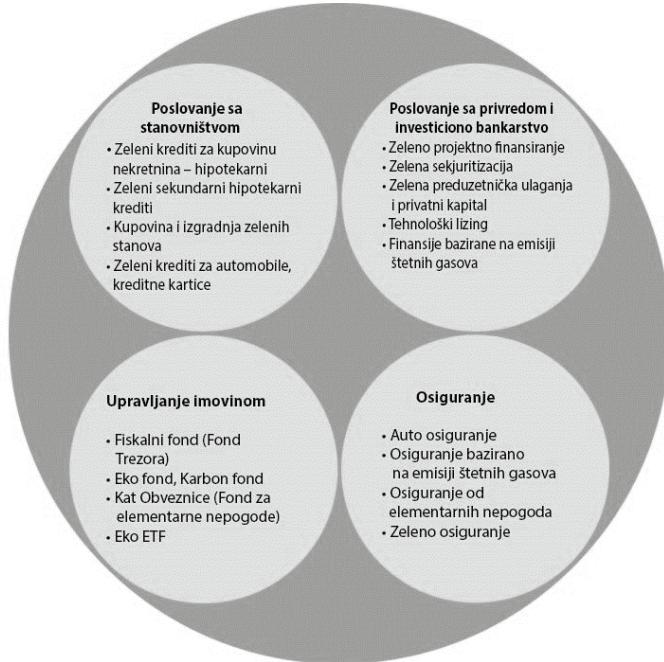
Izvor: Noh (2018), str. 10.

Hi Đin Noh je zelene finansijske proizvode i usluge podelio u četiri grupe:⁹

1. poslovanje sa stanovništvom,
2. poslovanje sa privredom i investiciono bankarstvo,
3. upravljanje imovinom i
4. osiguranje.

⁹ Noh (2018), str. 10-12.

Slika 3. Zeleni finansijski proizvodi i usluge

Izvor: Noh (2018), str. 11-12.

3.1. Poslovanje sa stanovništvom

Radi zadovoljenja finansijskih potreba stanovništva, bankarski sektor nudi razne vrste kratkoročnih i dugoročnih kredita, tekuće račune, razne oblike štednje, poslove vezane za hartije od vrednosti i mnoge druge. U sve ove poslove može se ugraditi „zeleni element“. Među zelenim finansijskim proizvodima, najzastupljeniji su: zelene kreditne i debitne kartice, zelene auto krediti, zelene hipoteke i zeleni krediti za rekonstrukciju i adaptaciju nekretnina.¹⁰

Zelene kreditne kartice predstavljaju prve proizvode koji su se pojavili u okviru zelenih proizvoda. Ova vrsta kartica najzastupljenija je evropskim zemljama. Funkcionise tako što korisnici kartice daju donacije, koje iznose između 0,1%-0,5% od vrednosti svake kupovine ili transakcije, koje se dalje šalju nevladnim organizacijama za zaštitu životne sredine ili posebnom ekološkom fondu koji je osnovala sama banka. Takođe, u poslednje vreme sve više dobijaju na značaju zeleni auto krediti. Zeleni auto krediti podstiču kupce da kupuju automobile koji koriste gorivo sa najmanjim uticajem na

¹⁰ Stojanović (2019), str. 4.

životnu sredinu, nudeći niske kamatne stope. Kamatna stopa na ove kredite je za oko 0,25% niža od kamate na kredite za kupovinu običnih automobila, a može da bude čak i 0,50% niža. Visina kamatne stope zavisi najčešće od intenziteta emisije ugljen-dioksida i potrošnje goriva. Manja emisija ugljen-dioksida i veća efikasnost goriva daće nižu kamatnu stopu, pored toga, zeleni auto krediti imaju niže troškove obrade kredita i manje papirologije.¹¹

Poslovanje sa stanovništvom obuhvata i zelene hipotekarne kredite, koji se odobravaju prilikom kupovine energetski efikasnih kuća ili ukoliko se želi pozajmiti novac za troškove adaptiranja kuće u energetski efikasniju „zelenu“ stambenu površinu. Ova vrsta kredita obično ima nižu kamatnu stopu od tržišnih. Pored toga, prisutni su i zeleni sekundarni hipotekarni krediti, koji se najčešće koriste za rekonstrukciju i adaptaciju nekretnina. Ovi krediti podrazumevaju uzimanje dodatnog kredita na već postojeći hipotekarni za istu nekretninu i na taj način pomažu klijentima da oblikuju energetski efikasniju kuću ili stan.

3.2. Poslovanje sa privredom i investiciono bankarstvo

Poslovanje sa privredom tiče se kreditiranja privrednih subjekata, dok investiciono bankarstvo obuhvata širok spektar usluga koje se odnose na poslovanja sa hartijama od vrednosti. Kada su u pitanju metodi finansiranja zelenih projekata u privredi, može se identifikovati nekoliko različitih načina:¹²

1. celokupno finansiranje projekata – iz kredita;
2. delimično finansiranje projekata – iz javnih izvora i sa dodatkom kreditnog finansiranja;
3. emisija hartija od vrednosti (akcije i obveznice);
4. emisija sekjuritizovanih hartija od vrednosti;
5. kreditne garancije i parcijalne kreditne garancije;
6. lizing.

¹¹ Rakić (2012), str. 175.

¹² Rakić (2016), str. 100-103.

Finansiranje zelenih projekata odnosi se na zajmove klijentima korporativnog i investicionog bankarstva za finansiranje velikih infrastrukturnih projekata. Praksa koja je najzastupljenija jeste da se 30%-40% sredstava privuče iz donacija, dok zajam za finansiranje projekta treba da pokrije 60%-70% vrednosti projekta. Velike banke najčešće formiraju posebna odeljenja koja se specijalizuju za određenu oblast ili oblasti u koje investiraju. Razvoj zelenog finansiranja projekata u privredi je zastupljen među najvećim globalnim bankama kao što su Rabobank, Barclays, BNP Paribas, JP Morgan, itd. koji imaju nekoliko različitih pristupa organizacionog vođenja projektnog i korporativnog finansiranja. Sekjuritizacija, kao mehanizam diverzifikacije rizika, može se primeniti i na zelene kredite za infrastrukturne projekte. U tom slučaju se banka pojavljuje kao garant emisije hartija od vrednosti na osnovu ovih kredita, omogućavajući klijentima da prenesu deo rizika na banku. Ovaj postupak se najčešće naziva šema eko-sekjuritizacije. Postoji veliki broj primera korišćenja sekjuritizacije u oblasti zaštite životne sredine. Jedan od najadekvatnijih primera kreiranja obveznica u „zelene“ svrhe je svakako „šumska obveznica“, kreirana za finansiranje velike i kompleksne rekonstrukcije Panamskog kanala¹³, da bi se uklonili i/ili ublažili problemi transporta kanalom.¹³

3.3. Zeleno osiguranje

Zeleno osiguranje se može javiti u dva oblika. Prvi oblik osiguranja zasniva se na karakteristikama koje uzimaju u obzir zaštitu životne sredine i u skladu sa tim se formira visina premije, dok je drugi oblik osiguranja formiran isključivo za čiste tehnologije ili za one koje smanjuju efekat emisije štetnih gasova. Na primer, startap kompanije mogu osigurati solarne panele ili vjetroturbine kroz garantno osiguranje, kako bi obezbedili siguran prihod od poslovanja.¹⁴

3.4. Upravljanje imovinom

„Upravljanje imovinom predstavlja najbrži rastući segment u finansijskoj industriji. On sadrži elemente koji se odnose na davanje saveta klijentima vezano za upravljanje ličnom imovinom, poresku politiku, servisiranje različitih fondova i zadužbina, međunarodno finansijsko planiranje, globalno privatno bankarstvo, usluge servis i diskontnih

¹³ Rakić (2012), str. 178.

¹⁴ Rakić (2016), str. 104.

brokera. Upravljanje imovinom se specijalizuje za one usluge gde je neophodna finansijska analiza ukombinovana sa procenom i selekcijom HOV, implementacijom planova, i redovnim monitoringom investicija.“¹⁵

Zeleni investicioni fondovi su se razvijali kroz tri faze:¹⁶ Prva faza u kojoj fondovi sadrže isključivo socijalne i/ili ekološke kriterijume koji isključuju životnu sredinu. Druga faza u kojoj fondovi koriste pozitivne kriterijume koji se koncentrišu na progresivne socijalne i / ili politike i prakse zaštite životne sredine. Treća faza u kojoj fondovi primenjuju ekskluzivne i pozitivne kriterijume za procenu i izbor potencijalnih ulaganja.

Karbon fondovi predstavljaju formu investicionih fondova gde se prikupljena novčana sredstva plasiraju u sertifikate za redukciju emisije odnosno karbon kredite.

Zeleni fiskalni fondovi omogućuju da kupovinom akcije u zelenom fondu ili ulaganjem novca u zelenu banku građani budu oslobođeni plaćanja poreza na kapitalni dobitak i prava na popust za prihod na porez. Kao rezultat, investitori mogu prihvatiti nižu kamatnu stopu na svoju investiciju i banke mogu ponuditi zelene kredite po nižim troškovima.

4. ZELENE HARTIJE OD VREDNOSTI

Zelene hartije od vrednosti (HOV) podržavaju finansiranje aktivnosti i projekte koji imaju za cilj očuvanje životne sredine. Emitent zelenih HOV je dužan da prikupljena sredstva usmeri na finansiranje projekata za zaštitu životne sredine. Najveće učešće na zelenom finansijskom tržištu ima zelena obveznica (*Green Bond*). Pored toga postoji veliki broj hartija od vrednosti za zelene namene, u koje spadaju:¹⁷

1. šumska obveznica (Forest Bond), emitovana sa ciljem finansiranja rekonstrukcije Panamskog kanala, kako bi se uklonili i ublažili problemi transporta kanalom;

2. kat obveznice (CAT), odnosno obveznice katastrofe, koje predstavljaju dužničke hov koje se emituju radi prikupljanja sredstava i slučaju nastupanja prirodnih katastrofa poput zemljotresa, uragana, cunamija i slično.

Zelene obveznice datiraju iz 2007. godine, kada je Evropska investiciona banka (European Investment Bank–EIB) emitovala prvu

¹⁵ Stojanović (2019), str. 4-5.

¹⁶ Noh (2012), str. 12.

¹⁷ Sovilj (2020), str. 145-146.

seriju zelenih obveznica. Tržištem zelenih obveznica do 2013. godine dominirale su međunarodne agencije i međunarodne razvojne banke poput Svetske banke, Afričke razvojne banke i Međunarodne finansijske korporacije (International Finance Corporation –IFC). Tokom 2013. godine velike kompanije su počele da emituju zelene obveznice. Daljem razvoju tržišta zelenih obveznica doprinelo je uvođenje Međunarodne asocijacije tržišta kapitala (International Capital Market Association – ICMA) januara 2014. godine i usvajanje Principa zelenih obveznica.¹⁸ Tokom 2015. godine dolazi do ekspanzije tržišta zelenih obveznica. Od nastanka do danas, tržište zelenih obveznica se sve više diversifikuje, sa novim emitentima i novim geografskim područjima.

Različiti akteri na finansijskom tržištu identifikovali su zelene obveznice kao ključni instrument zelenog finansiranja. Tržište obveznica, koje uključuje dugoročne dužničke instrumente koje isporučuju vlade, regioni, opštine i preduzeća se uglavnom koriste za promenu nelikvidne imovine u obrtnu imovinu, uz podršku hartija od vrednosti. Obzirom da obveznice čine najveću klasu pojedinačnih sredstava u finansijskom sistemu, prepoznata je mogućnost izdavanja mnogo zelenih obveznica.¹⁹

U poređenju sa običnim obveznicama, zelene obveznice postavljaju takozvane zahteve za „zelenim“. Prikupljena sredstva moraju se potrošiti na obnovljive izvore energije i održive zelene projekte. Zelene obveznice mogu smanjiti rizik investicije koji donose klimatske promene i zagađena životna sredina. Zelene obveznice imaju strože zahteve za obelodanjivanjem od redovnih obveznica, tako da investitori mogu investirati sa nižim rizikom uz zadovoljavanje socijalnih potreba i mogućnosti ostvarivanja koristi.²⁰

U našoj zemlji, Zakon o tržištu kapitala ne prepoznaje zelenu obveznicu. U okviru pristupnih pregovora sa Evropskom Unijom, otvaranje poglavlja koje se odnosi na zaštitu životne sredine i poglavlja za transformaciju ekonomije i finansijskog sektora, predstavlja priliku za primenu koncepta zelenih finansija.

ZAKLJUČAK

Ostvarivanje balansa između ekološkog i ekonomskog razvoja je sve više predmet rasprave u svetu. Ozelenjavanje finansijskog sektora predstavlja

¹⁸ Sovilj (2020), str. 143-144.

¹⁹ Berensmann and Nannette (2016), str. 3.

²⁰ Yao and Qiang (2016), str. 311-316.

koncept koji je poslednjih godina uzeo maha. Prisutan je u razvijenim zemljama sa tendencijom širenja na zemlje u razvoju. Koncept zelenih finansija zasniva se na povezanosti zaštite životne sredine i finansijskog sektora. To je inovativni koncept koji ima za cilj očuvanje životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa. Racionalni mehanizam zelenog finansiranja može omogućiti efikasno upravljanje životnom sredinom, smanjenje rizika i optimalnu alokaciju resursa. Uz to, finansijske institucije mogu ostvariti ekonomsku korist.

Zelene finansije se nalaze u preseku finansijskog sektora, životne sredine i ekonomskog rasta i razvoja. Kao rezultat „ozelenjavanja“ finansijskog sektora, javili su se mnogobrojni finansijski proizvodi i usluge, u oblasti poslovanja sa stanovništvom, poslovanja sa privredom, investicionim bankarstvom, kao i u oblasti upravljanja imovinom. Na finansijskom tržištu pojavile su se zelene kreditne kartice, zeleni auto krediti kao i zeleni hipotekarni krediti. Osim toga zelene hartije od vrednosti dobine su na značaju. Među njima ističu se zelene obveznice za koje je uočeno da predstavljaju ključni element zelenog finansiranja.

Banke, institucionalni investitori i međunarodne finansijske institucije, centralne banke, kao i finansijski regulatori predstavljaju glavne pokretače razvoja zelenog finansiranja.

GREEN FINANCING

Abstract

Green financing is an innovative concept, created with the goal of integrating environmental issues into the field of financing. Green finance combines the field of financing with environmental behavior. The main actors that initiate and support the development of green financing are banks, institutional investors and international financial institutions. Financial institutions have identified the possibility of making money by incorporating environmental aspects. They want to introduce new or newly packaged products and services to the market, from green auto insurance to innovative green mortgages, new investment funds for the environment and new investment funds for life. Bearing in mind that green finance is a new concept that is being developed at the global level, it is important to indicate the importance and application of the concept, as well as the recognition of products and services in the field of green finance, as well as the advantages that this innovative concept brings.

Key words: green finance, green bonds, sustainable development, environmental protection, green financial products

LITERATURA

Berensmann, K. and Nannette, L. (2016), Green Finance: Actors, Challenges and Policy Recommendations, German Developmet Institute.

European Commission. (2017), Defining “green” in the context of green finance, European Commission.

G20 Green Finance Study Group (2016), G20 Green Finance Synthesis Report.

Höhne, N., Khosla, S., Fekete, H., and Gilbert, A. (2012), Maping of Green Finance Delivered by IDFC Members in 2011, Cologne Ecofys, str. 7.

Noh, H. (2018), Financial strategy to accelerate green growth, ADBI Working Paper Series(866), str. 4-12.

Pricewaterhouse Coopers Consultants (PWC). (2013), Exploring Green Finance Incentives in China, PWC.

Rakić, S. (2016), Ispitivanje uticaja društveno odgovornog poslovanja na profitabilnost banaka u Evropskoj Uniji, Doktorska disertacija, Sremska Kamenica: Univerzitet Edukons, Fakultet poslovne ekonomije.

Rakić, S., Mitić, P. and Raspopović, N. (2012), Primena koncepta “zelenog” u finansijama i bankarstvu, Poslovna ekonomija, Vol. 6(2), str. 169-178.

Sovilj, R. (2020), Tržište zelenih hartija od vrednosti - stanje i perspektive, Pravo i privreda, Vol. 57(2), str. 143-146.

Stojanović, D. (2019), Zelene finansije - Trend koji prati koncept održivog razvoja, Međunarodni simpozijum o upravljanju prirodnim resursima, Zaječar, str. 4-5.

Yao, W. and Qiang, Z. (2016), The Role of Green Finance in Environmental Protection: Two Aspects of Market Mechanism and Policies, Energy Procedia, str. 311-316.

Zadek, S. and Flynn, C. (2013), South-Originating Green Finance Dialogues, UNEP Fi,SDC, iisd.

Originalni naučni rad

REGIONS OF SERBIA: DEVELOPMENT, INVESTMENT AND FOREIGN TRADE

Gojko Rikalović*

gojko.rikalovic@ekof.bg.ac.rs

Dejan Molnar*

dejan.molnar@ekof.bg.ac.rs

Abstract

The subject of this paper was the research of the basic development features of NUTS 2 level regions in Serbia during the period 2009-2018. The paper starts from the key indicators of the development picture of the Serbian NUTS 2 regions - the structure of regional GVA by industry, the level of regional labor productivity by sectors, regional coefficients of relative prices, etc. Particular attention is paid to analyzing the volume, dynamics, structure and effectiveness of investments in Serbian regions: investments in new fixed assets per capita, rates of realized new fixed investments, effectiveness of realized investments in new fixed assets and regional distribution of FDI. The foreign trade performances of Serbian regions were analyzed through selected relevant indicators - volume of trade in goods per capita, region's share in overall trade in goods, coefficients of elasticity of foreign trade.

Key words: Serbian NUTS 2 regions, development features, regional structure and effectiveness of investments, regional foreign trade.

JEL CLASSIFICATION: P25, R11, R12

* University of Belgrade – Faculty of Economics

INTRODUCTION

The territorial aspect of development is an indispensable determinant of the overall development picture of each country, including Serbia. An integrative approach to regional development starts from realization of economic, social, environmental and political sustainability. Regional inequalities are a phenomenon particularly pronounced in our country. They affect the competitiveness and the perspectives of the region's development sustainability. During the analyzed period 2009-2018. Serbia faced emphasized and growing regional disparities in almost all segments of economic and social development. This situation is the result of marginalizing this issue in the country's development policy, as well as of adapting and implementing inappropriate measures to mitigate regional inequalities in the previous period. Having in mind that the regional problem is of a structural and long-term nature, it is especially important to pay attention to the volume, territorial distribution and efficiency of investments. In this context, the regional distribution of investments is unfavorable, both domestic and foreign - more developed areas (Serbia - North) in the analyzed period attracted much more investments than less developed areas (Serbia - South). The territorial and sectoral distribution of realized new fixed investments significantly determines both the overall foreign trade performance of the regions and their participation in exports and imports. The structure of exports and the total foreign trade of Serbian regions is significantly conditioned by the volume, structure, main directions of influence and main and accompanying effects of both domestic and foreign direct investments.

1. KEY INDICATORS OF REGIONAL DEVELOPMENT

Considering the regional dimension of key macroeconomic indicators in Serbia over a ten-year period (2009-2018) may provide relevant insights into the importance of sustainable regional development for enhancing the efficiency and competitiveness of the national economy¹.

Throughout the period under review, the Belgrade region has a dominant position over other regions in Serbia: it generated, on average, almost 40% of Serbia's GDP, employed on average more than 1/3 of the country's total employees, this region absorbed over 43% of realized investments in new fixed assets, while the level of labor productivity in the Belgrade region was

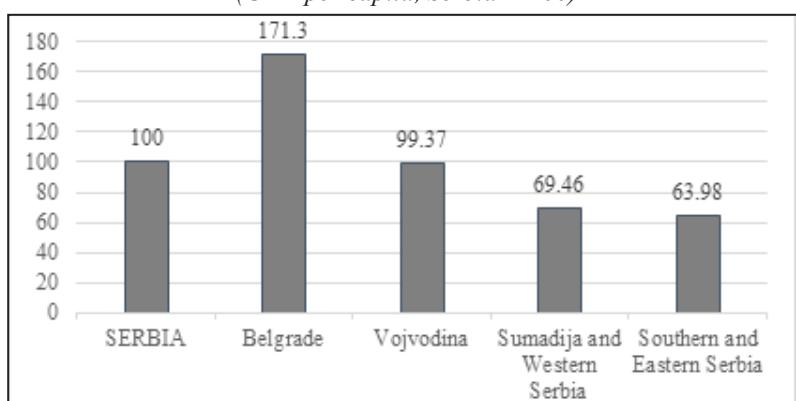
¹ For more details about necessity of reaffirmation of regional policy in Serbia see: Rikalović and Molnar (2018).

20 index points above the Serbian average. When it comes to foreign trade of goods, it can be seen that the Belgrade region predominantly determines our country's total deficit (close to 94%). In addition to the Belgrade region, the Vojvodina region also has a deficit in foreign trade of goods. In contrast to these northern regions, the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia have a surplus in foreign trade and thus contribute to reducing Serbia's overall trade deficit.

Based on the presented data, it can be concluded that in Serbia there is a polarization of development according to the "north-south" principle, since Serbia - north (Belgrade and Vojvodina) compared to Serbia - south (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) during the observed period achieves almost twice more in share of GDP, employs 1.44 times more workers, absorbs 2.46 times more investment in new fixed assets and has above-average labor productivity. However, the fact that the foreign trade of Serbia - north generates the whole our trade deficit cannot be neglected.²

Graph 1 represents the position of each of the four NUTS 2 regions in relation to the Serbian average over the observed ten-year period. What is clear is that only the Belgrade region achieved a level of development above the national average during the observed period. At the same time, the Vojvodina region has slightly lower level of development than the average of Serbia, while the remaining two regions (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) are significantly behind in their development compared to our northern regions.

*Graph 1. Average level of development of Serbian regions in the period 2009-2018
(GDP per capita, Serbia = 100)*

Source: Rikalović and Molnar (2020), p. 139.

² The data below are the result of calculations made by the authors themselves, based on the sources which contain data for regional issues from Републички завод за статистику (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS).

The dispersion of GDP per capita between the NUTS 2 regions has increased, from 33% (in 2017) to 34% in 2018. At the same time, the per capita GDP dispersion between the NUTS 3 subregions increased from 37% to 38%³.

The following table (Table 1) gives an overview of the economic structure of regional economies and a comparative overview of the shares of individual sectors in gross value added (GVA⁴) in the period 2014- 2018.

Table 1: Structure of regional GVA by industry (in %), 2014-2018 average.

Total	Belgrade	Vojvodina	Sumadija and Western Serbia	Southern and Eastern Serbia
Agriculture, forestry and fisheries	1.53	14.2	12.89	10.89
Mining; Manufacturing industry; Electricity, gas, steam and air conditioning supply; Water supply; wastewater management, control of waste disposal processes and similar activities	16.35	32.23	31.29	32.03
Construction	5.87	3.22	4.11	3.76
Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles; Transport and storage; Accommodation and food (catering) services	23.84	18.36	18.47	15.71
Information and communication	11.42	2.49	1.57	1.81
Financial and insurance activities	6.01	2.3	1.96	1.84

³ Републички завод за статистику 2020, p. 10.

⁴ For activities/sectors there are only GVA data available (instead of GDP).

Real estate business	9.59	9.03	10.91	10.69
Professional, scientific and technical activities; Administrative and support service activities	10.88	4.99	2.79	3.29
Public administration and defense; compulsory social security; Education; Health and social care	11.38	10.92	13.65	17.63
Art; entertainment and recreation; Other service activities; Household activity as an employer; the activity of households producing goods and services for their own use	3.12	2.26	2.36	2.34

Source: author's calculation based on data from Републички завод за статистику (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS).

The largest share in the Belgrade region's economy (close to 25%) has the grouping of wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles, transport and storage and accommodation and food services, followed by grouping of mining, manufacturing, electricity, gas, steam and air conditioning, water supply, wastewater management, waste management and similar activities (above 16%), while primary activities (agriculture, forestry and fisheries) account for just over 1.5%. In Vojvodina, grouping of mining and manufacturing industry, electricity, gas, steam and air conditioning supply, water supply, wastewater management, waste management and related activities is predominantly present (more than 32%), than the grouping of wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles, traffic and storage, accommodation and food (catering) services (almost 19%) and primary activities with close to 15%, while financial and insurance activities account for only 2.3% of GVA. It is interesting to note that the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia have similar economic structure to the region of Vojvodina to a large extent.

It is noted that these are the primary activities (agriculture, forestry and fisheries) with the smallest share in the Belgrade region (1.53%), and the largest in the Vojvodina region (14.2%). Mining, manufacturing and other activities in the same group are twice as low in the Belgrade region compared to each of the other three regions. The share of information and communication activities in GVA in the Belgrade region is significantly higher than their share in Vojvodina (4.6 times), Sumadija and Western Serbia (7.3 times) and Southern and Eastern Serbia (6.3 times). The share of financial and insurance activities is lower in Vojvodina (2.6 times), in Sumadija and Western Serbia (3.1 times) and in Southern and Eastern Serbia (3.3 times) compared to the Belgrade region.

Using a comparative analysis of the regional structure of employment by activities in the five-year considered period (2014-2018) and the relative importance of certain sectors in regional employment, some more relevant knowledge about features of structure of regional economies can be obtained. The relative importance of certain groups of activities in the structure of employees in the Belgrade region is similar to their position in the structure of the GVA, except that in this case, with a significant share, the state administration and defense and other activities from that group (24.43%) appear, as well as professional, scientific and technical activities and other activities in this group (15.22%). In this respect, the situation is similar in the Vojvodina region. In the case of Sumadija and Western Serbia, it is observed that by their share (25.16%) in the total number of employed group of trade, transport and other activities exceeds its share in GVA, and that in this region there is a high representation of the state administration, defense and other activities from this group (23.6%), as well as a much lower representation (1.35%) of primary activities in relation to their relative position in GVA. In that sense, almost the same refers to the region of Southern and Eastern Serbia. It is important to note that in comparison with other regions, the percentage of employees in primary activities is the largest in Vojvodina, while in Belgrade it is in the professional, scientific, technical and other activities from that group and the smallest percentage is in the mining, manufacturing and other activities of that group⁵.

Labor productivity levels are higher in the northern and lower in the southern regions of Serbia. Namely, labor productivity in Belgrade and Vojvodina is ahead of the national average, while in the area of Sumadija and

⁵ Source: author's calculation based on data from Републички завод за статистику.

Western Serbia and Southern and Eastern Serbia it lags behind the mentioned indicator. The following table (Table 2) presents the levels of regional labor productivity by activities in the five-year period (2014-2018):

*Table 2: Level of regional labor productivity, by sectors, average 2014-2018
(Serbia = 100)*

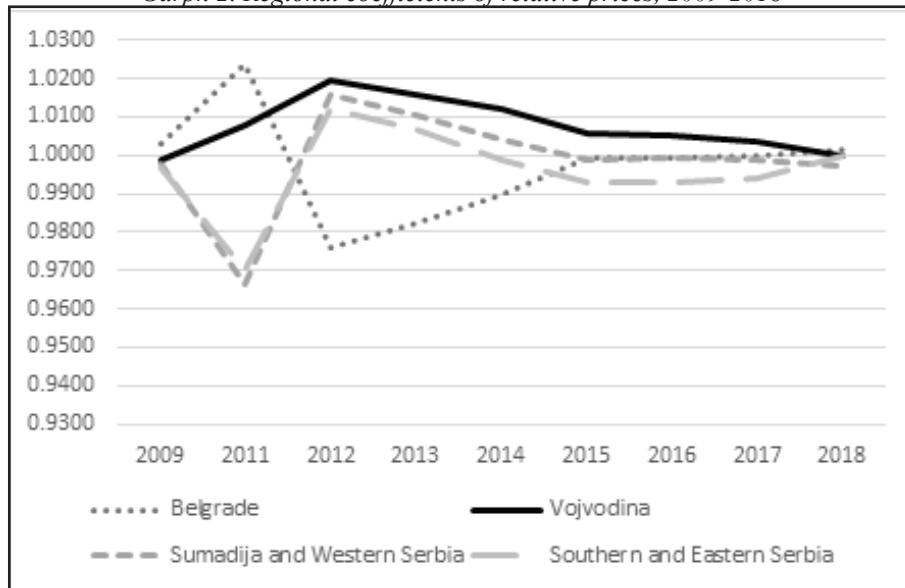
Total	Belgrade	Vojvo-dina	Sumadija and West-ern Serbia	Southern and Eastern Serbia
Agriculture, forestry and fisheries	53.20	77.32	178.60	154.89
Mining; Manufacturing industry; Electricity, gas, steam and air conditioning supply; Water supply; wastewater management, control of waste disposal processes and similar activities	137.76	114.53	79.20	78.11
Construction	131.33	84.42	75.07	79.04
Wholesale and retail trade; repair of motor vehicles and motorcycles; Transport and storage; Accommodation and food (catering) services	125.75	95.57	80.76	71.77
Information and communication	129.20	55.47	54.39	51.83
Financial and insurance activities	117.90	79.70	75.80	74.14
Real estate business	70.66	106.35	154.88	186.09
Professional, scientific and technical activities; Administrative and support service activities	111.22	97.20	70.75	72.08
Public administration and defense; compulsory social security; Education; Health and social care	101.93	97.26	96.08	104.37
Art; entertainment and recreation; Other service activities; Household activity as an employer; the activity of households producing goods and services for their own use	120.11	95.49	83.12	78.98

Source: author's calculation based on data from Републички завод за статистику (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS).

It can be seen that the labor productivity in the Belgrade region in the primary and real estate activities group is significantly behind the national average, and especially in the regions in the Serbia-south area, but in all other groups of activities it is significantly ahead of both the national average and other regions. It is also interesting that the Vojvodina region exceeds the national average in only two activity groups (mining, manufacturing...; real estate business) in labor productivity, but it lags significantly behind the level of labor productivity in primary activities (agriculture, forestry and fisheries) and real estate business compared to the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia. The highest level of labor productivity regarding the national average in the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia is reached in primary activities (178.6 and 154.89, respectively) and in real estate business (154.88 and 186.09, respectively), and lowest in information and communication (54.39 and 51.83, respectively).

It is also important to analyze the regional coefficients of relative prices in our country. Graph 2 was constructed for this purpose. It provides the chance to look at the relative positions of individual regional economies in the market, as well as their changes over a ten-year period (2009-2018). As seen, at the beginning of the period (2009) only Belgrade's economy had a favorable market position, while the other three regional economies were at a disadvantage in the market. However, given the average coefficients of relative prices for the period 2011- 2018, only Vojvodina's economy is in a favorable market position, while now Belgrade's economy, along with regional economies in the Serbia-south region, is in an unfavorable market position. It is interesting that in the next seven years (2011, 2012,... 2017), the Vojvodina region has the best market position, while the Belgrade economy from 2012 to 2017 has an unfavorable position on the market. The economy of the Sumadija and Western Serbia region, however, has a good market position from 2012 to 2014, and then its position on the market deteriorates by the end of the observed period. Favorable market position for the region of Southern and Eastern Serbia is present only during 2012 and 2013.

Graph 2. Regional coefficients of relative prices, 2009-2018

Note: author's personal calculation on the basis of data of the Statistical Office of the Republic of Serbia (SORS). Constant prices in 2010.

The annual changes in the market positions of regional economies and the trend of these changes can be more clearly seen with the help of the following table (Table 3):

Table 3. Level of regional coefficients of relative prices

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Chain indices (previous year=100)										
Belgrade		99.70	102.35	95.34	100.69	100.75	100.95	100.00	100.07	100.14
Vojvodina		100.11	100.76	101.20	99.61	99.64	99.34	99.99	99.84	99.59
Sumadija and Western Serbia		100.22	96.63	105.11	99.48	99.39	99.46	100.02	99.98	99.84
Southern and Eastern Serbia		100.32	97.01	104.30	99.49	99.22	99.44	99.98	100.12	100.58
Base indices (average of the period=100)										
Belgrade	100.55	100.25	102.61	97.83	98.50	99.24	100.18	100.18	100.26	100.40
Vojvodina	99.21	99.33	100.08	101.28	100.88	100.52	99.87	99.85	99.70	99.28

Sumadija and Western Serbia	99.89	100.11	96.74	101.69	101.16	100.54	100.00	100.02	100.01	99.85
Southern and Eastern Serbia	100.03	100.36	97.36	101.54	101.03	100.24	99.67	99.65	99.77	100.35

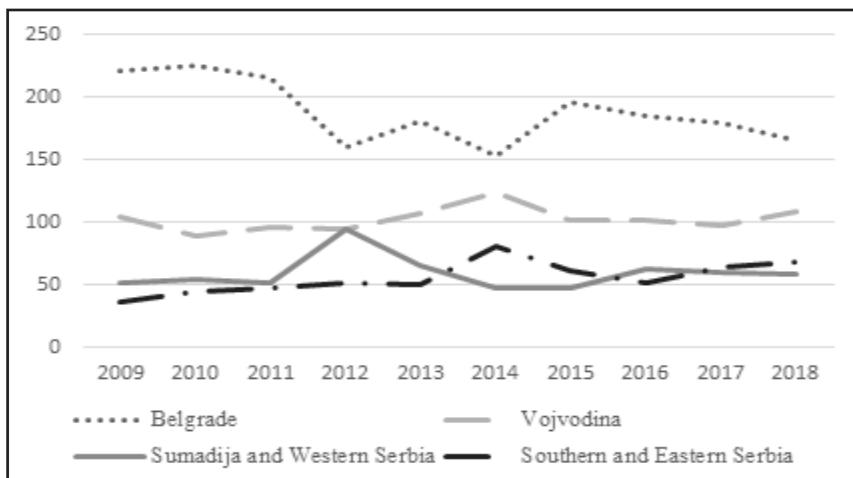
Note: author's calculation

The relative market positions of the economies of our NUTS 2 regions are significantly determined by the changes in the prices of the goods and services they create, as well as by their different production structures.

2. INVESTMENT FEATURES

The development characteristics of our regions are, to a significant degree, determined, *inter alia*, by the amount of investment per capita. Realized new fixed investments per capita in Serbia during the period 2009-2018 were, in average, about 617 euros. Besides this, by this indicator, the Belgrade region, followed by the Vojvodina region, was significantly ahead, while the other two regions were significantly below the average. The following graph (Graph 3) shows the positions of the regions in relation to the republic average of realized investments in new fixed assets per capita:

Graph 3. Investments in new fixed assets per capita, level index (Serbia = 100), by region

Note: graphical representation based on author's calculations based on data from Републички завод за статистику, (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS).

During the analyzed period, in average, more than two fifths (43.72%) of total realized new fixed investments were spent on the Belgrade region, over one quarter (27.4%) came to the Vojvodina region, while the Sumadija and Western Serbia region and the region Southern and Eastern Serbia were significantly less represented (16.57% and 12.3%, respectively). The structure of realized investments in new fixed assets in the Belgrade region is dominated by information and communications, professional, scientific, innovation and technical activities, electricity, gas and steam supply, public administration and compulsory social security, transport and storage and wholesale and retail trade and repair of motor vehicles. The mentioned investments in the region of Vojvodina are dominated by the manufacturing industry with a share of about 1/3 and mining with more than a tenth. The representation of manufacturing in realized investments in new fixed assets in the region of Sumadija and Western Serbia is close to half, while in the region of Southern and Eastern Serbia it is slightly more than 2/5⁶.

Important information on the amount of regional new fixed investment rates and their changes over the observed period (2009-2018) can be obtained by looking at Table 4:

Table 4. Realized new fixed investment rates (in %), 2009-2018

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Average 2009-2018
Belgrade	16.03	16.23	16.56	14.61	12.06	9.35	12.87	12.43	12.27	13.01	13.54
Vojvodina	14.30	11.84	12.83	14.53	11.99	12.25	11.23	11.46	11.29	15.13	12.69
Sumadija and Western Serbia	9.39	10.02	10.27	21.68	11.04	6.81	7.42	10.02	10.02	11.71	10.84
Southern and Eastern Serbia	7.59	8.96	10.03	12.63	9.19	12.82	10.79	9.33	11.58	14.14	10.71

Note: authors' calculations on the database from Републички завод за статистику (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS).

* The investment rate was calculated as the share of realized new investments in new fixed assets in gross domestic product.

⁶ Note: all data are the result of calculations by the authors themselves on the basis: Републички завод за статистику (Statistical Office of the Republic of Serbia - SORS)

On average, the regions of Serbia-north recorded slightly higher investment rates (by about 2.5 percentage points) compared to the regions of Serbia-south. At the same time, the rate of new fixed investments in the Belgrade region ranges from 9.35% to 16.56%, and in Vojvodina from 11.23% to 15.13% during the observed period. In the region of Sumadija and Western Serbia, the mentioned investment rate was really high (21.68%) in 2012, and then reached its minimum (6.81%) in 2014. Regarding the region of Southern and Eastern Serbia, the rate of new fixed investments ranges from 7.59% (2009) to 14.14% (2018).

In addition to the volume and investment rate, for regional development their effective use is of utmost importance. The following table (Table 5) provides relevant information on the average values of the marginal capital coefficient of the Serbian economy and its NUTS 2 regions in 2009-2018:

Table 5: Effectiveness of realized investments in new fixed assets in the period 2009-2018

	Marginal capital coefficient (k_m) ⁷	Level k_m (Serbia=100)
SERBIA	4.82	100
Belgrade	4.44	92.14
Vojvodina	4.80	99.54
Sumadija and Western Serbia	6.28	130.37
Southern and Eastern Serbia	4.75	98.63

Note: author's calculation.

It can be seen that the efficiency is the highest in the Belgrade region, while it is the lowest in the region of Sumadija and Western Serbia. In addition, the marginal coefficients of the Vojvodina and Southern and Eastern Serbia regions are close to the national average. Also, it should be noted that the level

⁷ It is about a simultaneous marginal capital coefficient. In its calculation, data on realized investments in new fixed assets and gross domestic product, expressed in real amounts (constant 2010 prices), were used. Regional deflators calculated by the authors were used to determine the real volumes reported.

of marginal capital coefficient of the Sumadija and Western Serbia region is 30 index points above the whole, while in contrast, the Belgrade region has about 7.8 index points below the average.

At this point, it is necessary to point out the distribution of foreign direct investments (FDI) throughout the NUTS 2 regions of our country during the transition period (2001-2016), which is provided in Table 6:

Table 6. Regional distribution of FDI (by value and by number of realized projects), period 2001-2016

	Number of FDI projects			Value of FDI projects (in million euro)	
	number	share		value	share
Belgrade	74	17%		11.439	45%
Vojvodina	221	52%		9.359	37%
Sumadija and Western Serbia	72	17%		2.513	10%
Southern and Eastern Serbia	57	13%		2.024	8%
TOTAL	424	100%		25.335	100%

Source: author's calculation on the NUTS 3 level database given in: Миљковић 2019, p. 222.

It is observed that FDI are mostly distributed to the Belgrade region (as much as 45%) and the Vojvodina region (37%), and to a much lesser extent directed to the Serbia-south regions (Sumadija and Western Serbia - 10%, Southern and Eastern Serbia - 8%). This kind of regional distribution of FDI testifies that foreign capital was primarily driven by its profit interests, that is, it went where it could expect the highest return, not where it would be desirable for us in order to reduce regional inequalities. Therefore, the question of justification of giving high subsidies to attract them arises.

3. CHARACTERISTICS OF FOREIGN TRADE

The territorial and sectoral distribution of realized new fixed investments significantly determines both the overall foreign trade performance of the regions and their participation in exports and imports in the period 2009-2018.

Table 7. Some important indicators of regional foreign trade in goods, average in 2009-2018.

2009-2018 Average	Belgrade	Vojvodina	Sumadija and Western Serbia	Southern and Eastern Serbia
Export per capita, eur	1612	1959	1412	1106
Import per capita, eur	4290	2395	1236	1003
Volume of trade in goods per capita, eur	5902	4354	2675	2110
Balance of trade in goods per capita, eur	-2.678	-436	149	103
Region's share in overall export (in %)	24.61	34.02	25.51	15.84
Region's share in overall import (in %)	45.27	28.84	15.82	9.98
Region's share in overall trade in goods (in %)	36.82	30.96	19.78	12.38
Coverage of imports by exports (in %)	36.77	80.51	108.18	107.97
Exchange ratio coefficient	0.54	1.18	1.61	1.59
Coefficient of elasticity of export	2.40	2.73	4.77	2.94
Coefficient of elasticity of imports	1.46	1.99	3.36	1.57
Coefficient of elasticity of foreign trade	1.70	2.29	4.02	2.23
Coefficient of investment elasticity of exports	2.94	1.97	1.24	0.86
Coefficient of investment elasticity of imports	1.79	1.43	0.87	0.46
Coefficient of investment elasticity of trade	2.08	1.65	1.04	0.65

Notes:

- authors' calculation based on: Републички завод за статистику, and www.nbs.rs for the average dinar exchange rate;
- the growth rates used in the calculations were calculated as the arithmetic averages of the annual growth rates of the respective aggregates expressed in euros over the ten-year period 2009-2018.

It is obvious that during this period the Vojvodina region achieved an average export value of over 3.7 billion euros, which is 1.4 times more than in the Belgrade region, 1.3 times more than Sumadija and Western Serbia and 2.1 times more than in the region of Southern and Eastern Serbia, accounting for more than a third (34.0%) of Serbia's total exports. In contrast to that, the Belgrade region dominated by imports: its imports average is about 7.2

billion euros, about 1.6 times more than Vojvodina, close to 2.9 times that of Sumadija and Western Serbia and 4.5 times more than in Southern and Eastern Serbia. Therefore, the Belgrade region dominates Serbia's imports with a share of 45.3%. The aforementioned findings on the regional distribution of our country's exports and imports also indicate that the Belgrade region is the leader in overall foreign trade in goods (by 36.8%; by EUR 5,902 per capita), but also in the overall trade deficit (by 96.3%; by 2,678 euro per capita). It turns out that the volume of export per capita in the Belgrade region is about 1/5 lower than in Vojvodina, although it is higher in relation to the same indicator in the regions of Serbia-south. Imports per capita in the Belgrade region exceed the same indicator by about 1.8 times compared the Vojvodina region, that is, in the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia by about 3.4 and 4.3 times, respectively. What follows is that the coverage of imports by exports in the Belgrade region is only 36.8%, and in Vojvodina significantly higher - 80.5%. It is important to note here that since exports are higher than imports in the Serbia-south regions, the coverage of imports by exports is greater than 100%. Belgrade region stands out in comparison to other regions, also in that its share in total exports reaches only about 54% of its share in our country's imports, while it is quite the opposite for the Vojvodina region, where it is 1.18 times higher, in the Sumadija and Western Serbia region, where it is 1.61 times higher, and in Southern and Eastern Serbia region where it is 1.59 times higher than the share in total imports.

Very significant data about the foreign trade performance of our NUTS 2 regions can be obtained on the basis of the coefficients of elasticity of exports, imports and total foreign trade in goods. Namely, the coefficient of elasticity of export (obtained as a quotient of export growth rate and GDP growth rate) indicates the export capacity of the regional economy: in the Belgrade region, export growth of 2.4% is achieved by one percent of GDP growth, in the Vojvodina region it is 2.73%, in the region of Sumadija and Western Serbia with 4.77% and in the region of Southern and Eastern Serbia with 2.94%. It is interesting to note that the export capacity of the economies of our southern NUTS 2 regions is at a higher level than the regions of Serbia-north. The coefficient of elasticity of imports (obtained as a quotient of the import growth rate and the GDP growth rate) informs the degree of import dependence of the regional economy: in the Belgrade region, one-percent GDP growth was conditioned by the import growth of 1.46%, in the Vojvodina region of 1.99%,

in the region of Sumadija and Western Serbia of 3.36% and in the region of Southern and Eastern Serbia of 1.57%. It can be observed that the growth of the economies of the regions of Sumadija and Western Serbia and Vojvodina is much more determined by the growth of imports than in other regions. The coefficient of elasticity of foreign trade (obtained as a quotient of foreign trade growth rate and GDP growth rate) speaks about the relative importance of foreign trade bonds of regional economies for their economic growth: in the Belgrade region, one percent of GDP growth was accompanied by a growth in total trade of 1.7%, in the Vojvodina region of 2.29%, in the region of Sumadija and Western Serbia of 4.02% and in the region of Southern and Eastern Serbia of 2.23%. It is obvious that the importance of total foreign trade for economic growth is most pronounced in the region of Sumadija and Western Serbia compared to other regions.

The coefficient of investment elasticity of exports (obtained as a quotient of the export growth rate and the growth rate of fixed investments) shows the export capacity (capacity, potential) of new fixed investments in the regional economy: one percent investment growth resulted in 2.94% of export growth in the Belgrade region, as opposed to the region Southern and Eastern Serbia, where it resulted in only 0.86% of export growth. The coefficient of investment elasticity of imports (obtained as a quotient of the import growth rate and the growth rate of fixed investments) expresses the import orientation of new fixed investments in the regional economy: while the one-percent investment growth in our southern NUTS 2 regions (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) implied an increase in imports of 0.87% and 0.46% respectively, in the Belgrade region it required an increase in imports of as much as 1.79% and in Vojvodina of 1.43%. The coefficient of investment elasticity of trade (obtained as a quotient of the trade growth rate and the growth rate of fixed investments) shows the degree of foreign trade orientation of new fixed investments: one percent growth of investments was followed in the Belgrade region by the growth of foreign trade of 2.08% and in Vojvodina of 1.65 % and 1.04% and 0.65% in the regions of Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia, respectively.

It can be concluded that a serious rethinking of the volume, structure, main directions of influence and main and accompanying effects of both domestic and foreign direct investments on balancing our foreign trade is necessary, especially given their regional distribution and consequences on the exports structure of the regions.

CONCLUSION

It is known that the competitiveness of a national economy is significantly determined by its regional characteristics of development, investments and foreign trade. Previous analyzes testify that in Serbia there is a polarization of development according to the „north-south“ principle, since Serbia - north (Belgrade and Vojvodina) compared to Serbia - south (Sumadija and Western Serbia and Southern and Eastern Serbia) during the observed period achieves almost twice more in share of GDP, employs 1.44 times more workers, absorbs 2.46 times more investment in new fixed assets and has above-average labor productivity. The development characteristics of our regions are, to a significant degree, determined by the amount of investment per capita - by this indicator, the Belgrade region, followed by the Vojvodina region, was significantly ahead, while the other two regions in south were significantly below the average. During the analyzed period (2009-2018), in average, more than two fifths of total realized new fixed investments were spent on the Belgrade region, over one quarter came to the Vojvodina region, while the Sumadija and Western Serbia region and the region Southern and Eastern Serbia were significantly less represented. Further, the results show that the efficiency of investments is the highest in the Belgrade region, while it is the lowest in the region of Sumadija and Western Serbia. Regional distribution of FDI is as follows: Belgrade region (as much as 45%) and the Vojvodina region (37%), and to a much lesser extent directed to the Serbia-south regions (Sumadija and Western Serbia - 10%, Southern and Eastern Serbia - 8%).

The territorial and sectoral distribution of realized new fixed investments significantly determines both the overall foreign trade performance of the regions as their participation in exports and imports. The conducted research showed that the importance of total foreign trade for economic growth is most pronounced in the region of Sumadija and Western Serbia compared to other regions and that export capacity of the economies of our southern NUTS 2 regions is at a higher level than the regions of Serbia-north. We found also that import dependence of economic growth of the regions of Sumadija and Western Serbia and Vojvodina is higher than in other regions.

Monitoring the development, investment and foreign trade performances of Serbia's regions will become increasingly important, bearing in mind future developments in the field of European integration and the implementation of the „Open Balkans“ regional cooperation initiative.

REGIONI SRBIJE: RAZVOJ, INVESTICIJE I TRGOVINSKA RAZMENA

Rezime

Predmet ovog rada bilo je istraživanje osnovnih razvojnih karakteristika NUTS 2 regiona u Srbiji tokom perioda 2009-2018. godina. U radu se polazi od ključnih indikatora razvojne slike NUTS 2 regiona Srbije – strukture regionalne bruto dodate vrednosti (BDV) po delatnostima, nivoa regionalne produktivnosti rada po sektorima, regionalnih koeficijenata relativnih cena i dr. Posebna pažnja je posvećena analizi obima, dinamike, strukture i efektivnosti investicija u regionima Srbije: ulaganjima u nova osnovna sredstva po glavi stanovnika, stopi realizovanih novih investicija u osnovna sredstva, efektivnosti realizovanih investicija u nova osnovna sredstva i regionalnoj distribuciji SDI. Spoljnotrgovinske performanse regiona Srbije analizirane su kroz odabране relevantne indikatore - obim robne razmene po glavi stanovnika, učešće regiona u ukupnoj robnoj razmeni, koeficijenti elastičnosti spoljnotrgovinske razmene.

Ključne reči: NUTS 2 regioni u Srbiji, karakteristike razvoja, regionalna struktura i efektivnost investicija, regionalna spoljna trgovina.

REFERENCE

Rikalović, G. and D. Molnar (2020), “REGIONAL PERFORMANCES OF THE SERBIAN ECONOMY IN THE CONTEXT OF EU COHESION POLICY”, *Ekonomski vidici*, god. XXV, br. 1-2, pp. 129-150. (ISSN 0354-9135).

Rikalović, G. i D. Molnar (2018), „Nužnost reafirmacije regionalne politike u Srbiji“, u: *EKONOMSKA POLITIKA SRBIJE u 2018. godini: Kvalitet institucija i ekonomski rast*, (ur. Aleksandra Praščević), NDES sa AEN i Ekonomski fakultet u Beogradu, CID, Beograd.

Миљковић, М. (2019), Утицај инвестиција у саобраћајну инфраструктуру на привредни раст европских земаља. Докторска дисертација, одбрањена на Економском факултету Универзитета у Београду фебруара 2020. године.

Републички завод за статистику (different years), *Општине и региони у Републици Србији* (2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019), Београд.

Републички завод за статистику (different years), *Регионални бруто домаћи производ, Региони и области Републике Србије*, (2014, 2015, 2016, 2017, 2018)

Републички завод за статистику (different years), *Статистички годишњак Републике Србије* (2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019), Београд.

Републички завод за статистику. 2010а. ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ ОБРАЧУНА РЕГИОНАЛНОГ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА ЗА 2009. ГОДИНУ. Београд.

Републички завод за статистику. 2010б. Општине у Србији 2010. Београд.

Републички завод за статистику. 2012а. Регионални бруто домаћи производ 2010-2011. Београд.

Републички завод за статистику. 2014а. ПРЕЛИМИНАРНИ РЕЗУЛТАТИ ОБРАЧУНА РЕГИОНАЛНОГ БРУТО ДОМАЋЕГ ПРОИЗВОДА ЗА 2013. ГОД. Београд.

Републички завод за статистику. 2019а. *Анкета о радној снази у Републици Србији, 2018*, бр. 646, Београд. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195646.pdf>, last visited 15 April, 2020)

Републички завод за статистику. 2019б. *Региони у Републици Србији, 2018*, Београд. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G201926001.pdf> (last visited 17 April, 2020).

Републички завод за статистику. 2020. *Регионални бруто домаћи производ: Региони и области Републике Србије*. Бр. 111, год. LVI. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G202010111.pdf>, last visited 14 April, 2020.

IN MEMORIAM

PROF. DR SLOBODAN POKRAJAC

1951-2021

Društvo ekonomista Beograda je 31. oktobra 2021. godine ostalo bez svog istaknutog člana, velikog prijatelja i dobrog čoveka prof. dr Slobodana Pokrajca. Poslednjih desetak godina on je bio aktivan član Predsedništva DEB-a, koji je plenio svojom posvećenošću i zalaganjem u radu našeg Društva. Slobodno se može konstatovati da je profesor Pokrajac pripadao plejadi zaslužnih članova, kako našeg društva, tako i drugih organizacija i asocijacija u čijim je aktivnostima učestvovao.

Slobodan Pokrajac je rođen 19. januara 1951. godine u Donjoj Kovačici (Slavonija). Osnovnu školu završio je u Velikom Grđevcu (1965), gimnaziju u Bjelovaru (1969), a na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu je diplomirao krajem 1973. godine. Na istom fakultetu je magistrirao sredinom 1978. i doktorirao jula 1989. godine.

Od februara do jula 1974. godine radio je u IMR Rakovica, odakle prelazi na Mašinski fakultet Univerziteta u Beogradu na poziciju asistenta-pripravnika za društveno-ekonomske predmete. Na Mašinskom fakultetu je radio sve do penzionisanja sredinom 2016. godine. Biran je u zvanje asistenta (1979) i docenta (1989) za predmet Politička ekonomija i društveno-ekonomski sistem SFRJ. Krajem 1994. godine je izabran u zvanje vanrednog profesora za predmete Ekonomija i Industrijski menadžment. Početkom 2001. godine je izabran u zvanje redovnog profesora za predmete Ekonomija i sociologija i Industrijski menadžment.

Bio je član Naučnog društva ekonomista Srbije (NDES) od 1995. godine i član Naučnog društva Srbije od kraja 2005. godine. On je bio i suosnivač i član Udruženja za industrijsko inženjerstvo i Udruženja za ljudske resurse.

Profesor Pokrajac je bio mentor jednog doktoranta na Mašinskom fakultetu, član 12 komisija za ocenu i odbranu doktorskih disertacija na više fakulteta u Srbiji, od koji je 5 na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Bio je i mentor preko 70 diplomskih (master) radova na Mašinskom fakultetu u Beogradu.

Proveo je dva meseca (1983) na London School of Economics and Political Science i dva meseca (1987) na Florida University, Gainesville, SAD. Posetio je i nekoliko zemalja u razvoju (Kina, Čile, Brazil, Argentina) gde se i lično uverio u njihove razvojne činioce i domete.

Profesor Pokrajac je objavio preko 220 bibliografskih jedinica (7 samostalnih monografija od nacionalnog značaja, 4 samostalna i 5 koautorskih univerzitetskih udžbenika u više izdanja, 2 priručnika za studente, više od 100 naučnih članaka u vodećim domaćim ekonomskim i sociološkim časopisima, preko 40 referata i saopštenja objavljenih u celini u zbornicima sa domaćih naučnih skupova, oko 30 radova u zbornicima sa međunarodnih naučnih skupova, 5 priloga u međunarodnim časopisima, veći broj stručnih analiza i ekspertiza za potrebe privrede, ministarstava, komora itd.).

Nakon odlaska u penziju profesor Pokrajac je nastavio da se bavi naučno-istraživačkim radom. Poslednje godine života Slobodan Pokrajac je proveo u neprestanoj brizi i negi oko teško bolesne i nepokretne supruge Milene, tako da nije uspeo da završi svoje kapitalno delo o ekonomskoj šteti koju su od ratova i progona imali Srbi istočne BiH. Bio je brižan otac čerki Tatjani.

Pamtićemo prof. dr Slobodana Pokrajca kao čoveka velikih pregnuća, nedostajuće nam njegovi iskrenost, borbenost i doslednost u naučnim raspravama i istraživanjima, a nadasve njegova dobrota. Društvo ekonomista Beograda će trajno čuvati uspomenu na njegovu privrženost i istrajnost, kao i veliki doprinos koji je on pružio u radu Predsedništva.

Gojko Rikalović

UPUTSTVO ZA AUTORE

NASLOV RADA (TIMES NEW ROMAN, BOLD, VELIKA SLOVA,
CENTRED, 12 PT)

Ime i prezime prvog autora*

E-mail: <>

Ime i prezime drugog autora**

E-mail: <>

Naslov rada treba da bude napisan na centru prve stranice fontom Times New Roman, velikim bold slovima, 12 pt. Prored naslova treba da bude: Before 12 pt, After 12 pt. Naslov rada treba da bude praćen imenom autora na centru stranice, bold slovima, 12 pt; bez proreda. U fusnoti upisati naziv institucije u kojoj autor radi. Ispod imena autora treba navesti e-mail autora u Times New Roman, 10 pt, centrirano.

Rezime

Rezime na srpskom treba da bude napisan fontom Times New Roman, Italic, 11 pt. Tekst apstrakta treba da bude napisan nakon navoda “Rezime” (Bold, 11 pt), Single, Before 6 pt, After 0 pt.

Ključne reči: (mala slova, regular, font 11)

JEL KLASIFIKACIJA: Ne više od 5 JEL kodova. JEL kodovi mogu se pronaći na sledećoj adresi:

<https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>

1. PRVI NIVO NASLOVA (TIMES NEW ROMAN, BOLD CAPITAL LETTERS, CENTERED, 12PT, SA PROREDOM: BEFORE 6 PT, AFTER 0 PT)

Rad treba da bude napisan u programu Word for Windows, na A4 papiru (210 x 297 mm), margine: gornja 5.8 cm, donja 5.8 cm, leva 4.2 cm i desna 4.2 cm, header: 4.9, footer: 5.0. Tekst treba da bude napisan u Times New Roman 11.5pt, sa proredom - Single, Before 6pt, After 0pt; prvi red pasusa uvučen 1.25 cm (First Line 1.25 cm).

Rad treba da bude napisan latinicom na srpskom, maksimalnog obima 12-14 stranica, prema ovom uputstvu (uključujući apstrakt, jednačine, tabele, reference literature i dodatke).

* Institucija/Afilijacija: Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu (Regular, 10pt)

** Institucija/Afilijacija: Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu (Regular, 10pt)

<ovo je primer kako treba navesti afilijaciju u fusnoti>

1.1. Drugi nivo naslova: podnaslov (Times New Roman, bold letters, justified, 11,5pt, sa proredom: Before 6 pt, After 0 pt)

2. PRIMERI TABELA, JEDNAČINA, GRAFIKONA

Tabele i grafike numerisati i pozicionirati na centar (table/chart title - Center, 10 pt, Italic, Before 6 pt, After 6 pt).

Tabela 1. Indikatori recesije

Zemlja	GDP	
	2000	2008
USA		
France		
Germany		
Italy		

Izvor:

Izvor koji se citira u fusnoti treba da bude napisan tako da je najpre navedeno prezime autora, nakon čega je u zagradama navedena godina izdanja, a zatim stranica.¹

¹ Stiglitz and Charlton (2005), str. 23. (Regular, 10 pt)

Jednačina treba da bude napisana u Equation Editor, sa desnom numeracijom (arapskim brojevima).

$$Z-Y = V \quad (I)$$

3. NA KRAJU RADA SE DAJE NASLOV RADA NA ENGLESKOM JEZIKU I APSTRAKT RADA NA ENGLESKOM JEZIKU

THE ARTICLE'S TITLE

(Times New Roman, velikim bold slovima, 12 pt. Prored naslova treba da bude:
Before 12 pt, After 12 pt)

Abstract

The abstract in English should be written in Times New Roman, Italic, 11 pt. The text of the abstract should be written after the quote “ **Abstract**” (**Bold, 11 pt**). The abstract line spacing is Single, Before 6pt, After 0 pt.

Key words: (small letters, regular, font 11)

LITERATURA

U literaturi treba navesti samo radove koji su direktno korišćeni u radu i to abecednim redom prezimena autora.

<Primer knjige:>

Klein, E. (1973), *Mathematical Methods*, Cambridge University Press, Cambridge.

Abel, A. and Bemanke, B. (2004), *Macroeconomics*, Cambridge University Press, Cambridge.

<Primer čianka u časopisu:>

Greenwald, B. and Stiglitz, J. E. (1993), “Financial Market Imperfections and Business Cycles” *Quaterly Journals of Economics*, Vol. 108, Pp 77 - 114

< Primer za knjigu koja je uređivana:>

Blinder, A. S. (2006), "The Case Against the Case Against Discretionary Fiscal Policy", in Kopcke et al. (ed.) (2006), *The Macroeconomics of Fiscal Policy*, MIT Press, Cambridge Massachusetts, Pp 25-61

< Primer za working paper:>

Li, G. and Smith, P. A. (2009), "New Evidence on 401(k) Borrowing and Household Balance Sheets", Federal Reserve Board, Washington, Working paper, No. 19, May2009

< Primer za internet referencu:>

<http://www.nber.org/cycles.html> [Pristup: 08/02/07]

Pripremljen rad na način izložen u ovom uputstvu u elektronskoj formi treba poslati na e-mail adresu: deb.ekonomski.vidici@gmail.com

Svi poslati radovi podležu anonimnim recenzijama. Samo pozitivno recenzirani radovi biće objavljeni.

